

NASTAVA MODERNE HISTORIJE JUGOISTOČNE EVROPE

Dodatni nastavni materijal

HISTORIJSKA ČITANKA 2

Nacije i države u jugoistočnoj Evropi

NASTAVA MODERNE HISTORIJE JUGOISTOČNE EVROPE

Dodatni nastavni materijal

Nacije i države u jugoistočnoj Evropi

Izdavači: Centar za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi, Solun i CPU, Sarajevo
Za izdavače: Dževdet Tuzlić i Nenad Šebek
Urednik bosanskog izdanja: Enes Milak
Naslov originala: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials,
The Nations and States in Southeast Europe, Thessaloniki 2005.

Prijevod: Dženisa Bužimkić i Lejla Nuhodžić
Lektura: Hadžem Hajdarević
Korektura: Fahrija Šulejić
Prijelom i štampa CPU Sarajevo
Tiraž: 750 primjeraka

Original English Edition:
CDRSEE Rapporteur to the Board for the Joint History Project: Costa Carras
Executive Director: Nenad Šebek
Director of Programmes: Corinna Noack-Aetopoulos
Bosnian Project Director: Dževdet Tuzlić
Project Co-ordinator: George Georgoudis i Biljana Meškowska

Bosansko izdanje štampano uz velikodušnu pomoć:

Current Copy based on the Original English Edition

Sponsors: The United States Department of State, the United States Agency for International Development (USAID), the German Ministry of Foreign Affairs, and the Stability Pact for South Eastern Europe.

Disclaimer: The designations employed and presentation of the material in this book do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of the publisher (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe), nor on the part of the sponsors (the US State Department, USAID, the German Ministry of Foreign Affairs, and the Stability Pact for South Eastern Europe). This book contains the views expressed by the authors in their individual capacity and may not necessarily reflect the views of the CDRSEE and the sponsoring agencies.

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE) Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece
tel.: +30 2310 960820-1, fax: +30 2310 960822
email: info@cdsee.org, web: www.cdsee.org
ISBN: 978-9958-9304-4-7

NASTAVA MODERNE HISTORIJE JUGOISTOČNE EVROPE
Dodatni nastavni materijal

HISTORIJSKA ČITANKA 2

Nacije i države u jugoistočnoj Evropi

Urednici izdanja: Mirela Luminița - Murgescu

Urednica cjelokupnog projekta: Christina Koulouri

Urednik serije na bosanskom jeziku: Enes Milak

Centar za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi, Solun
CPU Sarajevo

Sarajevo, 2007.

Uvod	11
Hronologija	15
Karta 1: Prikaz novonastalih balkanskih država 1804.-1862.	24
Prvo poglavlje: Stvaranje nacionalnih država: ciljevi i uspjesi	25
I-1. Odnos Grčke i Evrope, prema pisanju Josifa Mesiodaksa (1761.)	26
I-2. Historijski temelji bugarske nacije, prema riječima Pajsija Hilandarca (1762.).....	27
I-3. Evgenije Vulgaris se zalaže za grčku državu (oko 1770.)	27
I-4. Dimitrije Katarcis objašnjava zašto su Grci nacija iako nemaju državu (1783.).....	28
I-5. Rumunska peticija za nacionalnu jednakost u Transilvaniji – <i>Supplex Libellus Valachorum</i> (1791.).....	28
I-6. Turski dokument o Francuskoj revoluciji (1798.).....	29
I-7. Uticaj Francuske revolucije na učene ljude jugoistočne Evrope – Ratna pjesma <i>Adamantiosa Koraisa</i> (1800.).....	29
I-8. Manifest Aleksandra Ipsilantija, Borba za vjeru i otadžbinu (1821.).....	30
I-9. Konzervativni zahtjevi bosanskih spahija (1826.).....	30
I-10. Hatišerif od Gilhane.....	31
I-11. Jon Kodru-Dragušanu o nacionalnoj državi (1844.).....	31
I-12. Plan Ilije Garašanina za stvaranje srpsko-slovenskog carstva – Načertanije (1844.)	32
I-13. Nacionalni zahtjevi u revolucijama 1848.....	33
A. Slovenački zahtjevi	33
B. Zahtjevanja naroda, usvojeno na velikoj narodnoj skupštini u Zagrebu	33
C. Nacionalna peticija koju je prihvatila rumunska narodna skupština u Blažu, Transilvanija	33
I-14. Nezadovoljstvo bosanskih kršćana pod turskom vlašću, iz pera franjevačkog fratra Ivana Frane Jukića (1850.)	34
I-15. Osmanski carski dekret kojim se proglašava jednakost među podanicima, bez obzira na vjeru (1856.)	34
I-16. Neka mišljenja o planu za osnivanje dvojne bugarsko-turske države (1867.)	35
A. Predstavka Centralnog tajnog bugarskog komiteta sultanu Abdulazizu.....	35
B. Reakcija Fuad-paše, prema memoarima Hriste Stambolskog.....	36
I-17. Projekat ujedinjenja Bugara i Srba u južnoslavensko carstvo pod vlašću srpskog kneza Mihaila Obrenovića (1867.).....	36
I-18. Ruski izvještaj o planovima za zajedničku rusko-bugarsku državu (1867.).....	37
I-19. O odnosu političke slobode i nacije u XIX. stoljeću – urednički komentar Ljubena Kavelova u listu “Svoboda” (novembar 1869.).....	37
Sl. 1. Slovenija: Tabori (1869.).....	38
I-20. Ferman kojim je osnovana Bugarska egzarhija (1870.).....	38
I-21. Rezultati ispitivanja o pripadnosti crkvi u Skopskoj i Ohridskoj episkopiji (1874.)	39
I-22. Hristo Botev: Zašto Bugari treba da se bore za nacionalno oslobođenje (1875.).....	39
I-23. Politički program Centralnog bugarskog dobrotvornog društva (Bukurešt, novembar 1876.).....	39
I-24. Albanska pjesma napisana u vrijeme Berlinskog kongresa (1878.).....	40
I-25. Berlinski mirovni ugovor (1878.)	40
Karta 2: Balkanske države poslije Berlinskog kongresa, juli 1878.	42
Sl. 2. Grčka između Turske i Evrope. Karikatura iz lista <i>Aristophanes</i> (1882.)	43
I-26. Zašto Albanci žele zasebnu albansku državu (1886.)	44

I-27. Sjećanja Ivana Hadži-Nikolova na razgovore iz 1892. godine, koji su doveli do stvaranja VMRO (1893.).....	44
I-28. Deklaracija kojom VMRO obavještava velike sile o odluci da započne oružani ustanak (1903.)	45
I-29. Političko rješenje makedonskog pitanja mora se tražiti u okviru Osmanskog carstva. Stav Krste Misirkova (1903.).....	45
I-30. Plan Aurela C. Popovicija za pretvaranje Austrougarskog carstva u federalnu državu pod imenom „Sjedinjene Države Velike Austrije“ (1906.)	46
I-31. Britanski ambasador u Osmanskom carstvu piše o pokušajima Albanaca da dobiju vlastitu nacionalnu državu (1912.)	47
Sl. 3. Proglašenje albanske nezavisnosti u Valoni (1912.) – gravura iz tog perioda	47
I-32. Govor Kemal-paše u Damasku o odnosu Turaka i Arapa (1913.).....	47
I-33. Projekat Dimitrija Čupovskog za stvaranje savezne balkanske demokratske republike (Sankt Petersburg 1917.)	48
I-34. Krfska deklaracija (1917.) o principima ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca	49
I-35. Četrnaest tačaka iz govora američkog predsjednika Vudroa Wilsona (1918.) – odredbe koje se tiču jugoistočne Evrope.....	50
I-36. Rezolucija nacionalne skupštine u Alba Juliji, odluka o ujedinjenju Transilvanije s Rumunijom (1918.).....	50
I-37. Govor Juliju Manijua u rumunskoj narodnoj skupštini u Alba Juliji (1918.).....	51
I-38. Prijedlog da se stvori makedonska država s kantonalnom organizacijom po uzoru na Švicarsku (1919.).....	52
I-39. Ciriški sporazum Grčke i Turske o Kipru (1959.)	52
Karta 3: Jugoistočna Evropa poslije Konferencije mira u Parizu i ugovora u Lozani, 1923.	53
I-40. Franjo Tuđman se zalaže za to da svaka nacija ima pravo na vlastitu državu (1982.)	54
Karta 4: Evropa poslije I. svjetskog rata.....	44
Drugo poglavlje: Uređenje nacionalne države	56
Ila. Opći aspekti državne organizacije	56
II-1. Nacrt ustava iz pera Rige od Fere (1797.).....	56
II-2. Govor Bože Grujevića na prvom zasjedanju Praviteljstvujušćeg sovjeta (1805.).....	57
II-3. Pismo Vuka Karadžića knezu Milošu Obrenoviću (1832.)	58
II-4. Srpski ustav iz 1835. godine – struktura vlasti	59
II-5. Rumunski ustav iz 1866. godine – opće odredbe	59
II-6. Britanski ambasador u Istanbulu o stavu Turaka prema ustavu (1876.).....	60
II-7. Turski ustav iz 1876. godine.....	60
II-8. Prijestolna besjeda knjaza Nikole povodom proglašenja ustava Crne Gore (1905.)	61
II-9. Mladoturska proklamacija (1908.).....	62
Tabela 1: Ustavi zemalja jugoistočne Evrope.....	63
Tabela 2: Uvođenje općeg prava glasa u zemljama jugoistočne Evrope	63
Sl. 4. Trg ustava u Atini (1863.)	64
IIb. Građansko društvo	64
II-10 Definicija državljana u grčkom Ustavu iz Epidaurusa (1882.).....	64
II-11. Definicija državljana u grčkom Ustavu iz Trezena (1827.)	65
II-12. Definicija državljana u srpskom Ustavu iz 1835. godine	65
II-13. Zakonik Danila I., kneza Crne Gore i Brda	66
II-14. Promjena odredbe o državljanstvu u članu 7. rumunskog Ustava (1879.).....	66

II-15. Sporazum o manjinama koji su potpisale savezničke i pridružene države i Rumunija (1919.)	67
II-16. Redefiniranje kategorije državljana u rumunskom ustavu iz 1923.	68
IIc. Nacija i crkva	69
II-17. Carigradska vaseljska patrijaršija osuđuje običaj da se djeci umjesto kršćanskih daju starogrčka imena (1819.)	69
II-18. Neka mišljenja o autonomiji grčke crkve u odnosu na Carigradsku vaseljsku patrijaršiju (1833.)	69
A. Teoklet Farmakides, pristalica autonomije.....	69
B. Konstantin Ekonomos, protivnik autonomije	69
II-19. Dekret o uspostavljanju vlasti sinoda u Rumunskoj pravoslavnoj crkvi (1864.)	69
II-20. Komentar francuskog novinara Šarla Irijarteja na stavove pravoslavnih i katoličkih svećenika o odnosu između vjere i nacije u Bosni (1875.-1876.)	70
II-21. Bugarski ustav iz 1879. o položaju Bugarske pravoslavne crkve	70
II-22. Mišljenje Nikole Pašića o odnosu srpskog naroda i pravoslavne crkve (1890.).....	71
IIId. Infrastruktura nacionalne države	71
II-23. Značaj razvoja zanata za malu naciju – primjer Grčke (1841.).....	71
Sl. 5. Povezanost državne privrede s predstavama o naciji – prva novčanica od 500 drahmi koju je izdala Nacionalna banka Grčke (1841.).....	72
II-24. Uloga željeznice u jačanju nacionalne države – primjer Rumunije (1879.)	72
II-25. Mišljenje bugarskog kneza Aleksandra Batenberga (1879.-1886.) o značaju željeznice (1879.-1881.).....	72
II-26. Opis bugarske željeznice krajem XIX. stoljeća.....	72
II-27. Bugarski zakon o mjerama (1889.)	73
Sl. 6. Nove tehnologije i nacionalni simboli – reklama za šivaće mašine (Grčka, kraj XIX. stoljeća).....	73
IIe. Stvaranje nacije	74
II-28. Zapostavljanje hrvatskog jezika, opaske Ivana Kukuljevića (1843.)	74
II-29. Značaj jezika za identifikaciju s nacijom – mišljenje Slovenaca (1861.)	74
II-30. O značaju jezika za identitet Rumuna, iz pera Titu Majoreskua (1866.)	75
II-31. Petición hrvatskog Sabora Franji Josifu za osnivanje Južnoslavenske akademije nauka i umetnosti (1867.)	75
Sl. 7. Nacionalno pozorište u Bukureštu – razglednica (kraj XIX. stoljeća)	75
II-32. Značaj jezika i književnosti u razvoju nacija – izvod iz statuta Društva za objavljivanje djela albanske književnosti (1879.).....	75
II-33. Pismo makedonskih studenata u Sankt Petersburgu o makedonskom književnom jeziku (1902.)	76
II-34. Planovi da se pobude nacionalna osjećanja Rumuna u Transilvaniji – pismo dr. Drageskua upućeno Emiliji Raciju (1874.).....	76
II-35. Plan za konsolidiranje albanskog nacionalnog pokreta – pismo novinara Faika Konice baronu Goluhovskom (Brisel, 1897.)	76
II-36. Uputstva za predavanje historije u Grčkoj (1881.).....	77
Sl. 8. Djeca odjevena u historijske nošnje (Grčka, oko 1875.)	77
II-37. Pokušaj da Rumunija dobije svoj nacionalni sport (1898.)	78
Sl. 9. Diploma učesnika u sportskom takmičenju srednjoškolaca u organizaciji lista „Gazet Sporturilor“ (Rumunija između dva rata)	78
II-38. Albanski kralj Zogu I. o značaju vojne obaveze za stvaranje nacije (1928.).....	78
Sl. 10. Rumunski dječaci odjeveni kao vojnici (1916.)	79
II-39. Cilj obrazovanja u Turskoj, prema shvatanju Zije Gokalpa (1914.).....	79

II-40. Protivnici kritiziraju Ataturkovu politiku po pitanju historije i jezika (privatni dnevnik, 1932. godina)	80
II-41. Mahmud Esad Bozkurt o nacionalističkoj suštini „Ataturkove revolucije“	80
Treće poglavlje: Nacionalne ideologije	81
IIIa. Šta je nacija?	81
III-1. Prava i obaveze rumunske nacije, po shvatanju pjesnika i političara Dimitrija Bolintineanu (1869.)	81
III-2. Objašnjenje šta je narod prema jednom srpskom udžbeniku (1870.).....	82
III-3. Određenje nacije prema Ziji Gokalpu (1923.).....	83
III-4. Poimanje nacije kod Mustafe Kemal-paše	83
A. Značaj religije tokom rata (1920.).....	83
B. Kultura (1922.).....	83
C. Jedinstvo (1924.).....	83
D. Uopćavanje i pojednostavljivanje (1929.).....	83
IIIb. Samoodređenje	84
III-5. Biti Bugarin- pjesma <i>Bugarin sam</i> Ivana Vazova (1917)	84
III-6. Biti Albanac – mišljenje Paška Vase (1879.).....	84
SI. 11. Nacija u slikama – slovenačka razglednica (početak XX. stoljeća)	85
SI. 12. Nacija u slikama – rumunska razglednica (početak XX. stoljeća)	85
III-7. Biti Turčin – mišljenje dr. Rize Nura (1932.)	85
III-8. Biti Slovenac – Dimitrije Rupel o naravi Slovenaca (1987.)	85
III-9. Sjećanja Georga Jonesku-Giona (1889.) – rumunski seljaci se ne poistovjećuju sa svojom nacijom.....	86
III-10. Doživljaj H. N. Breilsforda (1905.) – u Makedoniji se ne poistovjećuju sa svojom nacijom.....	86
SI. 13. Bosanskohercegovački paviljon na Međunarodnoj izložbi u Parizu (1900.).....	87
IIIc. Nacionalna znamenja	88
III-11. Riga od Fere – prijedlog zastave i znamenja Grčke (1797.)	88
SI. 14. Zastava grčkog ostrva Psare tokom Rata za nezavisnost, na kojoj stoji parola „Sloboda ili smrt“, križ i simboli tajnog društva „Filiki eterija“	88
SI. 15. Rumunska zastava bukureštanske gradske garde za natpisom „Snaga izvire iz jedinstva“ (1867.)	89
SI. 16. Zastava i grb Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije (od 1929.).....	89
III-12. Značaj albanske zastave, govor episkopa Fan Stilijan Noli na pogrebu Faika Konice (1942.)	89
SI. 17. Današnje zastave zemalja jugoistočne Evrope	90
III-13. Himne	91
A. Grčka himna (1823.)	91
B. Hrvatska himna (1835.).....	91
C. Albanska himna (1912.).....	92
SI. 18. Historijat državnog grba Bugarske od 1741. godine do danas.....	92
SI. 19. Srpski grb prema nacrtu Pavla Ritera Vitezovića (1701.).....	93
SI. 21. Crnogorski grb	93
SI. 22. Monarhija i država – rumunska razglednica sa likom kralja Karola I. (1866.-1914.).....	93
III-14. Pokušaj da se u Grčkoj uvede narodna nošnja (1843.).....	94
SI. 23. Srpska seljanka u tradicionalnoj nošnji (1865.).....	94
Tabela 3: Državni praznici u sadašnjim državama jugoistočne Evrope.....	95

III d. Nacionalna mitologija	96
SI. 24. Slikovno predstavljanje nacije	96
A. Slobodna Bugarska – litografija Georgi Dančova (1879.)	96
B. Francuske razglednice na kojima su predstavljene Srbija i Crna Gora	97
III-15. Historijski korijeni makedonske nacije – Đorđi Pulevski, Za Makedonce (1879.)	97
SI. 25. Heroji historije kao savremeni uzori	98
A. Leonida, kralj u drevnoj Sparti, poručuje Perzijancima da se neće predati: „Μολών λαβέ“ („Dođite i sami uzmite“), slika iz grčkog udžbenika (1901.)	98
B. Pogibija Vase Čarapića prilikom osvajanja beogradske tvrđave 1806. – slika Anastasa Jovanovića (1817.-1899.)	98
III-16. Sjećanje dr. Rize Nura o uticaju narodnih priča o junacima	98
SI. 26. Simboličko predstavljanje političkih događaja.....	99
A. <i>Crnogorski ustanak</i> – slika Đure Jakšića (1832.-1878.).....	99
B. <i>Ujedinjena Bugarska</i> – slika Nikolaja Pavloviča (1885.)	99
III-17. Rumunski zakon o očuvanju uspomene na narodnu heroinu Ekaterinu Teodoroiiju (1921.).....	100
SI. 27. Rumunski plakat povodom 70 godina od osnivanja moderne države (1929.)	101
SI. 28. Hrvatska poštanska marka s likom slavnog košarkaša Dražena Petrovića (1994.).....	101
III-18. Savremeni historičar o historiji albanskog grba (2000.)	102
III-19 Sjećanje na Husein-kapetana Gradašćevića u Bosni.....	102

Četvrto poglavlje: Sukob nacionalističkih ideologija..... 103

IV a. Ideologije koje su doprinijele izazivanju sukoba	103
IV-1. Nacionalne predrasude prema Nijemcima u Hrvatskoj (1866.)	103
IV-2. Zašto je dr. Riza Nur odbio da se oženi strankinjom (1910.)	103
IV-3. Neki pogledi na grčku „megale idea“ (ideja velike Grčke) – razgovor profesora Nikolaosa Saripolosa i kralja Đorđa I. (1877.)	104
IV-4. Historičar Aleksandru D. Ksenopol o rumunskom nacionalnom prostoru (1888.)	104
IV-5. Nacionalne podjele u turskom parlamentu (1908.-1914.)	104
IV-6. Proglašeni antikolonijalne borbe kiparskih Grka (1955.).....	105
IV b. Konkretni sukobi	106
IV-7. Stjepan Radić, Hoćemo našu hrvatsku domovinu unutar jugoslavenske zajednice (1918.)	106
IV-8. Proglas Srba, Hrvata i Muslimana iz Bosne (1943.)	107
IV-9. Deklaracija Prvog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Makedonije (1944.)	107
IV-10. Teškoće antikolonijalne borbe na Kipru 1955.-1959., analiza Georgija Grivasa, vođe EOKA (Digenis)	108
SI. 29. Apel Kipra Ujedinjenim narodima (sredina XX. stoljeća)	108
IV-11. Perspektive ljevičarske partije kiparskih Grka (AKEL) (1955.)	109
IV-12. Kiparski Turci protiv EOKA, 1960.....	109
IV-13. Ciljevi „hrvatskog proljeća“, kako ih se sjeća pisac Vlado Gotovac	110
IV-14. Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU), 1986.....	111
IV-15. Stav Slovenaca o pitanju jezika u komunističkoj Jugoslaviji 1987.	112
IV-16. Majska deklaracija Slovenačkog demokratskog saveza (1989.)	113
IV-17. Fudbal i nacionalizam – sjećanje jednog hrvatskog navijača o putovanju na utakmicu Partizan – Dinamo (1989.)	113
IV-18. Spisateljica Dubravka Ugrešić osuđuje podjele i ratove devedesetih	114

IV-19. Odnos hrvatskog i srpskog jezika – mišljenje hrvatskog lingviste Stjepana Babića (2003.)	115
IV-20. Reakcija na prikazivanje srpskog filma s hrvatskim titlovima (1999.)	115
IV-21. Raspolučeni identitet jedne mlade žene	115
IVc. Prevazilaženje nacionalizma	116
IV-22. Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (1995.)	116
IV-23. Sporazum Mađarske i Rumunije o razumijevanju, saradnji i dobrosusjedskim odnosima (1996.).....	117
IV-24. Ohridski okvirni sporazum koji je okončao oružani sukob u Makedoniji (2001.)	118
IV-25. Izjašnjavanje Rumuna i Mađara o međusobnim odnosima u područjima s mješovitim stanovništvom (2001.).....	119
IV-26. Sport kao način da se prevaziđe nacionalizam. Kiparski Grci navijaju za lokalni tim kiparskih Turaka (2003.).....	119
Sl. 30. Linija razdvajanja („zelena linija“) u Nikoziji (2003.)	119
IV-27. Dva mišljenja o brisanju „zelene linije“ koja dijeli grčki od turskog dijela Kipra (23. april 2003.).....	120
A. Mišljenje Nikosa Anastasijua, postavljeno na internetu	120
B. Turski učitelj iz Famaguste opisuje posjetu porodici kiparskih Grka (2003.).....	120
Bibliografija	121

Modernu Evropu, kao i znatan dio neevropskog svijeta, čine nacije. Od XIX. stoljeća, nacionalističke ideologije toliko su snažne da usmjeravaju djelovanje velikih grupa ljudi i utiču na funkcioniranje država. U tom pogledu jugoistočna Evropa nije izuzetak. Na tom području je tokom XIX. stoljeća nastalo pet nacionalnih država. Neke su bile nove, stvorene na teritoriji koja je prethodno bila pod turskom vlašću – to su Srbija (gdje je borba za slobodu počela 1804. godine, državnost postepeno sticana od 1815. do 1830. godine, a formalna nezavisnost izvojevana 1878.), Grčka (gdje je oslobodilačka borba počela 1821., a nezavisnost stečena 1830.) i Bugarska (gdje je do ustanka protiv Turaka došlo 1876. godine, država proglašena 1878., a nezavisnost 1908.). Druge su nastale od vazalskih kršćanskih kneževina u okviru Osmanskog carstva – Rumunija (formirana ujedinjenjem Vlaške i Moldavije 1859., nezavisnost stekla 1877./1878.) i Crna Gora (autonomna teritorija na čijem je čelu od XVIII. stoljeća vladika, a koja 1852. postaje nasljedna kneževina, a nezavisnost stiže 1878.).

Početakom XX. stoljeća nastale su još dvije nacionalne države: Albanija 1912./1913., poslije balkanskih ratova, i Turska, raspadom Osmanskog carstva poslije Prvog svjetskog rata (od 1919. godine postoji nacionalna vlada, ali je Republika Turska zvanično proglašena 1923. godine). Britanska kolonija Kipar je nezavisna država od 1960. godine, a kada se raspala Jugoslavija, 1991. godine, nastalo je nekoliko novih država: Slovenija, Hrvatska, Makedonija i Bosna i Hercegovina, dok su Srbija i Crna Gora formirale federaciju koja je 2002. godine redefinirana, da bi od 2006. godine Crna Gora provela referendum za nezavisnu Republiku Crnu Goru i postala samostalna država.

Naravno, nacionalne države nisu bile ni ranije, kao što nisu ni sad jedini tip države u jugoistočnoj Evropi. Postojale su i višenacionalne države i drugi vidovi multietničkih država, a mnoge nacije dugo nisu imale vlastitu državu. Ipak, historiju tog područja oblikovao je složeni odnos između nacije i države, a nacionalne države postale su jedno od osnovnih obilježja jugoistočne Evrope. Uprkos činjenici da su te države relativno mlade u poređenju s drugim evropskim državama kao što su: Francuska, Španija i Britanija (mada su, i to treba spomenuti, Srbija i Grčka formirane kao nacionalne države prije Italije ili Nemačke), njihova nestabilnost i neprestani sukobi na nacionalnoj osnovi od ključnog su značaja za cjelokupni historijski razvoj jugoistočne Evrope tokom posljednja dva stoljeća.

Većina stanovnika jugoistočne Evrope smatra da je etnički definirana nacionalna država „normalan“ oblik državne organizacije. Ljudi sa tog područja naučeni su da se poistovjećuju sa „svojom“ nacijom i da se bore za uspostavljanje i odbranu nacionalne države. Države jugoistočne Evrope nastale su veoma kasno, te su zato historičari i političari pokušavali osnažiti svoj legitimitet, dokazujući da postoji neprekinut kontinuitet između savremene države i antičke i/ili srednjovjekovne države i da na taj način, u ideološkom nadmetanju s nacijama koje su stvarni ili potencijalni rivali, dokažu da su „stariji“, to jest, da su „bili prvi...“. U tom kontekstu historija svakog naroda često je prikazivana kao borba za nacionalne ideale, borba s ciljem stvaranja nacionalne države; svi historijski događaji i procesi, kao i sve historijske ličnosti, procjenjivani su s obzirom na doprinos koji su dali ostvarenju nacionalnog ideala. Iskrivljene historijske povijesti korištene su za jačanje nacionalnog jedinstva i podsticanje modernizacije društva. Historijat modernizacije pun je značajnih uspjeha i katastrofalnih propisa, i nacionalne države jugoistočne Evrope moraju preuzeti odgovornost za sve stavke u historijskom bilansu. Ipak, evidentno je da je historija i zloupotrebjavana kako bi se narod okrenuo protiv raznih unutrašnjih i/ili vanjskih neprijatelja, bili oni stvarni ili izmišljeni. Skorašnji događaji u bivšoj Jugoslaviji pokazuju da je takva politička zloupotreba historije doprinijela izbijanju rata i raspirivanju mržnje među pojedinim nacijama i etničkim grupama.

Proučavanje nacionalizma je u posljednje vrijeme daleko odmaklo. Historičari i sociolozi istražuju strukturne komponente nacionalne države i njihov historijski razvoj. Formulirano je nekoliko teorija o prirodi nacije i nacionalizma: od teorija koje nacije uzimaju kao date i nepromjenjive cjeline pa sve do konstruktivističkih teorija koje tvrde da su nacije samo mentalne, tek nedavno „zamišljene“ konstrukcije. Iako se i dalje vode žučne rasprave, sve više stručnjaka slaže se s tvrdnjom da „nacije“ i nacionalni identiteti nisu „vječni entiteti“, već historijski promjenjivi fenomeni, vezani za određene historijske okolnosti, fenomeni koji tokom vremena evoluiraju, koje odlikuje diskontinuitet i koji se u datom trenutku mogu konstruirati, dekonstruirati i rekonstruirati. Moderne nacionalističke ideologije često posežu za drevnim etničkim osjećanjima i simbolima i daju im novo značenje, kombiniraju ih s novim elementima i sve to smještaju u nove mentalne i ideološke sklopove. U tom pogledu moderne nacije su zaista, kao što je to rekao Benedikt Anderson, „izmišljene zajednice“ (ali, nemojte ispustiti iz vida da riječ „izmišljene“ ovdje ne znači „fiktivne“). To, međutim, nije specifičnost jugoistočne Evrope, već obilježje čitavog modernog svijeta.

Saglašavajući se u načelu s tezom da su moderne nacije „stvorene“, historičari su do mnogih novih saznanja došli raspravljajući o općim formama i posebnim elementima koji su uticali na pojedine nacionalne države. U poređenju s drugim dijelovima Evrope, nacionalne države jugoistočne Evrope nastale su relativno kasno. Dugotrajne i teške oslobodilačke borbe vođene su ili protiv postojećih višenacionalnih carstava, ili pak protiv rivalskih nacionalnih država. Zato se može reći da su neki oblici nacionalizma prethodili stvaranju nacionalnih država. Ipak, te hronološki starije nacionalne vrijednosti nisu bile dovoljne za uspješno funkcioniranje novijih država, pa su se nove političke i kulturne elite trudile da građanima nametnu „nacionalističke vrijednosti“. Pokušaj da se pod kapom države izgradi nacija također nije specifičnost jugoistočne Evrope. Naprotiv, u nekim dijelovima zapadne Evrope još je ranije vođena takva, pa čak i okrutnija politika. Čuvena knjiga Eugena Vebera „Kako su seljaci postali Francuzi“ pokazuje da je u Francuskoj većina seoskog stanovništva počela sebe posmatrati kroz nacionalnu prizmu tek tokom XIX. stoljeća, i to pod uticajem osnovnog obrazovanja, obaveze služenja u vojsci i modernih sredstava komunikacije.

Nema sumnje u to da je odnos između nacije i vjere izuzetno složen. Za veliki broj stanovnika jugoistočne Evrope vjerska pripadnost bila je i ostala pitanje od ključnog značaja – takav je slučaj, naprimjer, s pravoslavljem kod Grka i Srba, ili katoličanstvom kod Hrvata; za druge, recimo Albance, religija je manje značajna, a nacija bez nekih teškoća okuplja ljude različitih vjeroispovijesti. U ovoj historijskog čitanci dodatno su osvijetljeni i drugi specifični problemi, kao što je odnos između nacije i jezičkog identiteta.

Osnovni cilj ovoga priručnika jeste da nastavnicima i učenicima ponudi historijska svjedočanstva koja im mogu pomoći da bolje razumiju prirodu složenog odnosa između nacija i država u jugoistočnoj Evropi. Da bi po obimu ostao u razumnim okvirima i mogao da posluži nastavnicima, učenicima i naučnicima, morali smo izdvojiti neke prioritete.

Odlučili smo da se usredsredimo na nastanak nacionalnih država, na pitanja stvaranja nacije, na nacionalne ideologije i neke sukobe koje je nacionalizam podstakao. Takav izbor odredio je i hronološke granice u traganju za relevantnim izvorima. U centru pažnje je XIX. stoljeće, ali je dodato i nekoliko historijskih izvora o prosvijećenosti prije 1800. godine i odjecima Francuske revolucije u jugoistočnoj Evropi, a što je sve doprinijelo razmahu nacionalnih pokreta na tom području. Također smo uključili i jedan broj historijskih izvora iz XX. stoljeća kako bismo dokumentirali razmah novih nacionalnih država, nove obrte u odnosima između nacija i država, uticaj nacionalizma na tok nekih sukoba, ali i ponešto od onoga što svjedoči o težnji ka prevladavanju nacionalizma. Pritom smo se trudili da ne ponudimo materijal koji se već može naći u drugim historijskim čitankama koje se objavljuju u okviru ovoga projekta i koje se temeljno i detaljno bave balkanskim ratovima i Drugim svjetskim ratom. Obrađujući period poslije Drugoga svjetskog rata, pažnju smo prevashodno usmjerili na bivšu Jugoslaviju i sukobe koji su tokom devedesetih doveli do pojave novih nacionalnih država. Svjesni smo činjenice da su neki aspekti nacionalizma u XX. stoljeću ostali zanemareni, ili čak nespomenuti. Od onoga što uopće nije spomenuto, najznačajnija je kulminacija nacionalnih ideologija

i politike diskriminacije u međuratnom periodu, kao i specifični vidovi jugoslavenskog, albanskog, rumunskog i bugarskog nacionalkomunizma. Naime, složenost tih tema zahtijeva uključivanje velikog broja dodatnih izvora; ako se uzme u obzir da je priručnik u ovom obliku preobiman u poređenju sa ostala tri iz ovoga projekta, spomenute teme morali smo ostaviti za neki drugi poseban poduhvat.

Nadamo se da će historijski materijal iz zemalja jugoistočne Evrope ispuniti prazninu u znanju koje narodi ovoga regiona imaju jedni o drugima. U stvari, većina stanovnika jugoistočne Evrope o vlastitoj naciji i „glavnim“ nacijama (zapadnog) svijeta zna mnogo više nego o svojim susjedima koje ili zapostavlja ili pak o njima ima samo jednostrane predstave.

Željeli smo da materijali koji čine ovaj priručnik podstaknu profesore i đake da historiju svoje zemlje uporede s historijom drugih zemalja jugoistočne Evrope, da pronađu zajedničke elemente, kao i one koji su specifični za neke zemlje ili historijske periode, i da proniknu u složenost historijskih promjena. Naravno, nismo mogli predstaviti gradivo iz svih zemalja u vezi sa svim aspektima odnosa između nacija i država tokom posljednja dva stoljeća. Morali smo napraviti neki izbor, dijelom uvjetovani raspoloživim relevantnim izvorima, a dijelom težnjom da se uspostavi ravnoteža i da u materijalima sve nacije ovoga područja nađu svoje mjesto. Uprkos svem uloženom trudu, moramo se pomiriti s činjenicom da bi neki čitaoci ovoga našeg priručnika bili skloni napraviti drukčiji izbor tekstova – no, ukoliko je tako, znači da je priručnik postigao jedan od svojih ciljeva, a to je da podstakne profesore, učenike i profesionalne historičare da još jednom, iznova, razmotre složene historijske odnose nacija i država na području jugoistočne Evrope.

Uvjereni smo da će uravnotežen pristup historiji nacionalnih država u jugoistočnoj Evropi, zasnovan na svjedočanstvima, pomoći mlađim generacijama da budu tolerantne prema drugim nacijama i etničkim grupama, i da s više otvorenosti posmatraju savremene događaje. Na njima je, kao i na nama, da odluke donosimo na osnovu poznavanja stvari, i da se prilagodimo izazovima historijskih procesa koji su tek u povoju, a koji već određuju nove odnose između pojedinaca, zajednica, nacionalnih država i nadnacionalnih organizacija i institucija.

Hronologija

1762.	Pajsije Hiladarac piše historiju Slavena i Bugara u kojoj poziva na nacionalno osvještenje
1768.-1774.	Rusko-turski rat; Grci podižu ustanak uz podršku Rusije (1770.-1774.)
1797.	Riga od Fere piše ustav „Helenske republike“ Francuska osvaja Veneciju; Francuska i Habzburgovci između sebe dijele teritoriju Venecije na osnovu sporazuma u Kampo Formiju: Habzburgovci dobivaju Dalmaciju, a Francuska ostrva u Jonskom moru (kojima vlada do 1799.)
1800.-1807.	„Jonska republika“, vazalska država Osmanskog carstva; pod britanskom okupacijom do 1807., a potom dobiva status britanskog protektorata sve do 1864.
1804.-1813.	Srbi pod vođstvom Karađorđa podižu Prvi srpski ustanak, koji Turci ubrzo guše
1805.-1813.	Veliki dijelovi Dalmacije, Hrvatske i Slovenije potpadaju pod Napoleonovu vlast (ilirske pokrajine); poslije Napoleonovog poraza, te teritorije ponovo postaju austrijske pokrajine
1806.-1812.	Rusko-turski rat; na osnovu mirovnog sporazuma potpisanog u Bukureštu, istočna Moldavija (Besarabija) pripojena Rusiji
1814.	U Odesi se osniva tajno društvo „Filiki eterija“ (Društvo prijatelja) čiji je cilj oslobođenje Grčke od turske vlasti
1815.	Drugi srpski ustanak pod vođstvom Miloša Obrenovića; decembra 1815. sultan priznaje Miloša za kneza Srbije (koja je tada obuhvatala samo Beogradski pašaluk)
1821.	Tudor Vladimiresku predvodi revoluciju u Vlaškoj; revolucija u Grčkoj počinje tako što malobrojna grčka vojska pod komandom Aleksandra Ipsilantija osvaja Moldaviju; poslije ustanka na Peloponezu dolazi do ustanaka i na okolnim područjima
1822.	Grčka narodna skupština u Epidaurusu proglašava Grčku republiku i donosi prvi grčki ustav
1826.	Sultan Mahmud II. ukida janičarski red i tako otvara put za reforme u Osmanskom carstvu
1827.	Velika Britanija, Francuska i Rusija otvoreno podržavaju Grke, njihova združena flota pobjeđuje tursko-egipatsku flotu kod Navarina
1828.-1929.	Rusko-turski rat; Rusi zauzimaju Moldaviju i Vlašku

1829.	Edrenski mir; Srbija je priznata za vazalsku kneževinu s Milošem Obrenovićem koji stiče nasljedno kneževsko dostojanstvo; Vlaška i Moldavija ostaju pod turskom vlašću, ali su i pod zaštitom Rusije
1830.	Londonski ugovor: Grčka je proglašena za nezavisnu monarhiju, čiji su garanti Britanija, Francuska i Rusija
1831.-1832.	Organski statuti, doneseni u Vlaškoj i Moldaviji pod ruskim nadzorom; „konzervativna modernizacija“, moć knezova i bojara ostaje nedirnuta
1832.	Na konferenciji u Londonu određene granice grčke države i donesena odluka da Oton, drugi sin Ludviga I. Bavarskog, postane kralj Grčke s nasljednim dostojanstvom
1834.	Atina postaje glavni grad Grčke umjesto Nafpliona
1835.	Srpski ustav (koji je sultan odobrio 1838.) ograničava vlast kneza u korist izabrane skupštine
1837.	U Atini osnovan univerzitet i Arheološko društvo
1839.	Hatišerif od Gilhane; zvanični početak tanzimata u Osmanskom carstvu
1841.	Osnivanje grčke narodne banke
1834.-1844.	Grčka postaje ustavna monarhija, uvodi se gotovo potpuno glasačko pravo za muškarce
1830.-1848.	Period intenzivnih nacionalnih pokreta u Habzburškom carstvu, izražena borba da nacionalni jezici postanu zvanični; u tim okolnostima se hrvatski narodni preporod (ilirski pokret) bori za hrvatski jezik koji je postao službenim jezikom 1847. godine u Habzburškom carstvu, dok se u Transilvaniji Rumuni sukobljavaju sa Mađarima na nacionalnoj osnovi
1848.-1849.	Revolucije širom Evrope, i u Habzburškom carstvu i rumunskim kneževinama: revolucionari postavljaju političke, socijalne i nacionalne zahtjeve; mađarski, hrvatski, rumunski i srpski revolucionari se sukobljavaju na nacionalnoj osnovi; Turci i Austrijanci uz pomoć Rusije guše revolucije
1850.	Vaseljska patrijaršija u Carigradu priznaje autokefalnost grčke crkve, proglašenu još 1833. Godine
1852.	Knez Danilo I. Petrović (1851.-1860.) proglašava Crnu Goru kneževinom i počinje modernizaciju

1853.-1856.	1856 – Krimski rat; Rusija trpi poraz od udruženih snaga Osmanskog carstva, Velike Britanije, Francuske i Sardinije; Pariskim mirovnim sporazumom Moldavija, Vlaška i Srbija dolaze pod zaštitu Saveznika
1858.	Pariska konvencija; Saveznici pretvaraju Moldaviju i Vlašku u dvije odvojene države, ali pod zajedničkim imenom „Ujedinjene kneževine“
1859.	Aleksandru Joan Kuza izabran za kneza Moldavije i Vlaške; institucije dviju kneževina postepeno se objedinjuju sve do 1862.; nastanak moderne rumunske države
1860.	Osnovan univerzitet u Jašiju (1864. i u Bukureštu)
1862.	U Grčkoj izbija revolucija i princ Oton I. Primoran je napustiti zemlju
1863.	Danski princ Georg od Holštajn-Sonderburg-Gluksburga izabran za kralja Grčke Đorđa I. (1863.-1913.); prema novom ustavu (1864.), narod je podanik Krune i suverene države; Velika Britanija Grčkoj prepušta jonska ostrva Masovna sekularizacija crkvene imovine u Rumuniji; sukob sa patrijarhom iz Istanbula (Konstantinopolja)
1866.	Aleksandru Joan Kuza primoran je da abdicira; njemački princ Karl od Hoencolern-Sigmaringena postaje knez Rumunije (1866.-1914., kralj od 1881.); ustavom iz 1866. uspostavljena ustavna monarhija i garantirana građanska prava i slobode, ali je glasačko pravo ograničeno imovinskim cenzusom
1867.	Na osnovu sporazuma dvije strane, stvoreno Austro-Ugarsko carstvo; Slovenija i Bukovina ostaju dio Austrije, a Transilvanija i Hrvatska postaju dio mađarske kraljevine; posebnim sporazumom (1868.), Hrvatska zadržava izvjestan stepen autonomije unutar Mađarske; ipak, mađarski centralizam i politika asimilacije izazivaju veliko nezadovoljstvo među Rumunima i Hrvatima
1866.-1869., 1889.	Krićani zahtijevaju da se poštuju turske reforme, ali njihov krajnji cilj je ujedinjenje s Grčkom
1869.	U Rumuniji osnovan Bugarski revolucionarni komitet sa Ljubenom Kavelovim na čelu
1870.	Turskim dekretom stvorena Bugarska egzarhija; iako nemaju zasebnu državu, Bugari dobivaju crkvenu organizaciju koja je nezavisna od Carigradske patrijaršije
1872.	Carigradska, Aleksandrijska i Antiohijska pravoslavna patrijaršija oglasile da će se smatrati za herezu svaka podjela crkvene nadležnosti zasnovana na naciji
1875.	U Bosni i Hercegovini ustanak protiv Turaka; početak „istočne krize“ 1875.-1878.

1876.	Turci guše Aprilski ustanak u Bugarskoj; Srbija i Crna Gora objavljuju rat Osmanskom carstvu i doživljavaju poraz; zbog sve većeg međunarodnog pritiska i unutrašnjih previranja, turske vlasti primorane su donijeti prvi osmanski ustav kojim se daju potpuna i jednaka prava svim podanicima Carstva, ali se Carstvo istovremeno proglašava za „nedjeljivu cjelinu“
1877.	U Istanbulu osnovan Centralni komitet za odbranu prava albanskog naroda Rusija objavljuje rat Otomanskom carstvu i okupira Bugarsku; Rumunija samoprogllašava nezavisnost i pridružuje se Rusiji; Nakon upečatljivog otpora Osmanska vojska je poražena kod Plevne
1878.	Mirovni ugovor u San Stefanu (3. mart); poslije intervencije Velike Britanije i Austro-Ugarske, Berlinski kongres završava s novim mirovnim ugovorom (1. jul); Rumunija, Srbija i Crna Gora priznate su za nezavisne države; Bugarska je podijeljena na vazalsku kneževinu Bugarsku i autonomnu pokrajinu Istočnu Rumeliju; Rumunija dobiva Dobrudžu u zamjenu za južnu Besarabiju, koju predaje Rusiji; Srbija i Crna Gora također dobivaju skromno teritorijalno proširenje; Bosna i Hercegovina su pod upravom Austro-Ugarske; prema zasebnoj tursko-britanskoj konvenciji, Kipar dolazi pod britansku vlast, ali ostaje pod turskom upravom (4. juni 1878.) Sultan Abdulhamid II. (1876.-1909.) ukida ustav iz decembra 1876., raspušta skupštinu i autokratski vlada do 1908. godine. Albanska liga u Prizrenu donosi nacionalni program
1879.	Prema ustavu iz Trnova. Bugarska postaje ustavna monarhija; prvi knez je Aleksandar od Batenberga (1879.-1886.)
1880.	Osniva se nacionalna banka Rumunije
1881.	Tesaliju i područje Arte u Epiru Osmansko carstvo predaje Grčkoj, u skladu s Berlinskim ugovorom
1885.	Istočna Rumelija ujedinjuje se s Bugarskom kneževinom; pokušaj Srbije da dobije neku kompenzaciju za to propada u srpsko-bugarskom ratu
1886.	Politička kriza u Bugarskoj; knez Aleksandar od Batenberga abdicira; Rusija prekida diplomatske odnose s Bugarskom
1887.	U Bugarskoj Ferdinand od Saks-Koburg-Gote izabran za kneza (1887.-1918.)
1893.	Osnovana VMRO (Vnatrešna makedono-odrinska revolucionarna Organizacija)
1896.	Prve međunarodne Olimpijske igre u Atini

1897.	Grčko-turski rat, Grčka doživljava poraz
1898.	Krit postaje vazalna, djelomično autonomna država; za guvernera Krita postavljen grčki princ Đorđe
1903.	Vojni puč u Srbiji; ubijeni kralj Aleksandar I. Obrenović i kraljica Draga; Petar I. Karađorđević (1903.-1921.) postaje kralj; srpska politika dobiva jasne nacionalističke crte Turci guše Ilindenski ustanak u Makedoniji.
1907.	Velika seljačka buna u Rumuniji
1908.	Mladoturska revolucija u Osmanskom carstvu; vraćen ustav iz 1876. i organizovani izbori za skupštinu; Bugarska proglašava nezavisnost; Austro-Ugarska anektira Bosnu i Hercegovinu („aneksiona kriza“ sa Srbijom i Rusijom)
1911.-1912.	Italijansko-turski rat; Italija osvaja Dodekaneska ostrva (i Libiju)
1912.	Albanski ustanak; oružani otpor organizovali su Ismail Kemal i Luid Guraki
1912.-1913.	Balkanski ratovi; većinu turskih teritorija u Evropi osvajaju Bugarska, Srbija, Grčka i Crna Gora; Albanija proglašava nezavisnost (28. novembra 1912.); teritorija Makedonije podijeljena između Bugarske, Srbije i Grčke; Rumunija osvaja sjevernu Dobrudžu od Bugarske
1914.	Princ Vilhelm od Vida prihvata prijesto kralja Albanije koji su mu ponudile velike sile
1914.-1918.	Prvi svjetski rat; povod za izbijanje rata je atentat na nadvojvodu Franca Ferdinanda u Sarajevu, koji je izvršio jedan srpski nacionalist; u rat ulaze sve države jugoistočne Evrope, izuzev Albanije, koja je okupirana; Austro-Ugarska, Osmansko carstvo (1914.) i Bugarska (od 1915.) bore se na strani Centralnih sila, a Srbija, Crna Gora (od 1914.), Rumunija (od 1916.) i Grčka (od 1917., uprkos protivljenju kralja Konstantina) na strani Antante
1917.	Srpska vlada i predstavnici Jugoslavenskog odbora donose na Krfu Deklaraciju o osnivanju zajedničke jugoslavenske države
1917.-1918.	Dok u Rusiji traje revolucija, u Besarabiji je proglašena demokratska republika, a onda je u skupštini izglasano ujedinjenje s Rumunijom (27. marta 1918.)

1918.	Slom Centralnih sila; Osmansko carstvo i Bugarska kapituliraju; Austro-Ugarska se raspada; u južnim dijelovima bivše Austro-Ugarske proglašena je Država Slovenaca, Hrvata i Srba; Vojvodina i Srem su se priključili Srbiji; Narodno vijeće Države Slovenaca, Hrvata i Srba odlučilo se za ujedinjenje sa Srbijom i formiranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca; Rumuni u Bukovini i Transilvaniji pridružuju se Rumuniji
1919.-1920.	Mirovna konferencija u Parizu; sporazumima iz Sen-Žermen-an-Lea (s Austrijom), Neija (s Bugarskom) i Trijanona (s Mađarskom) postavljaju se nove granice u jugoistočnoj Evropi; teritoriju Banata među sobom dijele Rumunija i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca; Bugarska predaje Grčkoj zapadnu Trakiju; Grčka, Rumunija i Jugoslavija, a kasnije i Bugarska i Turska, morale su potpisati posebne ugovore kojima se garantiraju prava nacionalnih manjina u okviru njihovih granica
1919.	Uz pristanak Francuske, Velike Britanije i SAD-a, Grci osvajaju zapadni dio Male Azije (Izmir), postavljajući tako branu italijanskoj ekspanziji u tom regionu; Kurdi i Ermeni pokušavaju stvoriti vlastite nacionalne države; početak turskog narodnog otpora u Maloj Aziji, pod vođstvom Mustafe Kemal-paše (kasnije nazvan Ataturk)
1920.	Mirovni ugovor iz Sevra; sultan Mehmed VI. prihvata raspad Osmanskog carstva (gubitak arapskih zemalja, Armenije i Trakije; poslije pet godina grčke uprave u Izmiru će biti održan referendum; mogućnost nezavisnosti Kurdistanu; uticaj Velike Britanije, Francuske i Italije u Maloj Aziji); turski nacionalisti odbijaju prihvatiti sporazum i napadaju Erмене i Kurde
1922.	Turska pobjeđuje grčku vojsku; turske snage preuzimaju kontrolu nad Izmirom/Smirnom, Istanbulom/Carigradom i istočnom Trakijom
1923.	Mirovni ugovor u Lozani; prisilna razmjena stanovništva Grčke i Turske Kraj Osmanskog carstva i zvanično proglašenje Republike Turske
1924.	U Grčkoj ukinuta monarhija i stvorena Prva grčka republika
1928.	Na zasjedanju skupštine srpski nacionalistički poslanik iz Crne Gore ubija hrvatskog političkog vođu Stjepana Radića
1939.	Italija okupira Albaniju
1939.-1945.	Drugi svjetski rat; 1940. godine Rumunija ostaje bez Besarabije i sjeverne Bukovine, koje zauzima Sovjetski savez, zatim bez južne Dobrudže, koju osvaja Bugarska, i sjeverne Transilvanije, koja potpada pod mađarsku vlast (da bi 1944. opet postala dio Rumunije); Sile osovine 1941. godine okupiraju Jugoslaviju i Grčku; na teritoriji Hrvatske i Bosne i Hercegovine formira se marionetska fašistička država pod imenom „Nezavisna država Hrvatska“ (postoji do 1945. godine); u Jugoslaviji, Grčkoj i Albaniji rađa se partizanski pokret; Bugarska i Rumunija postaju saveznice Sila osovine i suprotstavljaju se saveznicima, a 1944. godine okupira ih Sovjetski savez; po završetku rata, komunisti dolaze na vlast u Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Jugoslaviji, ali ne i u Grčkoj i Turskoj

1943.-1946.	Jugoslavija postaje federacija šest republika (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Makedonija, Crna Gora, Srbija i Slovenija) i dvije autonomne pokrajine (Kosovo i Vojvodina, obje u sastavu Srbije); prema ustavu iz 1946. godine, savezno rukovodstvo ima ogromna ovlaštenja, čak i dodatno ojačana ključnom ulogom koju ima centralizirana Komunistička partija Jugoslavije (od 1952. godine pod imenom Savez komunista Jugoslavije)
1946.-1949.	Građanski rat u Grčkoj
1950.	Neformalni referendum na Kipru, na kojem Grci traže ujedinjenje s Grčkom; Velika Britanija na to ne pristaje
1955.	Početak oružanog sukoba s Britancima na Kipru
1958.	Teški etnički sukobi na Kipru
1959.	Velika Britanija, Grčka i Turska dogovaraju se o stvaranju nezavisne kiparske države, u kojoj će živjeti Grci i Turci
1960.	Na Kipru stvorena nezavisna država
1963.	U Jugoslaviji donesen novi savezni ustav; republike dobivaju nova ovlaštenja, a partijske strukture odvajaju se od državnih; relativna liberalizacija i jačanje pozicija republičkih funkcionera omogućavaju uzlet nacionalizma, naročito na Kosovu i u Hrvatskoj („hrvatsko proljeće“), što je Tito ugušio 1972. godine Kiparski Turci izlaze iz vlade zbog rasplamsavanja etničkih sukoba
1967.	U Grčkoj vojna hunta
1974	U Jugoslaviji se donosi novi ustav, kojim jugoslavenske republike dobivaju veću autonomiju Grčki vojni puč na Kipru, čiji je cilj prisajedinjenje tog ostrva Grčkoj; turske trupe zauzimaju sjeverni dio Kipra U Grčkoj ponovo uspostavljena demokratija
1980.	Umire Tito, privreda propada, a uprkos rotacionom sistemu vlasti, savezne institucije u Jugoslaviji gube na legitimitetu
1981.	Grčka postaje članica Evropske zajednice

1983.	Proglašena „Turska Republika Sjeverni Kipar“, koju priznaje samo Turska, a odbacuje Vijeće sigurnosti UN-a
1987.	U Srbiji Slobodan Milošević dolazi na vlast
1989.	Pad komunizma u Istočnoj Evropi; u Bugarskoj Todor Živkov mirno silazi s vlasti, dok u Rumuniji izbija revolucija; uspostavljaju se demokratski višepartijski sistemi i prelazi se na tržišnu privredu
1991.-1992.	Raspad Jugoslavije i formiranje nezavisnih nacionalnih država Slovenije, Hrvatske (1991.), a potom (1992.) i Bosne i Hercegovine, Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije, Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora)
1991.	U Albaniji uveden višepartijski sistem Raspada se Sovjetski savez; Besarabija postaje nezavisna (Republika Moldavija)
1991.-1995.	Poslije kratkog rata u Sloveniji, počeo rat između Srba i Hrvata u Hrvatskoj, sa izraženim učešćem Jugoslavenske armije
1991.	Reorganizacija Evropske zajednice u Evropsku uniju (sporazum iz Maastrichta)
1992.-1995.	Rat u Bosni i Hercegovini, uz učešće Jugoslavenske narodne armije, a kasnije i Srbije
1994.-1999.	U EU donesena odluka o početku pregovora o pridruživanju postkomunističkih zemalja Istočne Evrope
1995.	Dejtonski i Pariski sporazum, kojim je završen rat u Bosni i Hercegovini
1996.	Sporazum Rumunije i Mađarske kojim se poboljšavaju međudržavni i međuetnički odnosi
1998.	Na Kosovu rat između albanske Oslobođilačke vojske Kosova i Vojske Jugoslavije
1999.	NATO vodi rat protiv Jugoslavije, predsjednik Slobodan Milošević prinuđen je Kosovo predati pod upravu UN-a
2000.	Uspješna revolucija u Jugoslaviji protiv režima Slobodana Miloševića; počinje tranzicija ka demokratskom političkom sistemu
2000.-2001.	Oružani sukobi između snaga sigurnosti Makedonije i NLA (Nacionalna oslobodilačka vojska). Uz međunarodno posredovanje, rat je prekinut sklapanjem sporazuma, a ustav je izmijenjen tako da štiti prava Albanaca i ostalih manjina u Republici Makedoniji.”

2002.	Dogovor Srbije i Crne Gore o privremenom održanju zajednice, uz mogućnost razdvajanja poslije tri godine
2003.	Uklonjena „zelena linija“ koja dijeli Kipar; prvi put od 1974. godine grčki i turski Kipranci slobodno komuniciraju
2004.	Na Kipru se održava referendum o Ananovom planu za ujedinjenje; turski Kipranci plan prihvataju, ali ga grčki odbacuju; Slovenija i Kipar (odnosno samo područja pod kontrolom kiparskih Grka) postaju članice Evropske unije; 2005. godine Hrvatska i Turska započinju pregovore o pridruživanju Evropskoj Uniji; 2006. godine Crna Gora postaje nezavisna, odvaja se od Srbije; Makedonija postaje zemlja kandidat za prijem u EU; 2007. godine Bugarska i Rumunija postaju članice EU, Crna Gora potpisala sporazum o pridruživanju Evropskoj Uniji.

Karta 1: Prikaz novonastalih balkanskih država 1804. - 1862.

PRVO POGLAVLJE:

Stvaranje nacionalnih država: ciljevi i uspjesi

Nacionalne države nisu vječne. One postoje tek odnedavno, uglavnom u posljednja dva stoljeća.

Devetnaesto stoljeće u Evropi se smatra stoljećem nacija, jer je tada postojala jaka veza između rađanja nacija i političkih procesa. Ipak, ni u XIX. stoljeću nacionalne države nisu bile ni jedini, ni dominantan oblik političkog organizovanja – značajna je bila i pripadnost grupama koje su manje od nacije, regionalnim/lokalnim ili nekim drugim društvenim grupama. Religija je, također, za većinu ljudi i dalje bila od ključnog značaja, iako je postepeno počela potiskivati zainteresiranost za materijalno blagostanje. Nisu svi na isti način doživljavali svoju pripadnost naciji, niti se smatralo „normalnim“ da svaka nacionalna grupa ima svoju državu. Različiti stavovi i političke opcije uticale su na historiju XIX. stoljeća u većoj mjeri nego što smo mi to danas spremni priznati. Ipak, nacionalizam je vremenom polako jačao, višenacionalna carstva su slabila i na kraju se raspala, a sve više političkih entiteta dobivalo je oblike nacionalne države.

Jugoistočna Evropa nije izuzetak u pogledu tog općeg evropskog obrasca. Iako su najvećim dijelom tog područja od 1800. godine vladala nadnacionalna carstva, tokom XIX. stoljeća javili su se nacionalni pokreti, a po završetku Prvog svjetskog rata preovladavale su nacionalne države. Historija se nezaustavljivo kretala ka konačnom trijumfu nacionalne države. Ipak, historijska evolucija bila je mnogo složenija nego što je to prikazano u pojedinim verzijama historije. Samo su neke nacionalne grupe uspjele stvoriti vlastite nacionalne države. Druge u tome nisu uspjele, čak i one uspješne kolebale su se između različitih političkih opcija, a za konačan ishod nisu bili presudni samo potezi samih aktera već i miješanje velikih sila i uticaj svjetskih historijskih procesa.

U ovom poglavlju obrađuju se sljedeće teme: uzroci nezadovoljstva pojedinim carskim režimima; širenje nacionalističke ideologije; međunarodni odnosi i miješanje velikih sila; učesnici u borbi za nacionalno oslobođenje, njihovi motivi i programi: načini borbe za izgradnju nacije/države; ishodi te borbe, s posebnim naglaskom na različite kompromise koji su uticali na konkretne rezultate. Pošto su ove teme u stvarnosti isprepletene, one su isprepletene i u historijskim izvorima odabranim za ovaj priručnik, pa smo zato izvore naveli hronološkim redom, ne nastojeći da se držimo nekog tematskog shematizma. Ali, predlažemo vam ipak da tabelu na kraju ovoga poglavlja popunite temama koje se tiču pojedinih historijskih izvora.

Ovim izborom tekstova ne možemo, naravno, obuhvatiti sve elemente i doprinose u procesu stvaranja nacionalnih država u jugoistočnoj Evropi. Uvjereni smo da će nastavnici i učenici u svakoj zemlji i sami moći dodati značajne podatke o tom procesu, i mi ih ohrabrujemo da uz pomoć ovoga priručnika raspravljaju o relevantnim izvorima. Cilj ovoga poglavlja jeste da pokaže kako je u XIX. i početkom XX. stoljeća bilo mnogo različitih prijedloga za političko rješenje nacionalnog pitanja. Uvjereni smo da će uvid u tu raznolikost pomoći da se bolje pripremimo za političke odluke koje ćemo morati donositi u XXI. stoljeću.

I-1. Odnos Grčke i Evrope, prema pisanju Josifa Mesiodaksa (1761.)

Evropa je zaista potrebna Grčkoj¹ jer ona danas raspolaže mnogim važnim znanjima iz raznih oblasti koja Grčkoj nedostaju.[...] Nova Grčka mora s dostojanstvom prihvatiti ono što joj Evropa poklanja. Evropa je Grčkoj zahvalna, ona se ne odriče ni svjetlosti koju joj je Grčka darivala, niti svog duga prema Grčkoj. Spremna je Grčkoj pružiti razne vrste znanja.

[...] Čitava Evropa sažalijeva Grčku i saosjeća s njom ne samo zato što robuje već i zbog toga što joj nedostaje obrazovanja. Smijete li zanemariti patnje svoje zemlje, vi koji ste iskreni i stvarni potomci Grčke, one koja je bila uzor i mjerilo za čitav svijet? Gdje vam je osjećaj časti koji su imali vaši preci? Gdje je domišljatost vaših očeva koji su umjeli savladati svaku prepreku? Gdje je taj grčki duh koji zbog svog istančanog ukusa nije znao za drugi cilj osim ljepote? Danas su sve evropske nacije učene i kulturne, a Grci i Rimljani su mnoge od njih, ako ne i sve, nazivali barbarskim.

[...] Treba li da vi, potomci tih uzvišenih Grka, prvih učitelja ljepote i mudrosti, budete jedini koji će podnositi nepismenost, jedini koji će trpjeti neznanje i tamu umjesto svjetlosti znanja – to jest, hoćete li, kao što poslovice kaže, baciti zlato a zadržati bakar? Ne, ne. Grčka sad mora raspiriti svoj žar, povratiti svoju odlučnost da se usmjeri ka savršenstvu, sjetiti se svoje slavne prošlosti – drugim riječima, mora pokazati svijetu da, ako ništa drugo, u njoj još uvijek žive Grci.

Moesiodax, „Filozofija morala“ (1761.),
u: Kitromilides, str. 331., 338.-340.

Josif Mesiodaks (oko 1725.-1800.), jedan od vodećih intelektualaca XVIII. stoljeća u jugoistočnoj Evropi. „Mesiodaks“ nije prezime, već oznaka etničkog porijekla („Dačanin iz Mezije“). Iako je porijeklom iz vlaške porodice a maternji jezik mu je rumunski, Mesiodaks se obrazovao na grčkom, kao što je i bilo uobičajeno za balkanske pravoslavce u XVIII. stoljeću. Poslije studija u Solunu i Izmiru, Mesiodaks je obrazovanje nastavio kod Evgenija Bulgarisa u Atonias školi na Svetoj gori (1754.-1755.). Napisao je udžbenik u kojem se osjeća uticaj ideja Džona Loka (1779.), zatim „Teoriju geografije“ (1781.) i „Apologiju“ (1780.), a bio je i učitelj sinovima Aleksandra Ipsilantija, vladara Vlaške. U „Moralnoj filozofiji“ Mesiodaks ističe „balkansku dimenziju“ grčke kulture u XVIII. stoljeću i zalaže se za kosmopolitski humanizam prosvjetiteljstva. Svoje djelo on je posvetio širenju zapadnih ideja na Balkanu posredstvom grčkog obrazovanja, radio je na uzdizanju obrazovanja među ostalim balkanskim narodima, emotivno i intelektualno prihvatajući pojam „grčki“ kao označitelj šireg kulturnog kruga. Njegovo djelo je na područje jugoistočne Evrope još prije 1780. godine uvelo društvenu kritiku i politički skepticizam tipičan za prosvjetiteljstvo.

Kakav je odnos Evrope i Grčke u Mesiodaksovoj viziji?

Zašto Mesiodaks naglašava izuzetnost stare Grčke?

¹ Mesiodaks upotrebljava izraze „Helada“ i „Heleni“, dok drugi učeni ljudi iz njegovog vremena koriste „Grai“ i „Grai“. Kada se misli na modernu grčku državu, onda u prijevodu koristimo izraze „Grci“ i „Grčka“.

I-2. Historijski temelji bugarske nacije, prema riječima Pajsija Hilandarca (1762.)

Slušajte pažljivo, čitaoci i slušaoci, bugarski narode, vi koji svoj narod i svoju otadžbinu volite i čuvate u srcu; vi, koji biste voljeli da naučite i znate šta je utvrđeno o vašem bugarskom porijeklu, vašim očevima, precima i carevima, patrijarsima i svecima, kako su oni živjeli i provodili dane. Potrebno je i korisno imati u pameti šta se zna o djelima vaših očeva, kao što i narodi drugih plemena znaju svoje porijeklo i jezik, imaju historiju i svako ko umije čitati zna tu historiju, prepričava je i ponosan je na svoje porijeklo i jezik.

Ja sam vam, dakle, hronološki predstavio sve što je otkriveno o vašem porijeklu i jeziku. Čitajte i učite kako vam se ne bi podsmijavala i zadirkivala vas druga plemena i drugi narodi. Prepisujte ovu knjižicu ili platite onima koju umiju pisati kako bi vam je prepisali, i nemojte dozvoliti da je nestane! Da, ima ljudi koji zanemaruju svoje bugarsko porijeklo, okreću se stranoj kulturi i stranom jeziku i ne brinu o svome bugarskom jeziku. Oni uče da čitaju i pišu na grčkom i stide se da priznaju da su Bugari. O, ti smiješni izrodi! Zašto se stidite da kažete da ste Bugari i zašto ne pišete i ne govorite maternjim jezikom? Mislite li da Bugari nisu imali svoje carstvo i svoju zemlju? Mnogo su godina oni vladali i bili slavni, poznati u čitavom svijetu, i mnogo puta su im moćni Romani i mudri Grci plaćali danak. A carevi i kraljevi su davali svoje kćeri našim carevima za žene da bi živjeli u miru s bugarskim carevima. Bugari su bili prvi od slavenskih plemena koji se sebi postavili careve, prvi koji su imali patrijarhe, koji su primili kršćanstvo i osvojili najveće teritorije. Prvi slavenski sveci su bili Bugari i bugarsko pleme je bilo najmoćnije i najuglednije od svih slavenskih plemena; tako je bilo i sa bugarskim jezikom, kao što sam i opisao hronološkim redom u ovoj historijskoj knjizi. U historiji mnogih drugih naroda Bugari se spominju zato što je sve što sam o Bugarima rekao potpuna istina.

Paisij, str. 19.-20.

Pajsije Hilandarac (1722.-1773.), monah manastira Hilandar na Svetoj gori. Prvi je iznio ideju bugarskog nacionalnog preporoda pišući Istoriju slavjanobugarsku 1762. godine.

Zašto je Pajsije napisao tu knjigu? Kako mi danas možemo razumjeti njegove riječi? Kakva je bila uloga grčkog jezika u jugoistočnoj Evropi XVIII. stoljeća? Da li je za nacionalni identitet važnija vjera ili jezik?

I-3. Evgenije Vulgaris se zalaže za grčku državu (oko 1770.)

Osmansko carstvo je trenutno slabo ne samo zbog toga što je njegova vojska neiskusna i nedovoljno uvježbana već i zbog nezadovoljstva njegovih podanika. Ako ono prvo ishodi iz toga što se ne umije vojskom rukovoditi, ovo drugo je proizašlo iz plime nezadovoljstva. U Carstvu žive Grci koji su kao toliki mnogi dugo tiranisani, i koji, kad vide da stege i patnje bivaju veće, mogu na svoje tirane da gledaju samo sa još većom ogorčenošću.

[...] A ako barbarska i tiranska turska vlast bude morala da da slobodu Tatarskoj i Dakiji tamo, i Peloponezu ili nekom drugom kutku Grčke ovdje, i to postane utočište i mjesto gdje će se odmoriti podjarmljeni Grci, onda će se, navodno, poremetiti ravnoteža moći u Evropi! Svaka nedaća neprijatelja kršćanstva bit će na štetu kršćanskog svijeta!

Voulgaris, str. 38., 41.

Evgenije Vulgaris rođen je na Krfu 1716. godine, dugo je živio kao učitelj lutajući od mjesta do mjesta, potom je bio episkop u Rusiji, a umro je kao monah 1806. godine. Zalagao se za upotrebu starogrčkog jezika, bio je liberalnih nazora, prevodio Voltera na grčki i objavio jedan esej o toleranciji. Tokom rusko-turskog rata 1768.-1774. zalagao se za oslobođenje Grčke uz pomoć Rusije, a 1772. godine ruska carica Katarina II. pozvala ga je u Sankt Petersburg.

2 Krimu i Rumuniji.

 Šta autor misli o ulozi grčke države u Evropi?

I-4. Dimitrije Katarcis objašnjava zašto su Grci nacija iako nemaju državu (1783.)

Moram priznati da smo mi danas potčinjeni moćnijoj naciji i da nismo nacija koja ima svoju državu; onda nas neki Franci, preuzimajući od Aristotela definiciju građanina, optužuju da nemamo otadžbinu; ali nije tako: Aristotel koristi [spomenutu definiciju] da bi označio razliku između građana i robova, helota i perijeka, koji su bili sluge Spartanaca i Krićana.

Mi, međutim, Božjom voljom, nismo takvi, jer iako možda ne sudjelujemo na svaki način u upravljanju državom naših gospodara, ipak nismo ni potpuno iz toga isključeni. Stoga jesmo nacija, međusobno povezani i povezani sa višom upravom preko crkvenih poglavara koji su po mnogo čemu i naše političke vođe.

[...] Dakle, možemo reći: kada Grk³ pomisli da je potomak Perikla, Temistokla i drugih Grka njihovog ranga, ili porodica Teodosija, Vejsarija, Narsasa, Vulgaroktonosa, Cimiskija i drugih znamenitih Vizantinaca, ili da potiče od nekog sveca ili iz porodice sveca, kako može da ne voli potomke tako velikih ljudi? Kako može da mu ne bude mila patnja u društvu takvih ljudi? Kako može da ne voli tle koje je njihov othranilo? A dok raskida okove ropstva, kako može da ne natopi suzama mjesto na kojem su oni prolili svoju krv, neki slave radi, a drugi da bi se spasili?

Katartzis, str. 44., 45.

Dimitrije Katarcis (1730.-1807.), učen Fanariot. Rođen u Istanbulu i živio u Bukureštu, gdje je bio sudija na visokom položaju. Nadahnut prosvjetiteljskim idejama, zamišljao je grčki svijet u skladu sa zapadnim mjerilima iznesenim u Didroovoj Enciklopediji. Predložio je obiman program obrazovnih reformi, čije je provođenje trebalo da bude „značajan nacionalni poduhvat“, a rezultat obrazovanje na narodnom jeziku.

3 U originalu „Romios“.

4 Administrativne jedinice u oblastima Transilvanije u kojima žive Saksonci i Sekelji.

 Šta autor misli o odnosu nacije i države? Zašto se poziva na historijske ličnosti?

I-5. Rumunska peticija za nacionalnu jednakost u Transilvaniji – *Supplex Libellus Valachorum* (1791.)

Blagosloveni care Avguste!

[...] Rumunski narod je najstariji od naroda koji danas žive u Transilvaniji. Kao što je opće poznato, historija, neprekinuta tradicija i srodnost jezika, navika i običaja svjedoče o tome da nju čine potomci rimskih doseljenika i mnogobrojnih veterana koje je početkom drugog vijeka car Trajan u više navrata slao ovdje, u Dakiju, da čuvaju provinciju.

[...] Rumunski narod se najponiznije klanja pred prijestolom Vašeg Veličanstva i, uz sve poštovanje i poniznost, moli sljedeće:

1. Da se uvredljivi i prezrivi izrazi kao što su *mora se trpjeti*, *mora se nekako prihvatiti*, *ali ne i ubrajati među staleže*, i drugi te vrste, koji su kao vanjska ograničenja nezakonito i nepravedno utisnuti na čelo rumunskog naroda, potpuno uklone, opozovu i javno zabrane kao nepravedni i sramni; tome zahvaljujući, milošću Vašeg svetog Veličanstva, rumunska nacija će biti ponovo rođena i opet uživati u svim građanskim i civilizacijskim pravima [...]

2. Svi okruzi, sede,⁴ oblasti i gradske zajednice u kojima je broj Rumuna veći od broja ostalih treba da nose rumunske nazive, dok tamo gdje su drugi narodi u većini treba biti njihov ili pak zajednički naziv, mađarsko-rumunski, saksonsko-rumunski ili neki drugi, ili treba potpuno ukloniti naziv koji je došao iz ovoga ili onoga naroda i ti okruzi, sede i oblasti treba da sačuvaju nazive koje su imali i do sada, prema rijekama i tvrđavama, i treba učiniti da svi njihovi stanovnici, bez obzira na naciju i vjeru, koriste i uživaju, u zavisnosti od imanja i uvjeta „svih“, iste slobode i pogodnosti, i da imaju iste obaveze, opet prema svojim mogućnostima. Sve što je rečeno u potpunosti dokazuje da su ovi zahtjevi zasnovani na prirodnom pravu i principima

građanskog društva, kao i na zaključenim sporazumima.

Prodan, str. 453.-466.

 U XVIII. stoljeću Transilvanija je bila kneževina pod austrijskom vlašću. Njen politički sistem, naslijeđen s kraja srednjeg vijeka, predviđao je da u vlasti učestvuju predstavnici tri političke grupacije (mađarskog plemstva, Sekelja i Saksonaca), a isključivao brojnije Rumune, kojima je priznato pravo „tolerancije“. Vodeći rumunski učenjaci su 1791. godine, zajedno s predstavnicima unijatske i pravoslavne crkve, podnijeli peticiju u kojoj su od cara Leopolda II. tražili ravnopravnost za transilvanske Rumune; kako bi se izbjegao sukob s političkim staležima, car je peticiju poslao transilvanskom Dijetu (skupštini) da o njoj donese odluku. Dijet ju je odbacio.

 Koje argumente iznose transilvanski Rumuni? Da li uočavaš uticaj Francuske revolucije na ovaj tekst?

I-6. Turski dokument o Francuskoj revoluciji (1798.)

Dobro je poznato da osnova reda i stabilnosti u svakoj državi leži u čvrstoj vezanosti za korijene i grane svetog zakona, vjere i doktrine, a da politička sredstva nisu dovoljna da bi se postigao mir u zemlji i vladalo podanicima, već je nužan i strah pred Bogom [...]; i u davna vremena i sad, svaka država i svaki narod imali su svoju vjeru, bila ona istinita ili lažna. Ipak, vođe pobune i zla koje se pojavilo u Francuskoj su, na način nikad viđen, kako bi što lakše ostvarili svoje zle namjere, i uz potpuno zanemarivanje teških posljedica, lišili obične ljude straha od Boga i očekivanja zaslužene kazne, učinili su zakonitim svakovrsna gnusna djela, otvoreno odbacili svaki sram i pristojnost i tako otvorili put da se čitav narod francuski spusti na nivo stoke. Ali ni to im nije bilo dovoljno, već su našli sebi bliske saveznike svuda po svijetu kako bi se druge zemlje zabavile odbranom vlastitih režima i tako pre-

stale s napadima na njih. Pobunjeničku deklaraciju koju nazivaju O pravima čovjeka preveli su na sve jezike i svuda je objavili, i hoće da običan svijet svih nacija i vjera podstaknu na pobunu protiv vladara čiji su podanici.

Lewis, str. 66.-67.

 Pismo je sastavio Ahmed Atif-efendi, glavni pisar (zadužen i za odnose s inozemstvom), u ime Carskog savjeta (Divana) u proljeće 1798. godine. Turska se za događaje u Francuskoj naročito zainteresirala pošto je Francuska 1797. godine zauzela jonska ostrva koja su ranije pripadala Veneciji, kao i zbog francuske propagande u Grčkoj, Napoleonovih priprema za pohod na Egipat, i poziva Britanije i Rusije da se pridruži koaliciji protiv Francuske.

 Zašto je došlo do uzbune u vrhu turske vlasti? Misliš li da su ideje Francuske revolucije mogle da zaraze i podanike Osmanskog carstva u jugoistočnoj Evropi? Da li bi zvanična osuda od Carstva mogla da stane na put takvoj ideološkoj zarazi?

I-7. Uticaj Francuske revolucije na učene ljude jugoistočne Evrope – Ratna pjesma Adamantiosa Koraisa (1800.)

- α. Drugovi, zemljaci,
Dokle ćemo mi robovati
Tim muslimanima, hudim
Tiranima grčkim?
Kucnuo je čas osvete,
O prijatelji;
Krik otadžbine svete
Doziva nas.
Djeco moja, hrabri Grci,
Požurite, i muškarci i dječaci;
Kao jedan, zajedno
U zagrljaj
Da vam čujem glas.
Dosta tiranije!
Živjela sloboda!

- θ. Čudotvorci, Francuzi hrabri
 Niko vam od Grka sličniji nije
 Jer i mi smo s patnjom srasli.
 Dok nam je Francuza
 Što slobodu vole,
 Kao i Grka spas,
 Šta nam drugi znače?
 Francuz i Grk,
 U prijateljstvu jedno,
 Više su no Francuz i Grk,
 Jer nacija jedna, francusko-grčka,
 Uzvikuje sada: prokleta ropstvo!
 Nestani s lica zemlje!
 Živjela sloboda!

Dimaras, str. 88.-91.

Adamantios Korais (1748.-1833.), obrazovani Grk, inspiriran Francuskom revolucijom, vjerovao je da se do slobode može doći kroz obrazovanje. Priznat kao intelektualni vođa koji je svojim književnim radom dao doprinos grčkoj borbi za nezavisnost. Njegova Ratna pjesma poziva sunarodnike na borbu protiv tiranije (1800.).

Koje ideje, bliske idejama Francuske revolucije, možemo pronaći u ovoj pjesmi? Kako su ideje Francuske revolucije uticale na nacionalne pokrete u jugoistočnoj Evropi?

I-8. Manifest Aleksandra Ipsilantija, Borba za vjeru i otadžbinu (1821.)

Grci, kuc'no je čas! Evropski narodi, koji su se borili za prava i slobodu, odavno nas pozivaju da činimo što i oni, koji, iako već slobodni, sve svoje moći koriste da povećaju svoju slobodu, a time i svoju sreću. Naša braća i prijatelji, svuda, u Srbiji, narod iz Sule i čitavog Epira, naoružan je i čeka nas; pridružimo mu se s oduševljenjem! Otadžbina nas zove! Evropa gleda i čudi se našoj tromosti, pa neka onda grčke planine opet zatrepere od zvuka naših truba, neka doline zabruje od zveketa našeg oružja. Evropa će se diviti našoj hrabrosti, a neprijatelji će pred

nama bježati, drhteći i prebljedi od straha. Prosvećeni evropski narodi rade na obnavljanju svoje sreće; puni zahvalnosti za sve što su im dali naši preci, oni žele slobodu i za Grčku. Dokazavši da smo dostojni vrlina naših predaka, kao i ovoga vijeka, nadamo se njihovoj podršci i pomoći; mnogi slobodni duh među njima doći će i pridružiti se našoj borbi. Pokrenite se, prijatelji, i vidjet ćete kako uzvišena sila brani naša prava! Vidjet ćete i kako mnogi među našim neprijateljima, nadahnuti našom časnom stvari, okreću leđa neprijatelju i pridružuju nam se; prepoznajući njihov iskren duh, naša otadžbina će ih prigrliti. [...]
 Došlo je vrijeme da zbacimo taj jaram koji više nema za šta da se drži, da oslobodimo otadžbinu, da uklonimo polumjesec i uzdignemo znamenje koje nas je uvijek vodilo u pobjedu – mislim na križ – i tako uzvratimo nevjernicima koji su se s bezbožničkim prezirom odnosili prema našoj otadžbini i pravoslavnoj vjeri. [...]
 Oružje u ruke, prijatelji, otadžbina nas zove!

Aleksandar Ipsilanti

24. februar 1821. Glavni štab u Jašiju

IEE, vol. 12, str. 23.

Manifest je u Jašiju objavio Aleksandar Ipsilanti (1792.-1828.). Sin nekadašnjeg grčkog kneza Vlaške, inače visoki oficir u ruskoj vojsci i pripadnik grčke revolucionarne organizacije Filiki eterija, Aleksandar Ipsilanti poveo je oslobodilačku borbu protiv Turaka i februara 1821. na čelu malobrojne grčke vojske pobjednički umarširao u rumunske kneževine.

Kome se ovaj manifest direktno obraća? Analiziraj retorička sredstva koja se koriste da bi se sunarodnici pokrenuli i uvjerali da treba da se pridruže borbi. Šta misliš, zašto autor spominje Evropu?

I-9. Konzervativni zahtjevi bosanskih spahija (1826.)

Od Omer-efendije smo dobili carski ferman u kojem se traži ukidanje janičara.
 Od kada su Turci osvojili Bosnu, naši djedovi poštuju

sveti muslimanski Božji zakon [šerijat] i carski zakon [kanun]. Uvijek smo slušali i poštovali carske fermene. Nikada im se nismo suprotstavljali, niti bili neposlušni. Nećemo ni sada. U ratu smo četrdeset godina⁵ žrtvovali živote i imetak. U prethodnom ratu sa Srbijom, koji je trajao 15 godina, upotrijebili smo sve što imamo i da bi osvojili beogradsku tvrđavu platili smo deset hiljada života, a nekoliko hiljada nas je ranjeno. Uvijek smo se molili za sultanovo zdravlje i uvijek se nadali njegovoj milosti. I sada, kada se raspuštaju janičari, mi se nadamo da će sultan raširiti svoje milostive ruke i zaustaviti sve te promjene, da će zadržati stari poredak u Bosni i sve stare vojne formacije i tako, još jednom, pokazati svoju dobrotu prema nama.

Aličić, str. 166-167.

Sultan Mahmud II. (1808.-1839.) ukinuo je 1826. godine jeničarski red, uklonivši tako i najveću prepreku na putu ka reformiranju Osmanskog carstva. Zahvaljujući tome, mogao je ojačati centralnu vlast i otvoriti put za tanzimat.

Prokomentiraj stav bosanskih spahija u pogledu odnosa sa Osmanskim carstvom. Šta misliš, zašto je raspuštanje jeničara i pokret za reforme carstva kod njih izazvalo negodovanje?

I-10. Hatišerif od Gilhane

Oslanjajući se na pomoć Svevišnjega, posredovanu našim Prorokom, želimo poboljšati upravu nad pokrajinama Osmanskog carstva uvođenjem novih mjera. Te mjere moraju se provoditi uz nužno poštovanje tri principa: 1. da sigurni budu život, čast i imanjanje podanika, 2. da je uređen sistem prikupljanja i određivanja poreza, 3. da je isto tako uređen sistem popunjavanja vojske i trajanja vojne službe... Odsad pa nadalje svakome ko je optužen suditi će se javno prema našem Božjem zakonu, poslije ispitivanja i utvrđivanja činjenica, i sve dok se ne izrekne presuda niko ne smije tajno ili javno da drugoga otruje

ili ubije na koji drugi način. Niko nema pravo udariti na čast drugog čovjeka iz bilo kog razloga.

Svako može imati bilo koju vrstu posjeda i njime raspolagati slobodno i neće ga drugi primoravati da ga otuđi ili ga u tome sprečavati [...]

Ove carske naredbe tiču se svih podanika bez obzira na vjeru i sektu; oni će u njima uživati bez izuzetka. Mi u našem Carstvu jamčimo potpunu sigurnost života, časti i imetka, kao što su zajamčeni i svetim slovom našeg Zakona... Pošto svi službenici Carstva dobivaju odgovarajuću plaću (a plaće za te dužnosti sve do danas nisu na zadovoljavajući način preračunate i to treba urediti), donijet će se strogi zakon protiv podmičivanja i tajnih dogovaranja koje i sveti zakon osuđuje i koji je jedan od glavnih uzroka propadanja Carstva..

Vucinich, str. 160.-161.

Carsko naređenje, izdato u paviljonu Gilhana carskog saraja u Istanbulu u ime novog sultana Abdulmedžida I. (1839.-1861.), smatra se zvaničnim početkom unutrašnjih reformi koje su imale za cilj modernizaciju Osmanskog carstva.

Koje je probleme ovaj hatišerif trebalo da riješi? Šta misliš o ciljevima ovoga akta? Da li je to bio način da se modernizira država, ili je u pitanju pokušaj da se ublaži nezadovoljstvo podanika?

I-11. Jon Kodru-Dragušanu o nacionalnoj državi (1844.)

Jedino će nacionalna država stvoriti naciju. Gdje nema nacionalne države, tu nema ni nacije, a gdje nema narodne vlasti, tu je država nacionalna hime-
ra, a nacija tek zbir pojedinaca sa nekim zajedničkim osobinama. Stvarna nacija može postojati samo tamo gdje vlada dobro predstavlja svoj narod, ona može biti samo tamo gdje sva osjećanja, sve moći i sva djela služe jednoj jedinoj svrsi, slavi i ugledu, poštovanju i veličini naroda, kada se gleda izvana, i do-

5 Odnosi se na Tursko-austrijski rat 1787.-1791., poslije kojeg su uslijedili brojni nemiri u Osmanskom carstvu, posebno ustanak Srba 1804.

brobiti i zadovoljstvu svih društvenih slojeva, i duše svakog pojedinca...

Codru-Drăgușanu, str. 253.-254.

Jon Kodru-Drăgușanu (1820.-1884.), rođen je u Faragašu, u Transilvaniji, koja je bila pod austrijskom vlašću. Mnogo je putovao po evropskim zemljama, od Engleske do Rusije, i bio aktivan u politici i u kulturnom životu.

Prokomentiraj tvrdnju da samo „nacionalne države mogu stvoriti naciju“; da li ona ima veze sa činjenicom što su Rumuni u to vrijeme bili isključeni iz političkog sistema Transilvanije?

I-12. Plan Ilije Garašanina za stvaranje srpsko-slovenskog carstva – Načertanije (1844.)

Već je počelo komešanje i talasanje među Slovenima [...] Iz tog shvatanja proizilazi i specifičnost i osnova srpske politike: da ne treba biti ograničena svojim sadašnjim granicama, nego težiti da sav srpski narod u njenom okruženju bude obuhvaćen. [...]

Tursko carstvo (mora se) raspadati i to raspadanje može se samo na dva načina dogoditi:

1. ili će carstvo to biti razdijeljeno; ili
2. bit će ono na novo sazidano od svojih hristijanskih žitelja. [...]

Srbska država koja je već srećno počela, no koja se rasprostirati i jačati mora, ima svoj osnov i temelj tvrdi u carstvu srpskom 13-ga i 14-ga stoljetija i u bogatoj i slavnoj srpskoj istoriji. [Po istoriji ovoj zna se da] su srpski carevi počeli bili grčkom carstvu mah otimati i skoro bi mu konac učinili te bi tako na mesto propadšeg istočnorimskog carstva srbsko-slovensko carstvo postavili i ovo naknadili. Car Dušan Silni primio je već grb carstva grčkog. Dolazak Turaka prekinuo je ovu promenu i preprečio je ovaj posao za dugo vreme, no sad, pošto je sila turska slomljena i uništena tako reći, treba da počne isti onaj duh dejstvovati, prava svoja na novo tražiti, i prekinuti posao na novo nastaviti.

[...] Ako se novo preporođenje srbskog carstva s ove tačke smatra, onda ćedu i ostali Južni Sloveni ideju ovu vrlo lako razumeti a i s radostiju primiti, jer valjda ni u jednoj evropejskoj zemlji ne živi tako spomen

istoričeske prošlosti kod naroda kao kod Slovena turskih [...] I zato se može sigurno računati da će posao ovaj u narodu dragovoljno primljen biti i nisu potrebna desetoljetna dejstvovanja u narodu da bi on samo korist i polzu ovoga samostalnog vladanja razumeti mogao.

Srblji su se među svima Slovenima u Turskoj prvi sobstvenim sredstvima i snagom za svoju slobodu borili; sljedovatelno oni imaju prvi i puno pravo k tome da ovaj posao i dalje upravljaju [...].

Nova srbska država na jugu odavala bi Evropi sve garancije da će ona biti vrsna i krijepka država i koja će se moći među Austrijom i Rusijom održati. Geografičesko je položenije zemlje, površina zemaljska, bogatstvo na prirodne proizvode i vojeni duh žitelja, dalje uzvišeno i vatreno čuvstvo narodnosti, jednako poreklo, jedan jezik – sve to pokazuje na njenu stalnost i sjajnu budućnost.

Da bi se bilo u stanju utvrditi šta se može uraditi i kako, vlada mora biti upoznata sa situacijom stanovništva u različitim provincijama koje okružuju Srbiju. [...] Šta više, vlada prije svega treba poslati oštroumne [...] i lojalne ljude da ispitaju situaciju ovih ljudi i zemalja u kojima su i podnesu precizne pisane izvještaje po povratku. Vlada naročito treba biti upoznata sa situacijom u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i sjevernoj Albaniji. U isto vrijeme, potrebno je steći tačno stanje situacije u Slavoniji, Hrvatskoj i Dalmaciji, i, bez da se i kaže, ovo uključuje i stanovništvo Srema, Banata i Bačke.

Ljušić 1993., str. 151.-163.

Ilija Garašanin (1812.-1874.), jedan od vodećih srpskih političara i državnika u XIX. stoljeću. Pod raznim uticajima, ali najviše pod uticajem savjetovanja sa češkim političkim emigrantom Franjom Zahom (koji je bio u kontaktu s poljskim političkim emigrantima u Parizu), Garašanin je 1844. godine napisao Načertanije, plan buduće srpske vanjske i nacionalne politike. U njemu je iznio glavne ciljeve dugoročne srpske politike na Balkanu, zasnovane na ujedinjenju i oslobađanju teritorija na kojima žive Srbi, uključujući i susjedne balkanske zemlje koje su još pod turskom vlašću. Susjedne zemlje Načertanije su smatrale imperijalističkim planom Srbije.

? Šta je svrha ovoga teksta? Pronađi historijske argumente koje autor koristi kako bi potkrijepio svoje ideje i uvjerenja.

I-13. Nacionalni zahtjevi u revolucijama 1848.

A. Slovenački zahtjevi

1. Da se svi Slovenci okupe u jednu naciju i naprave vlastitu skupštinu [...]
2. Da na slovenačkoj teritoriji slovenački jezik bude ono što je njemački na njemačkoj a italijanski na italijanskoj teritoriji [...]
3. Da se omogućiti uvođenje slovenačkog jezika u svaku instituciju na slovenačkoj teritoriji kada i ako mi to želimo [...]
4. Da svaki službenik zaposlen na slovenačkoj teritoriji potpuno vlada slovenačkim jezikom [...]

Prunk, str. 56.

B. Zahtijevanja naroda, usvojeno na velikoj narodnoj skupštini u Zagrebu

Budući da se u izvanrednom položaju nalazimo i za povratjenje zakonitog stanja potrebno je da imamo zakonitu verhovnu glavu: zato izabramo jednodušno za bana trojedne kraljevine barona Josipa Jelačića Bužimskog, muža svega naroda povjerenje imajućega, kojemu banu ima se predati i zapovjed nad vojskom granice i pravo raspisivanja sabora.

Da se naš državni sabor sazove najkasnije do 1. svibnja ove godine u glavni grad Zagreb.

Krepko i novo sjedinjenje u svakom smislu naše po zakonu i dogodovštini k nama pripadajuće kraljevine Dalmacije s kraljevinom hrvatskom i slavonskom, kao također naše vojničke granice.

Vlastiti nezavisni, našem saboru odgovorni ministrium kojega članovi imaju biti ljudi narodu povoljni i od noviega duha napretka i slobode.

Uvedenje narodnog jezika u unutarnje i izvanjsko upravljanje kraljevina naših i zajedno sve više i manje učionice.

Utemeljenje sveučilišta u Zagrebu.

Slobodu štampe, vére, učenja i govora.

Tako na prvom dojučem kako i na svih budućih državnih sabora naših zastupanje (representaciju) naro-

da na temelju jednakosti bez razlike stališa.

Jednakost nošenja tereta ili plaćanja štibre i daće svih bez razlike stališa.

Podignutje narodne banke.

Ukinuće celibata i uvedenje narodnog jezika u crkvu polag starinskoga hrvatskog prava i običaja.

Horvat, tom I., str. 107.-108.

C. Nacionalna peticija koju je prihvatila rumunska narodna skupština u Blažu, Transilvanija

1. Rumunska nacija, utemeljena na principima slobode, jednakosti i bratstva, zahtijeva da bude nacionalno nezavisna u političkoj sferi kako bi mogla ostvariti svoja prava kao rumunska nacija, da srazmjerno broju svojih pripadnika ima i predstavnike u Dijetu⁶, da ima svoje zvaničnike u svim organima državne uprave, pravosuđa i vojske u istoj srazmjeri i da može koristiti svoj jezik u svim poslovima koji je se tiču, uključujući i pravosuđe i javnu upravu. Rumunska nacija zahtijeva [pravo da saziva] godišnju općenacionalnu skupštinu. [...]

3. Rumunska nacija, postaviš svjesna prava pojedinaca, zahtijeva momentalno ukidanje kmetskog sistema, bez obaveze kmetova da plate bilo kakvu nadoknadu [...]

7. Rumunska nacija zahtijeva slobodu govora, pisanja i objavljivanja bez cenzure [...]

8. Rumunska nacija zahtijeva jemstvo slobode pojedinca; niko ne smije biti uhapšen iz političkih razloga. Osim toga, zahtijeva slobodu okupljanja: nikome se ne smije nauditi zbog okupljanja i rasprave koja mirno vodi do sporazuma [...]

10. Rumunska nacija zahtijeva naoružavanje naroda, ili nacionalnu gardu koja će biti garant i vanjske i unutrašnje sigurnosti zemlje. U rumunskoj miliciji treba da budu Rumuni.

13. Rumunska nacija zahtijeva otvaranje rumunskih škola u svim selima i gradovima, otvaranje rumunskih gimnazija, vojnih i tehničkih instituta, bogoslovija, kao i rumunskog univerziteta koji će država finansirati od poreza koji se ubira od naroda, kao i potpunu slobodu u izboru direktora i profesora i sistematizaciji nastavnih planova [...]

14. Rumunska nacija zahtijeva da se ukinu privilegije i da teret javnih troškova padne na sve, u zavisnosti od imanja i bogatstva pojedinca.

6 Narodna skupština Transilvanije.

15. Rumunska nacija zahtijeva da novi ustav Transilvanije donese ustavotvorna skupština [...]; taj ustav mora biti zasnovan na principima pravde, jednakosti i bratstva, kojih se moraju držati i novi građanski, krivični i trgovinski zakoni.

Murgescu, str. 191.-192.

Godine 1848. revolucije su izbile u više evropskih zemalja, uključujući i Habzburško carstvo i rumunske pokrajine, ali ne i u Srbiji, Grčkoj i Osmanskom carstvu. U Habzburškom carstvu, poslije brze smjene apsolutističkog režima sa Meternihom na čelu, svaka nacija pokušala je definirati i nametnuti vlastite interese; od marta do maja 1848. godine održano je nekoliko nacionalnih skupština na kojima su usvojeni nacionalni politički programi. Ipak, borba za politička prava i ustavnu vladavinu ubrzo je pala u sjenu nacionalnih sukoba koji su unijeli razdor među revolucionare i omogućili da Habzburgovci, uz pomoć Rusije, revoluciju uguše 1849. godine.

Koji su glavni zahtjevi Slovenaca, Hrvata i Rumuna? Kako objašnjavaš činjenicu da su mnogi zahtjevi međusobno slični? Izdvoj zahtjeve koji su u tvojoj zemlji danas ispunjeni. Koji su to zahtjevi i zašto su ispunjeni?

I-14. Nezadovoljstvo bosanskih kršćana pod turskom vlašću, iz pera franjevačkog fratra Frane Jukića (1850.)

Ako se u Bosni hrišćanin sudi s Turčinom, to ne može biti pravedno suđenje, a naročito ukoliko je Turčin već sijede brade, jer svjedočenje hrišćanina ništa ne znači. Sudija uvek kaže: Slušaj ti, Vlaše, jedan Turčin zna više od hiljadu Vlaha! Ovo je turska zemlja i vi ste njeni podanici, ovdje se ne čuju crkvena zvona, već se propovijeda turska vjera", itd. Takve su i presude carskog suda. Danas hrišćanin ne može dobiti nikakvo namještenje u državnoj službi jer je to samo za Turke. Ako hrišćani u Bosni hoće da podignu neku novu crkvu, ili da obnove staru, neće to moći i jadni

ljudi će morati da se okupljaju pod vedrim nebom i da golih glava izgovaraju molitve!

Jukić, str. 307.-308.

Koje elemente nezadovoljstva autor naglašava? Misliš li da je pristrasan? Ako jeste, da li ovaj odlomak možemo posmatrati kao historijsko svjedočanstvo? Do koje mjere?

I-15. Osmanski carski dekret kojim se proglašava jednakost među podanicima bez obzira na vjeru (1856.)

Neka bude kako je ovdje određeno.

Veliki Veziru, Mehmed Amin Ali-paša, koji si odlikovan carskim ordenom Međidije prvog reda i ordenom za lične zasluge, neka te Bog učini velikim i uveća tvoju moć!...

Želja mi je da obnovim i proširim novouvedene mjere [...] uz ljubaznu i prijateljsku pomoć velikih sila, naših plemenitih saveznika [...] Jemstva koja smo dali Hatišerifom od Gilhane, i u skladu sa tanzimatom [...], danas su potvrđena i ojačana, i primijenit ćemo djelotvorne postupke da bi ona imala puni i stvarni učinak.

Sve privilegije i jemstva nepovredivosti duhovnog života koje su moji preci dali *ab antiquo*, i nekih kasnijih vremena, svim kršćanskim zajednicama i drugim nemuslimanskim grupama koje su pod našom zaštitom stvorene u Carstvu, bit će potvrđene i zadržane. Sve kršćanske i druge nemuslimanske zajednice su obavezne da u roku koji će se odrediti, a zajedno sa komisijom koju će sačinjavati njeni pripadnici, uz moje odobrenje i pod nadzorom Visoke porte, ispituju koje privilegije i imunitete oni zapravo uživaju, i da to onda razmotre i Porti podnesu zahtjev za reforme koje su potrebne s obzirom na napredak civilizacije i novo doba. Vlast koju je kršćanskim patrijarcima i episkopima dao sultan Mahmud II. i njegovi nasljednici treba uskladiti sa novim položajem koje te zajednice sada imaju zahvaljujući našim velikodušnim i dobročiniteljskim namjerama.

[...] Pravila po kojima se patrijarh imenuje doživotno bit će promijenjena i vršit će se upravo onako kako to odredi odgovarajući ferman.

Crkvene takse, kakve god vrste i prirode bile, bit će

ukinute i zamijenjene unaprijed utvrđenim prihodom za patrijarha i velikodostojnike.

[...] U gradovima, varošima i selima u kojima su svi stanovnici jedne vjere neće se postavljati nikakve prepreke za ponovno podizanje, prema prvobitnim planovima, građevina koje su namijenjene bogoslužju, zatim škola, bolnica i grobalja...

Svako nazivanje pogrdnim imenima ili prozivanje koje za cilj ima da bilo koju grupu podanika Carstva proglašuje manje vrijednom od neke druge, i to zbog vjere, jezika ili rase, zauvijek će biti izbrisano iz upravnih protokola. Donijet će se zakon protiv upotrebe uvredljivih riječi, i među privatnim svijetom i od strane vlasti.

Pošto se sve vjere mogu slobodno ispovijedati, nijedan podanik neće biti onemogućivan u službenju svojoj vjeri [...] Niko neće biti primoravan promijeniti vjeru [...] i [...] svi podanici Carstva, bez obzira na naciju kojoj pripadaju, i bez ikakve razlike, bit će primani u državne civilne i vojne škole... Štaviše, svaka zajednica ima pravo otvarati javne škole za nauku, umjetnost i zanate [...]

Svi krivični, trgovinski i prekršajni postupci koji se vode između muslimanskih i kršćanskih ili drugih nemuslimanskih podanika, ili između kršćana i drugih nemuslimana koji pripadaju nekoj drugoj grupi, vodit će se na mješovitim sudovima.

Suđenja na tim sudovima bit će javna: suprotstavljene strane će se suočiti i dovesti svoje svjedoke čije će se svjedočenje prihvatiti jednako ukoliko se zakunu prema vjerskim zakonima svoje zajednice. [...]

Porezi će se razrezivati isto za sve podanike Carstva, bez obzira na to kom staležu i vjeri pripadaju. Za nadoknadu štete u slučaju nepoštenog prikupljanja poreza, a naročito desetka, koristit će se najbrža i najenergičnija sredstva. Sistem direktnog prikupljanja poreza će postepeno, i što je brže moguće, što se tiče svih državnih prihoda biti zamijenjen porezom prema zemljišnim planovima.

Vucinich, str. 161.-163.

Šta je bio cilj turskih vlasti kada su izdale ovaj dekret? Uporedi konkretne mjere ovoga dekreta s primjedbama koje su iznesene u prethodnom dokumentu (I-14). Misliš li da je dekret uspio ojačati lojalnost nemuslimanskih naroda osmanskoj državi?

I-16. Neka mišljenja o planu za osnivanje dvojne bugarsko-turske države (1867.)

A. Predstavka Centralnog tajnog bugarskog komiteta sultanu Abdulazizu⁷

Dopis,

Njegovom Visočanstvu sultanu Abdulazizhanu, našem uzvišenom gospodararu i ocu,

Od Centralnog tajnog bugarskog komiteta

Vaše Visočanstvo!

Sudbina pojedinca i svake nacije je u rukama sve-moćnog Boga koji upravlja svijetom.

Prije četiri stoljeća sudbina je nas, Bugare, i našu dragu otadžbinu stavila pod vlast slavni osvajača koji su u Evropi stvorili Osmansko carstvo [...]

Od Vas molimo ljubaznu dozvolu da Vam iznesemo razloge zbog kojih bugarski narod od Vas ponizno traži da se objavi njegova nezavisnost.

Politička nezavisnost

Član 1. Da se formira narodna, na ustavu zasnovana vlast.

Član 2. Da se Bugarska, i sva područja naseljena Bugarima, proglase za nezavisne i nazovu Bugarskim carstvom.

Član 3. Da Bugarsko carstvo bude politički vezano za Osmansko carstvo i da njime vlada car imperator, Njegovo Visočanstvo sultan Abdulaziz i njegovi nasljednici, koji će tituli „osmanski sultan“ dodati i „bugarski car“. [...]

Član 6. Da carev namjesnik bude drugi poslije Njegovog Visočanstva kao vladara države, poslije vlade i izvršne vlasti, vrhovnog komandanta bugarske vojske i vrhovnog sudije.

Član 7. Da carev namjesnik vlada uz pomoć Vijeća sastavljenog samo od Bugara koje bira Narodna skupština. Članovi tog Vijeća treba među sobom da podijele vlast tako da svaki ima svoj resor. Oni imaju pravo predlagati zakone i prave nacрте državnog budžeta koje će, pošto ih prihvati Narodna skupština, biti podnošeni carevom namjesniku na usvajanje. Svi oni zajedno odgovaraju za svoja djela, tako da nijedna odluka carevog namjesnika neće stupiti na snagu ukoliko je ne potpišu članovi Vijeća. [...]

Član 9. Zvanična vjeroispovijest u zemlji je pravoslavlje.

7 Sultan od 1861. do 1876. godine

Član 10. Da se pravda provodi u skladu s posebnim bugarskim zakonima koje će donijeti Narodna skupština. [...]

Član 11. Da Bugarsko carstvo ima svoju vojsku, organizovanu po novom sistemu i prema posebnom zakonu. [...]

Član 13. Da bugarski jezik bude zvanični jezik.

Član 14. Da budu osigurana sva građanska i politička prava, naprimjer: sloboda štampe, pravo na slobodan govor, pravo na održavanje javnih skupova i rasprava o političkim i društvenim pitanjima itd., a da bude osigurana i lična sloboda, pravo da svako bude gospodar u svome domu, i vjerska tolerancija.

Христоматия, str. 400.-409.

Nekoliko tekstova dokazuju napore kojima se želi zasnovati nacionalna država. Međutim, nacionalna država nije jedini predviđeni oblik političke organizacije – zbog specifičnih političkih okolnosti izneseni su i drukčiji prijedlozi, koji su zapravo bili alternativa nacionalnoj državi.

Analiziraj način na koji bi Bugarska trebalo da bude organizovana u okviru dvojne tursko-bugarske države. Kakav bi bio odnos prema osmanskoj državi? Pokušaj razumjeti zašto članovi Tajnog komiteta iznose ovakav, a ne nekakav drukčiji prijedlog. Da li znaš za neku dvojnju državu u Evropi?

B. Reakcija Fuad-paše, ⁸ prema memoarima Hriste Stambolskog

Posjeta Fuad-paši. – Istog tog dana, 2. aprila 1867., drugog dana Bajrama, Hristo je otišao Fuad-paši, danas ministru vanjskih poslova, pod izgovorom da želi da mu čestita praznike i predstavi se... Tokom razgovora ministar je govorio o dopisu i rekao da se vlada 'a fait sourde oreille' [pravi gluha] i niko od ministara to nije ni spomenuo. „Ako su Bugari to zaista napisali“, dodao je Fuad-paša, „onda su vrlo sebični; da u Osmanskom carstvu žive samo Turci i Bugari, to

bi onda bila druga stvar, ali tu su i Grci, Ermeni, Albanci, Kurdi, Arapi i mnoge druge nacije i svaka od tih nacija treba da ima ista politička i nacionalna prava i privilegije... Ne mogu samo Turci, Grci ili Bugari, kako što se kaže u predstavci, da podržavaju tursku državu, već to moraju činiti svi ravnopravno; ali sve te nacije moraju imati i razumne razloge da to čine. Zato vam kažem“, zaključio je ministar, „sastavljači ove predstave su sebični i nezreli.“

Stambolski, str. 292.-293.

Dr. Hristo T. Stambolski (1843., Kazanlik – 1932., Sofija), ljekar i javna ličnost. Profesor anatomije na Carskoj medicinskoj školi u Istanbulu, jedan od organizatora zdravstvene zaštite u Bugarskoj nakon 1878. godine. Bio je aktivan u pokretu za stvaranje zasebne bugarske crkve koja će biti nezavisna od grčke patrijaršije.

Prokomentiraj stav Fuad-paše. Iz kojih razloga on kritizira predstavku? Misliš li da je to bio i zvanični stav Osmanskog carstva? Organizujte raspravu: Podijelite se u dvije grupe – jedna neka pronađe razloge kojima bi se mogao braniti prijedlog za stvaranje dvojne tursko-bugarske države, a druga neka razmotri stanovište koje zastupa Fuad-paša. Uzimajući u obzir specifične historijske uvjete, možete pokušati raspravljati o sličnom prijedlogu koji se tiče etničke grupe s kojom se vi identifikirate.

I-17. Projekat ujedinjenja Bugara i Srba u južnoslovensko carstvo pod vlašću srpskog kneza Mihaila Obrenovića (1867.)

Protokol

Pošto u današnjim okolnostima narodi pod Turcima moraju krenuti u oslobodilačku borbu, mi, Bugari

8 Fuad-paša (1817.-1869.), jedna od vodećih ličnosti tanzimata, u pet navrata ministar vanjskih poslova i dva puta veliki vezir.

koji živimo u Bugarskoj, Trakiji i Makedoniji, okupili smo se da razmislimo i nađemo način da oslobodimo voljenu otadžbinu kako bismo se pridružili porodici slobodnih zemalja i svijetu pokazali da postojimo.

Da bismo uspjeli u tako važnom poduhvatu, moramo odabrati neki od susjednih naroda s kojim bismo mogli doći do slobode na obostranu korist i nismo mogli odabrati drugi narod do Srbe, s kojima smo povezani nacionalno, po vjeri i geografskom položaju.

Srbi i Bugari treba da se bratski ujedine u Južnoslovensko Kraljevstvo.

Južnoslovensko Kraljevstvo će se sastojati od srpskog i bugarskog kraljevstva (bugarsko obuhvata Bugarsku, Trakiju i Makedoniju).

Na čelu novoformirane vlade bit će sadašnji srpski knez Mihailo Obrenović, s nasljednim pravom.

To kraljevstvo treba da ima jednu zastavu, i na njoj treba da budu simboli oba naroda.

Isto važi i za novac.

Obje zemlje zadržat će svoj jezik kao zvanični, a zvaničnici će biti iz odgovarajućeg naroda i govoriti tim jezikom.

Mi ćemo prihvatiti današnje srpske zakone i prevesti ih na bugarski. Sve regulative Južnoslovenskog Kraljevstva bit će, bez izuzetka, objavljene na oba jezika, to jest i na srpskom i na bugarskom.

Dokumenti, 1, str. 434.-435.

? Šta misliš, zašto su Bugari odabrali uniju sa Srbijom, a nisu tražili vlastitu nacionalnu državu? Kako su planirali sačuvati svoj nacionalni identitet?

I-18. Ruski izvještaj o planovima za zajedničku rumunsko-bugarsku državu (1867.)

U pismu br. 1 od 15. aprila imao sam čast da obavijestim Vašu ekscelenciju da su u takozvanom Tajnom bugarskom komitetu uglavnom mladi ljudi, da je on osnovan sa ciljem da pomogne stvaranju pozitivnog narodnog raspoloženja prema Bugarima u Evropi i da istovremeno podstakne Bugare na pobunu protiv turskog jarma.

Podaci koje sam prikupio ukazuju da je Komitet osnovan dogovorom rumunske stranke Crvenih (liberala) i nekih Bugara.

Osim toga, prema tom dogovoru, Rumuni su se obavezali da Bugarima pomognu da se oslobode turske vlasti i proglase Bugarsku za zemlju nezavisnu od sultana.

Nema sumnje da su Rumuni, dogovarajući se sa Bugarima, u potaji željeli da ponovo stvore vlaško-bugarsku državu, što bi njima išlo u prilog, koristeći to što će bugarski ustanak stvoriti probleme turskim vlastima. Oni bi onda mogli da proglase nezavisnu Rumuniju, a što se tiče Bugara – njih će ostaviti da se sami snađu.

Ali zato su i Bugari imali na umu samo korist koju bi mogli da izvuku od svojih sunarodnika s one strane Dunava [...]

Dokumenti, 1, str. 436.

? Koji su pravi ciljevi Bugara i Rumuna, prema tvrdnjama ruskog diplomate? Uporedi tekstove I-16, I-17 i I-18. Šta misliš, koji bi projekat bio najbolji za Bugare? Uporedi tekstove I-12, I-16, I-17, I-18 i I-38. Koji su politički modeli u njima predloženi?

I-19. O odnosu političke slobode i nacije u XIX. stoljeću – urednički komentar Ljubena Karavelova u listu Svoboda (novembar 1869.)

Kao što je suhozemnim životinjama potreban zrak a ribama voda, tako je čovjeku najpotrebnija i najprečja sloboda. Bez slobode, čovjek ne može biti čovjek, već samo pola čovjeka; bez slobode, čovjek ne može biti ono što je priroda od njega načinila, pa dakle ne može biti ni sretan.

Sve što je potrebno pojedincu, potrebno je i čitavoj naciji. Jedino nacija koja ima svoj historijski život, i unutrašnju i vanjsku slobodu, to jest ona koja je politički i intelektualno nezavisna, može da živi i da prosperira. Svaka nacija koja nema političku slobodu uvijek je, čak i kad ima najliberalniju vladu, izložena neprimjetnom uticaju centralizma i vladajuće nacije, i rijetko kada taj uticaj pozitivno djeluje na porobljenu naciju.

Karavelov, str. 165.

🔑 Ljuben Karavelov (1834./1835.-1879.), pisac, novinar, organizator i ideolog bugarskog nacionalnog oslobodilačkog pokreta. Osnovao je najveću bugarsku revolucionarnu organizaciju i bio urednik njenih novina. Smatra se jednim od utemeljivača nove bugarske književnosti.

? Analiziraj tvrdnju da je „sve što je potrebno pojedincu, potrebno je i čitavoj naciji“. Uporedi ovaj tekst sa tekstem III-1 koji je napisao Dimitrije Bolintineanu. Šta ovi autori žele da nam saopće? Šta misliš, zašto oni ističu ideju nacije?

► Sl. 1. Slovenija: Tabori (1869.)

Slovenska, str. 232.

🔑 Liberalno orijentirani Slovenci slijedili su primjer Čeha i organizovali „tabore“, sastanke na otvorenom, u znak podrške programu za ujedinjenu Sloveniju. Tokom dvije godine, sve dok Beč nije zabranio te javne forume, Slovenci su se okupljali na raznim mjestima, slušali govornike i donosili odluke o nacionalnim pitanjima.

? Šta je svrha čitave ove slike? Kakav je smisao fotografije u centru? Kakva je veza između pejzaža i nacionalnih vrijednosti?

I-20. Ferman kojim je osnovana Bugarska egzarhija (1870.)

Svi naši poslušni podanici i građani našeg Carstva uživaju punu i stalnu slobodu vjeroispovijesti i sva druga prava, žive u uzajamnom skladu i prijateljstvu, kao što i treba da bude sa sugrađanima i u obrazovanom narodu... Ipak, na našu veliku žalost, vidjeli smo neslogu i nesporazume do kojih je, uprkos našoj dobroj volji, došlo između bugarskih kršćana i grčke patrijaršije...

1. Osniva se „Bugarska egzarhija“, teritorija sa zasebnom vjerskom vlašću. Ona će obuhvatiti dolje navedene episkopije i eparhije i neka druga mjesta. Egzarhija će imati pravo baviti se svim crkvenim pitanjima u toj vjeroispovijesti.

2. Najviši čin među svećenicima nosit će zvanje „egzarh“ i bit će kanonski predsjedavajući bugarskog Svetog sinoda, čije će sjedište uvijek biti tamo gdje je on. [...]

3. Prema crkvenim kanonima, taj egzarh, postavljen našim beratom (ukazom), mora u liturgiji spomenuti ime carigradskog patrijarha.

Prije nego što se odabere osoba podobna da postane egzarh prema crkvenim kanonima, treba tražiti mišljenje i pristanak moje vlade. [...]

[...]

Ukoliko svi, ili barem dvije trećine kršćana koji žive van spomenutih mjesta, žele preći u nadležnost te egzarhije, i ako se to dokaže, njima će biti dopušteno da to učine.

Христотатия, str. 268.-271.

🔑 Bugarska egzarhija bila je zasebna organizacija u okviru pravoslavne crkve, osnovana februara 1870. godine turskim fermandom (sultanovim ukazom). Postojala je sve do 1953., kada je uzdignuta na stepen patrijaršije.

❓ Šta misliš, zašto su turske vlasti prihvatile stvaranje autonomne Bugarske egzarhije? Iz kog su razloga, prema tvome mišljenju, pravoslavni Bugari željeli imati svoju autonomnu crkvenu organizaciju, odvojenu od Carigradske patrijaršije?

I-21. Rezultati ispitivanja o pripadnosti crkvi u Skopskoj i Ohridskoj episkopiji (1874.)

Poslije ispitivanja povodom postavljanja bugarskih episkopa u Skopsku i Ohridsku eparhiju prema tački 10. fermana o osnivanju Bugarske egzarhije, utvrđeno je da od 8.698 kršćanskih porodica u Skopskoj eparhiji samo 567 želi ostati u okviru grčke patrijaršije, a preostalo 8.131 domaćinstvo opredijelilo se za Bugarsku egzarhiju.

Prema podacima od 21. muharema 1291. (27. februara 1874) iz Solunskog vilajeta, rezultati ispitivanja u gradu Ohridu i okolnom području pokazuju da je samo 139 muškaraca reklo da bi ostalo u grčkoj patrijaršiji, a 9.387 se izjasnilo za prelazak pod nadležnost Bugarske egzarhije.

Христоматия, str. 280.

❓ Kako komentiraš rezultate ispitivanja? Koji su nam još podaci potrebni da bismo bolje razumjeli te rezultate? Da li je u XIX. stoljeću bilo neobično da se samo muškarci izjašnjavaju? Da li je pravično to što je u Skopskoj eparhiji čitavo domaćinstvo imalo samo jedan glas?

I-22. Hristo Botev: Zašto Bugari treba da se bore za nacionalno oslobođenje (1875.)

Historija našeg naroda je tužna i mračna, a njegova sadašnja situacija teška i mučna. Drugim riječima, Bugari su robovi Turaka, robovi samih sebe, robovi oruđa kojim rade, pa čak i vlastitog obrazovanja i kulture. Ako pogledate kako rade, vidjet ćete da rade kao tegleća marva, samo jedan pogled na njihove neprirodne patnje, i njihova lica, i odmah ćete se uvjeriti da zaista „rade kao konji, skupljaju kao pčele i žive kao svinje“.

Istina je da su mnogi stranci pisali, i da još uvijek pišu mnogo o našoj vrednoći, našoj nadarenosti i kulturnom napretku. No, gotovo svaki od tih spisatelja je dokazao, ili matematički dokazuje da mi, kako bismo razvili svoje još neiskorištene sposobnosti i postali „Prusi juga“ ili „Englezi istoka“, moramo zbaciti barbarski turski jaram, osloboditi se tog neljudskog ropstva koje sputava sve naše moći, i izgraditi bosforski bulevar slobodne južnoslovenske konfederacije.

Botev, str. 85.-86.

Hristo Botev (1847.-1876.), nacionalni heroj, pjesnik, novinar i revolucionar. Živio i radio uglavnom u Rumuniji. Bio vođa bugarskog nacionalnog oslobodilačkog pokreta 1874.-1875. Maja 1876. godine prešao Dunav s malobrojnim odredom ustanika i poginuo u sukobu s turskom vojskom. Napisao je samo dvadeset pjesama, ali to je bilo dovoljno da postane klasik bugarske književnosti.

Šta je cilj ovoga teksta? Kako je pisac pokušao naglasiti ponos Bugara? Šta misliš, zašto pisac insistira na ideji da bi Bugari mogli biti „Prusi juga“, odnosno „Englezi istoka“? Na koga se u tvojoj zemlji najčešće misli kad se kaže „Evropljanin“?

I-23. Politički program Centralnog bugarskog dobrotvornog društva (Bukurešt, novembar 1876.)

Da bi došlo do mira na istoku, da bi se zaustavilo neprestano nasilje Turaka koji ne poštuju nikakvo ljudsko pravo, i da bi se ispunile pravične želje bugarskog naroda, Evropa mora pomoći u provođenju sljedećeg programa:

1. Treba ponovo uspostaviti bugarsku državu koja obuhvata Bugarsku, Makedoniju i Trakiju i u kojoj Bugari preovlađuju.
2. Bugarska država treba imati nezavisnu vladu i ustav koji će donijeti zakonodavno tijelo, izabrano od strane naroda.

3. Sve oblasti života treba urediti posebnim zakonima koji će biti u skladu s ustavom i potrebama naroda.
4. Sve manjine koje žive među Bugarima treba da imaju ista politička i građanska prava.
5. U bugarskoj državi treba vladati potpuna sloboda savjesti.
6. Svi građani moraju biti obavezni služiti vojsku i po-
hađati osnovno obrazovanje.

Христоматия, str. 609.

Pošto je u Bugarskoj augusta 1876. ugušen Aprilski ustanak, bugarske izbjeglice u Rumuniji osnovale su Centralno bugarsko dobrotvorno društvo, političku organizaciju čiji se glavni politički zahtjev tiče nacionalnog oslobođenja Bugara.

Kako objašnjavaš izraze koji su ovdje upotrijebljeni protiv Turaka i Osmanskog carstva? Misliš li da oni imaju neke veze s tim što su Turci ugušili Aprilski ustanak 1876. godine, ili su to jednostavno uopćeniji retorički argumenti? Kako su autori ovoga teksta planirali stvoriti bugarsku državu? Kako su oni zamislili organizaciju te nove države?

I-24. Albanska pjesma napisana u vrijeme Berlinskog kongresa (1878.)

Molim vas, oprezni budite
S Albanijom,
Nemojte je poderati
Kao da je siroč, e,
Jer nismo mi ni Grci, ni Bugari,
Pa ni Crnogorci
Mi smo samo Albanci
I želimo jedino slobodu...

Brahimi, str. 62.

Kao ni druge balkanske nacije, tako ni Albanci nisu imali svog predstavnika na Berlinskom kongresu, ali i albanske vođe su pokušavale definirati nacionalne ciljeve i pridobiju javno mnjenje za te ciljeve.

Kakva je svrha ove pjesme? Šta pjesnik želi reći time što nabroja nazive naroda koji žive na području gdje i on?

I-25. Berlinski mirovni ugovor (1878.)

Ugovor između V. Britanije, Austro-Ugarske, Francuske, Njemačke, Italije, Rusije i Turske. Berlin, 13. jula 1878. godine

Član I. Bugarska se konstituira kao autonomna i zavisna kneževina pod vrhovnom vlašću njegovog carskog veličanstva Sultana. Kneževina će imati kršćansku vladu i nacionalnu miliciju.

Član XXIII. Visoka porta preuzima obavezu da na ostrvu Krit dosljedno primjenjuje Organski zakon iz 1868. godine uz modifikacije koje se mogu smatrati pravičnim. Slični zakoni prilagođeni lokalnim potrebama, osim u pogledu oslobođenja od plaćanja poreza koje je priznato Kritu, uvest će se i u drugim dijelovima Turske u njenom evropskom dijelu, za koje ovim ugovorom nije predviđena posebna organizacija. Visoka porta će uputiti posebne komisije, u kojima će u znatnoj mjeri biti zastupljen domaći element, koje će razraditi detalje novih zakona u svakoj pojedinoj provinciji. Planovi organizacije koji proisteknu iz ovih aktivnosti podnijet će se Visokoj porti na razmatranje koja će se, prije proglašavanja akata na osnovu kojih će oni stupiti na snagu, konsultirati s Evropskom komisijom ustanovljenom za Istočnu Rumeliju.

Član XXV. Provincije Bosne i Hercegovine zaposjest će i njima upravljati Austro-Ugarska. Budući da vlada Austro-Ugarske ne želi preuzeti upravljanje u Novopazarskom sandžaku, koji se prostire između Srbije i Crne Gore u pravcu jugoistoka na drugoj strani Mitrovice, osmanska administracija će tamo i dalje obavljati svoje funkcije. Međutim, da bi se osiguralo održavanje novoga političkog stanja, kao i sloboda i sigurnost komunikacija, Austro-Ugarska zadržava pravo da u cijelom ovom dijelu nekadašnjeg vilajeta Bosne drži svoje garnizone i da koristi vojne i trgovačke puteve. S tim ciljem, vlade Austro-Ugarske i Turske zadržavaju za sebe pravo da se dogovore o detaljima.

Član XXVI. Visoka porta, kao i sve one Visoke strane ugovornice koje to do sada nisu učinile, priznaju nezavisnost Crne Gore.

Član XXXIV. Visoke strane ugovornice priznaju nezavisnost Kneževine Srbije, u zavisnosti od uvjeta izloženih u sljedećem članu.

Član XXXV. Ni za jedno lice u Srbiji razlika u vjerskoj opredijeljenosti ili konfesiji ne smije biti povod za isključenost ili nemogućnost u pogledu uživanja građanskih ili političkih prava, rada u javnim službama, obavljanja javnih funkcija i ukazivanja počasti, kao ni u pogledu obavljanja pojedinih profesija i djelatnosti, u bilo kom mjestu. Sloboda i javno praktikovanje svih oblika ispovijedanja vjere osigurat će se svim domaćim licima u Srbiji, kao i strancima, i neće biti nikakvih prepreka u pogledu hijerarhijske organizacije pojedinih zajednica niti u pogledu njihovih odnosa s njihovim duhovnim poglavarima.

Član XLIII. Visoke strane ugovornice priznaju nezavisnost Rumunije, pod uvjetima izloženim u sljedećim članovima.

Član XLIV. Ni za jedno lice u Rumuniji razlika u vjerskoj opredijeljenosti ili konfesiji ne smije biti povod za isključenost ili nemogućnost u pogledu uživanja građanskih ili političkih prava, rada u javnim službama, obavljanja javnih funkcija i ukazivanja počasti, kao ni u pogledu obavljanja pojedinih profesija i djelatnosti, u bilo kom mjestu. Sloboda i javno praktikovanje svih oblika ispovijedanja vjere osigurat će se svim domaćim licima u Rumuniji, kao i strancima, i neće biti nikakvih prepreka u pogledu hijerarhijske organizacije različitih zajednica niti u pogledu njihovih odnosa s njihovim vjerskim poglavarima.

Podanici i državljani svih Sila, trgovci i druga lica, bit će u Rumuniji ravnopravno tretirani bez obzira na vjeru, na temelju potpune jednakosti.

Član XLV. Kneževina Rumunija vraća njegovom veličanstvu ruskom Caru onaj dio teritorije Besarabije koji je odvojen od Rusije Pariskim ugovorom iz 1856. godine, koji je na zapadu ograničen srednjim tokom rijeke Prut a na jugu srednjim tokom rukavca Kilija i ušćem Stari Stambol (današnja država Moldavija).

Član LVIII. Visoka porta ustupa Ruskoj carevini teritorije Ardahan, Kars i Batum (današnje Ermenija i Gruzija, s malim dijelom sjeveroistočne Turske) u Aziji, zajedno s lukom ove posljednje spomenute teritorije.

Član LIX. Njegovo veličanstvo Car Rusije izjavljuje svoju namjeru da Batum bude slobodna luka, uglavnom trgovačka.

Član LXII. Budući da je Visoka porta izrazila namjeru

održavati načelo vjerske slobode, kao i da mu da najšire tumačenje, Strane ugovornice primaju k znanju ovu spontanu izjavu. Vjerska razlika ne smije ni u kojem dijelu Osmanskog carstva biti povod za isključenost ili nemogućnost bilo kojeg lica u pogledu uživanja građanskih ili političkih prava, rada u javnim službama, obavljanja javnih funkcija i ukazivanja počasti, ili obavljanja pojedinih profesija i djelatnosti, u bilo kom mjestu. Sloboda i javno praktikovanje svih oblika vjere osigurat će se svima i neće biti nikakvih prepreka u pogledu hijerarhijske organizacije pojedinih zajednica niti u pogledu njihovih odnosa s njihovim duhovnim poglavarima.

Duhovna lica, hodočasnici, kao i monasi svih nacionalnosti koji putuju u evropski dio Turske, ili u njen azijski dio, uživat će ista prava, povlastice, kao i privilegije.

Gore spomenutim licima i njihovim vjerskim, dobrotvornim i drugim ustanovama u svetim mjestima i drugdje priznaje se pravo na službenu zaštitu od strane diplomatskih ili konzularnih agenata Sila u Turskoj. Izričito se zadržavaju prava koja ima Francuska, i u potpunosti se podrazumijeva da se ne mogu vršiti nikakve izmene kada je u pitanju status quo svetih mjesta. Monasi na Svetoj gori, bez obzira na to iz koje zemlje potiču, zadržat će svoje ranije posjede i povlastice i uživaju, bez ikakvog izuzetka, potpuno jednaka prava i prerogative.

www.fordham.edu/halsall/mod/1878berlin.html, prijevod preuzet sa http://www.mfa.gov.yu/History/1878_s.html

Nacrtaj tri karte: jednu sa situacijom prije 1878. godine, drugu koja će prikazati teritorijalne pretenzije svake od etničkih grupa i treću na kojoj se vidi ishod sporazuma u Berlinu. Šta primećuješ?

Igra: Zamisli da si na mjestu drugoga

Napiši sastav od 400 riječi u kojem ćeš iznijeti vlastite prijedloge za rješenje situacije na Balkanu. Izaberi jednu od sljedećih uloga – budi Rus, Nijemac, Francuz, Britanac, Austromađar, ili pak diplomat, predstavnik Osmanskog carstva, Albanac, Bugar, Rumun, Srbin, Hrvat, Crnogorac, Slovenac, Grk, ali svakako izaberi identitet koji nije tvoj. Obrazloži svoj izbor.

Karta 2: Balkanske države poslije Berlinskog kongresa, juli 1878.

► Sl. 2. Grčka između Turske i Evrope – karikatura iz lista *Aristophanes* (1882.)

Louvi, str. 230.

🔑 Turska: „Pusti me, pojest ću novorođenče.“

Evropa: „Nazad, gospođo Turska, zahvaljujući meni ti uopće postojiš.“

❓ Zašto je Grčka predstavljena kao novorođenče? Opiši ukratko kako su predstavljene ove tri figure. Po tvom mišljenju, šta je autor karikature htio poručiti čitaocima?

I-26. Zašto Albanci žele zasebnu albansku državu (1886.)

Mi želimo ono što želi svaka nacija: „zasebnu državu u kojoj će se svi ljudi iste krvi okupiti kao što se porodica okuplja u jednoj kući“.

Kondo, str. 126.

Odlomak iz teksta koji je objavio Jeronim (Đirolamo) de Rada (1814.-1903) u dvojezičnom časopisu *Fiamuri i Arbrit – La Bandiera dell’Albania* (Albanska zastava). Jeronim je bio pjesnik i izdavač drugog dvojezičnog časopisa *L’Albanese d’Italia*. Živio je u Italiji.

Zašto pisac upoređuje porodicu i naciju? Pokušaj zaključiti kako takva vizija na dugi rok utiče na odnos prema drugim narodima koji žive na istoj teritoriji.

I-27. Sjećanja Ivana Hadži-Nikolova⁹ na razgovore iz 1892. godine, koji su doveli do stvaranja VMRO (1893.)

Jula 1892. godine došao sam u Sofiju da potražim Kostu Sahova koji je izdavao makedonske novine, tražio sam uglednog Makedonca koji će u Solunu stati na čelo revolucionarne organizacije čiji je cilj oslobođenje Makedonije.

Pošto me je saslušao, Sahov je rekao: „Shvatam šta hoćete, ali ovdje nećete pronaći prave ljude. Ovdje samo pričaju, a kada treba nešto uraditi, onda nema nikog. Samo s jednim čovjekom možete ozbiljno razgovarati o makedonskom pitanju. To je učenik vojne škole Goce Delčev.“¹⁰

Dogovorili smo se da Kosta Sahov poruči Goce Delčevu da se želim sresti s njim i da bismo mogli da se vidimo u nedjelju u dva popodne kod Sahova. U dogovoreno vrijeme stigao sam u štampariju i tamo ih zatekao kako razgovaraju u jednom ćošku.

Plan za stvaranje organizacije:

1. Organizacija treba biti osnovana u Makedoniji, a

ne u Sofiji, jer ako bude osnovana u Sofiji, onda bi Grci i Srbi mogli reći da ju je stvorila bugarska vlada, a zatim i da sami stvore slične organizacije i na kraju ništa od svega ne bi bilo. Osim toga, organizacija treba biti tajna.

2. Osnivači moraju biti iz Makedonije kako bi neprestano bili u dodiru s makedonskim stanovništvom, izlagali se istim opasnostima kojima će biti izloženi njihovi sljedbenici i tako lakše zadobili povjerenje ljudi.

3. Moto treba biti: „Autonomija za Makedoniju“. Da bi bilo neke nade u uspjeh, naši se zahtjevi moraju pozivati na član 23. Berlinskog ugovora. Da bi bila samostalna, Makedonija se mora iščupati iz ruku ne samo Turaka, već i Srba i Grka. Kada budu određene granice autonomne Makedonije, tada Srbi i Grci više neće biti u prilici da traže neke njene dijelove, ali ako budemo htjeli spojiti se s Bugarskom, onda će i Srbi i Grci željeti neki dio. Naš zadatak treba biti očuvanje Makedonije kao cjeline, a to će se ostvariti jedino ako Makedonija bude samostalna.

4. Organizacija treba biti nezavisna i samosvojna, ne smije imati bilo kakve veze ili izvršavati bilo kakve zadatke koje bi joj dale vlade susjednih zemalja, jer bi tako potpala pod njihov uticaj. Ona također ne smije biti oruđe bilo koje vlade koja bi željela izazvati reakciju neke druge susjedne vlade.

5. Od Makedonaca u Bugarskoj i bugarskog naroda mi tražimo samo materijalnu i moralnu podršku, bez uplitanja u naše poduhvate.

Poslije četiri sata razgovora, Kosta Sahov i Goce Delčev prihvatili su plan. Goce je rekao: „Slušajte, gospodine Hadži-Nikolov, toliko je vremena prošlo, neka prođe još jedna godina. Za godinu dana završit ću vojnu školu i postati oficir. Napustit ću sve to i otići u Solun i tamo ćemo osnovati revolucionarnu organizaciju“.

Makedonium, str. 29.-30.

Poslije Berlinskog kongresa, Makedonija je ostala najvažnija turska teritorija u Evropi. Zbog etnički mješovitog stanovništva, u njoj su ubrzo počeli da se nadmeću bugarski, grčki i srpski nacionalizam. VMRO je osnovan 1893. godine. Ta organizacija stajala je iza neuspješnog Ilindenskog ustanka 1903. godine. Tokom balkanskih

⁹ Ivan Hadži-Nikolov (1861.-1934.), jedan od osnivača VMRO.

¹⁰ Goce Delčev (1872.-1903.), istaknuta ličnost makedonske oslobodilačke borbe.

ratova Makedonija je okupirana i na kraju su je među sobom podijelile Bugarska, Grčka i Srbija. Poslije Prvoga svjetskog rata VMRO se od pokreta za nacionalno oslobođenje polako pretvorio u fašističku i terorističku organizaciju koja se dijelom finansirala i trgovinom droge; vodi gerilski rat, prije svega protiv Srbije (Jugoslavije) i neformalno kontrolira dio bugarske Makedonije. Ta organizacija je značajno uticala na politički život u Bugarskoj sve do 1934. godine, kada su je bugarske vlasti nasilno rasturile.

? Procijeni na osnovu ovoga teksta, koji su praktični problemi stajali na putu stvaranja jedne političke organizacije u jugoistočnoj Evropi krajem XIX. stoljeća. Šta misliš, zašto je bilo važno uočiti razliku između samostalnosti i nezavisnosti?

I-28. Deklaracija kojom VMRO obavještava velike sile o odluci da započne oružani ustanak (1903.)

Nekažnjeno nasilje muhamedanaca i sistematski pritisak vlasti prisilio je kršćane iz Makedonije i područja Edrena da krenu u sveopću oružanu borbu. Oni su pribjegli tom ekstremnom rješenju tek kada su se kao neuspješna pokazala sva druga sredstva u pokušaju da se Evropa podstakne na intervenciju u duhu međunarodnih sporazuma koji bi trebalo da određuju uvjete života. Intervencija izvana je i dalje jedini način da se ukloni zlo i zaustavi krvoproliće.

Dosadašnji jalovi pokušaji da se palijativnim mjerama poboljša turska vlast samo su povećali muhamedanski fanatizam i državni pritisak – strano miješanje dat će rezultate samo ukoliko se zahvaljujući njemu uradi sljedeće:

1. U dogovoru s velikim silama treba za glavnog upravitelja postaviti kršćanina koji nikada nije uzimao učešća u turskoj upravi i koji bi bio nezavisan od Visoke porte u obavljanju svojih dužnosti;
2. Treba omogućiti trajnu zajedničku međunarodnu kontrolu, uz široka ovlaštenja za sankcioniranje. Objasnivši uzroke ovoga očajničkog čina narodnog otpora, kao i mjere koje bi mogle stati na put njegovih posljedica, VMRO sa sebe skida svaku odgovornost i objavljuje da će voditi borbu sve dok u potpunosti

ne ostvari svoje ciljeve, a energiju za to nalazi u uviđanju svojih dužnosti i razumijevanju na koje nailazi u čitavom svijetu.

Odbrani, str. 484.

? Šta je cilj ovoga teksta? Šta su njegovi autori htjeli postići? Da li je oružani sukob u njemu predstavljen kao željeni cilj ili kao nametnuto sredstvo za ostvarenje drugih ciljeva?

I-29. Političko rješenje makedonskog pitanja mora se tražiti u okviru Osmanskog carstva. Stav Krste Misirkova (1903.)

[...] Ukoliko vjerskom propagandom treba onemogućiti ujedinjavanje makedonskih intelektualaca i makedonskog naroda, onda prije svega treba stvoriti jedinstvenu crkvu u Makedoniji, to jest Ohridsku arhiepiskopiju koja će biti „arhiepiskopija za čitavu Makedoniju“.

Vjerska propaganda možda ima nešto protiv ujedinjavanja makedonske inteligencije i makedonskog naroda samo iz nacionalnih razloga. Ako je tako, onda je prirodno da uz zahtjev za crkvenu reformu ide i zahtjev za obrazovnu reformu, to jest da arhiepiskopija preuzme kontrolu nad školovanjem i prilagodi ga nacionalnosti svojih parohijana: u grčkim eparhijama predavat će se na grčkom, u vlaškim na vlaškom a u slavenskim na makedonskom.

Tako će biti uklonjena svaka nacionalna i vjerska propaganda koja je ljude do sada podvajala na zavađene grupe i bit će mira među narodom, i za Makedoniju i za Tursku i za Evropu. [...]

Takav ishod je najbolji i za Tursku. [...]

Ukoliko se, s druge strane, kaže da u Makedoniji nema više slavenskih grupacija, nego je samo jedna, koja nije ni bugarska niti srpska, i ukoliko se Makedonija izdvoji u autonomnu arhiepiskopiju, onda će se Turska jednim potezom riješiti uplitanja triju susjednih država u makedonska pitanja.

Naši nacionalni interesi nalažu makedonskoj inteligenciji i makedonskom narodu da pomogne Turskoj da izađe iz teškog položaja u koji su je stavile nacionalna i vjerska propaganda koje kolaju Makedonijom, kao i države koje u Makedoniji imaju svoje in-

terese. Ne moramo se udružiti s Bugarskom, Srbijom ili Grčkom. Integritet turske teritorije je važniji nama nego Rusiji ili zapadnoj Evropi. Turska ima najbolji geografski položaj. Pripadnost turskoj državi i očuvanje integriteta te države nama, makedonskom narodu, omogućava da uživamo puna građanska prava u čitavoj Turskoj. To pravo nam omogućava i značajne materijalne dobitke. Zbog toga makedonska inteligencija, ukoliko se usredsredi najprije i najviše na vlastite interese, treba upotrijebiti sve svoje moralne snage s ciljem očuvanja integriteta Turske. Zauzvrat bismo mogli očekivati, i imali bismo se pravo tome nadati, da će nam naš velikodušni gospodar dati potpunu autonomiju u crkvenim i obrazovnim pitanjima, punu jednakost pred zakonom i samostalnu vlast u Makedoniji. [...]

Ovakav miroljubivi plan makedonskog naroda naići će na podršku i priznanje velikih sila koje žele očuvati integritet Turske.

Odbrani, str. 551.-552.

Krste Misirkov je, zajedno sa Dimitrijem Čupovskim, član grupe aktivnih makedonskih studenata u Sankt Petersburgu prvih decenija XX. stoljeća. Njegova knjiga O makedonskom pitanju, objavljena 1903. godine u Sofiji, dala je veliki doprinos razvijanju makedonskog identiteta kod mnogih žitelja tog područja.

Zašto je Krste Misirkov smatrao da je očuvanje Osmanskog carstva najbolje rješenje za Makedonce? Kakva je uloga crkve u tom projektu? Da li bismo mogli zaključiti da je pisac pokušao predstaviti Osmansko carstvo kao alternativu nacionalnoj državi? Uporedi tekstove I-23 i I-24, uzimajući u obzir činjenicu da je ustanak Makedonaca ugušen 1903. godine.

I-30. Plan Aurela C. Popovicija za pretvaranje Austro-Ugarskog carstva u federativnu državu pod imenom „Sjedinjene Države Velike Austrije“ (1906.)

Osnovni principi saveznog ustava

Čitava sadašnja teritorija Austro-Ugarskog carstva, izuzev Bosne i Hercegovine, podijelit će se, prema

nacijama koje u njoj žive, na sljedeće nacionalne i političke jedinice:

Njemačka Austrija, Nemačka Češka, Njemačka Moravska (Šlezija), Češka, Mađarska, Transilvanija, Hrvatska, Zapadna Galicija, Slovačka, Ukrajina, Vojvodina, Erdelj, Tirol i Trst.

Ovih 15 nacionalnih država čine saveznu monarhiju koja se zove „Sjedinjene Države Velike Austrije“ pod krunom Njegovog Visočanstva Cara Franje Josifa I.

Svi građani nacionalnih država su istovremeno i austrijski građani. Svako može da koristi svoja politička prava samo u jednoj državi.

[...]

Carska, to jest savezna vlada sačinjena je od predstavnika nacionalnih država.

Kancelar, kog postavlja car, na čelu je carske, to jest savezne vlade.

Carski parlament čine:

a) Poslanički dom

b) Senat

[...]

Vlade nacionalnih država šalju svoje predstavnike u saveznu vladu u sljedećoj srazmjeri:

Njemačka Austrija 7, Mađarska 7, Češka 5, Transilvanija 4, Hrvatska 3, Zapadna Galicija 3, Njemačka Češka 2, Slovačka 2, Njemačka Moravska (Šleska) 1, Ukrajina 1, Vojvodina 1, Tirol 1, Trst 1, Erdelj 1, što je u ukupno 42. [...]

Svaka nacionalna država ima parlament, svoju vladu i pravosuđe.

Car postavlja namjesnika koji vodi vladu svake od nacionalnih država. Namjesnik mora biti građanin date države.

Članove vlade također postavlja car, ali uzimajući u obzir prijedloge namjesnika.

Svaka država ima svoj ustav. Da bi ustav stupio na snagu, mora ga odobriti car. Od tog trenutka nacionalna država može samostalno koristiti sva svoja prava.

Carstvo garantuje integritet teritorije nacionalne države, kao i njenu autonomiju, ukoliko ta autonomija nije ograničena ustavom Carevine i posebnim nacionalnim ustavom. [...]

Svaka nacionalna država odlučuje koji će jezik biti prihvaćen kao zvanični.

Jezik za unutrašnju komunikaciju unutar Carstva je njemački.

U carskom parlamentu svaki poslanik može da se obraća skupštini na maternjem jeziku. [...]

Svi zakoni, dekreti i objave carskih vlasti treba da budu sastavljene i objavljene samo na zvaničnom jeziku nacionalne države na koju se odnose.

Svi dopisi carskih vlasti, uključujući i vojne, treba da budu samo na odgovarajućem nacionalnom jeziku.

Sve kovanice i papirni novac, kao i svi jezici država članica, također treba da budu u upotrebi.

[...]

Beč je glavni i prijestolni grad Carstva.

Popovici, str. 288.-297.

🔑 Aurel C. Popovici (1863.-1917.), rumunski publicist porijeklom iz Transilvanije. Studirao medicinu i političke nauke u Beču i Gracu, bio član Rumunskog nacionalnog komiteta u Transilvaniji i borio se za prava Rumuna u okviru Austro-Ugarskog carstva. Plan za proširenje austrougarske dvojne monarhije i stvaranje pravog federativnog uređenja nastao je u okviru pokušaja grupe inetelektualaca, koju je okupio prijestolonasljednik, nadvojvoda Franc Ferdinand, da nekako ojačaju monarhiju ugroženu bujanjem raznih nacionalizama.

? Kako je Aurel C. Popovici zamislio odnos nacionalnog i saveznog nivoa? Pokušaj razumjeti zašto je on radije prihvatao federalno uređenje, nego stvaranje zasebnih nacionalnih država.

I-31. Britanski ambasador u Osmanskom carstvu piše o pokušajima Albanaca da dobiju vlastitu nacionalnu državu (1912.)

Lord Gošen, tada njegova ekscelencija ambasador u Istanbulu, u izvještaju o tom pitanju jezgrovito je izrekao suštinu stvari: „Ne može se poreći da je albanski pokret sasvim prirodan. Albanci, stara i zasebna rasa, koliko i sve iz njenog okruženja, uvidjeli su da se ti susjedni narodi nalaze pod zaštitom nekih evropskih sila i da se njihove želje za samostalnijim životom ispunjavaju [...] dok prema njima ne postoji takav odnos. Njihova nacija se ignorira, [...] predlaže se

razmjena teritorija, javljaju se i druge poteškoće, ali stalno na štetu Albanije, a Albanci bivaju ostavljeni na milost i nemilost Slavena i Grka, koji se ne obaziru na njihove nacionalne zahtjeve“.

Durham, str. 72.

► Sl. 3. Proglašenje albanske nezavisnosti u Valoni (1912.) – gravura iz tog perioda

Hudhri, str. 44.

🔑 Figura desno od zastave predstavlja Skenderbega.

? Koji je glavni element na ovoj gravuri? Šta misliš, zašto je trenutak objavljivanja nezavisnosti povezan s nacionalnim simbolima? Kakva je uloga Skenderbega na ovoj slici?

I-32. Govor Kemal-paše u Damasku o odnosu Turaka i Arapa (1913.)

[...] Želim vam kazati sljedeće: turski pokret koji sada vidite u Istanbulu, i islamskim zemljama u kojima žive Turci, ne gaji nikakvo neprijateljstvo prema Arapima.

Vi vrlo dobro znate da je već bilo grčkih, bugarskih, ermenskih pokreta u Osmanskom carstvu. Danas im se pridružio i arapski. Turci su zaboravili na sebe. Njih je čak bilo sramota da kažu kojoj naciji pripadaju. Moglo se dogoditi da takvo slabljenje nacionalne svijesti završi na očekivani način. Plašeci se toga, turska mladost se pokrenula i pokazala hvale vrijednu samosvijest. Ona je objavila sveti nacionalni rat kako bi se Turcima reklo da su Turci i da tursku naciju odlikuje mnoštvo vrlina... Uvjeravam vas da turski pokret nije nimalo neprijateljski nastrojen prema arapskom. On je njegov brat i nerazdvojni drug. Turska mladost bi od sveg srca voljela da vidi napredak Arapa i to da oni ostvare sva svoja nacionalna prava. Sadašnji napori turske mladosti usmjereni su na važne stvari poput obrazovanja Turaka, sada kada su se kod Turaka probudila nacionalna osjećanja, kad su oni postali preduzimljivi, oslobodili se ropstva, okrijepili zdravlje, postali brojniji i bogatiji, sve u svemu, oni su posvećeni tome da Turci vide da su poštovani i blagosloveni i da zaslužuju pravo da zauzmu mjesto među narodima dvadesetog stoljeća...

O vi, koji ste predstavnička elita arapske mladosti, vi također radite na ostvarenju istih ideala...

Cemal, str. 220.

Kemal-paša bio je profesionalni vojnik i jedan od vođa Mladoturaka. Poslije državnog udara januara 1913. godine postao je vojni upravnik Istanbula, zatim ministar mornarice, a tokom Prvoga svjetskog rata komandant u Siriji, gdje je pokušao da se odupre Britancima i očuva lojalnost arapskog stanovništva Osmanskom carstvu.

Koji je cilj ovoga govora?

I-33. Projekat Dimitrija Čupovskog za stvaranje savezne balkanske demokratske republike (Sankt Petersburg 1917.)

Balkan balkanskim narodima

Puno samoopredjeljenje svake nacije

Svjetski rat koji se vodi donosi slobodu i mogućnost samoopredjeljenja mnogim porobljenim narodima.

Mnogo stoljeća se Makedonija borila i prolivala potoke krvi za svoju slobodu i nezavisnost, ali ju je izdajnički raščerupao kriminalni šovinizam i pohlepa krvavih dinastija iz okruženja.

Posljedice te neviđene pohare su ne samo uzajamno uništavanje balkanskih naroda već i ovaj neviđeni rat. Sada, kada je veliki dio Balkanskog poluostrva u ruševinama, a ostaci njegovog naroda pod turskim jarmom, mi Makedonci, koji trpimo više od drugih, tražimo od vas, balkanskih naroda, da zaboravite svađe u prošlosti, da se ujedinite i pridružite našem svebalkanskom revolucionarnom programu za zajedničku borbu i stvaranje Savezne Balkanske Demokratske Republike.

Program našeg Revolucionarnog komiteta sadrži sljedeće:

Svi balkanski narodi su obavezni zbaciti svoje vladajuće dinastije i uvesti republikanske vlade.

Svaka balkanska republika treba biti potpuno autonomna u svome unutrašnjem političkom životu.

Sve balkanske republike čine jednu Saveznu Balkansku Demokratsku Republiku.

Savezna Balkanska Demokratska Republika sačinjena je od sljedećih republika:

Makedonije, Albanije, Crne Gore, Grčke, Srbije, Bugarske, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Slovenije i Trakije.

Kao nezavisne republike priznate su ne samo države u kojima živi jedno pleme već i regioni s mješovitim stanovništvom čiji su životni interesi usko povezani s njihovim geografskim, historijskim, političkim, privrednim i kulturnim uvjetima datog regiona.

U republikama s mješovitim stanovništvom, autonomna područja i općine treba da se organizuju tako da svaka nacionalnost ima punu slobodu upotrebe maternjeg jezika, svoje vjere i svoje tradicije.

Jezik većine je zvanični jezik svake republike.

Svaka republika šalje svoje ovlaštene predstavnike u Saveznu skupštinu Savezne Balkanske Demokratske Republike.

Od ovlaštenih predstavnika bit će formirana Savezna vlada i Savjet koji će zamijeniti predsjednika Savezne republike.

Saveznu vladu i Savjet sačinjavat će jednak broj predstavnika iz svake savezne republike.

Savezna vlada i Savjet upravljaju svim unutrašnjim

stvarima i vanjskim pitanjima u Balkanskoj Republici.

Makedonium, str. 75.-76.

Dimitrije Čupovski (1878.-1940.), jedan od istaknutijih članova Makedonskog saveza u Sankt Petersburgu. Prvi svjetski rat i Ruska revolucija od 1917. godine ohrabрили su ga da iznese smjele planove za reorganizovanje jugoistočne Evrope nakon rata.

Pažljivo pročitaj prvi pasus i uporedi ga s tekstovima I-28 i I-29. Pokušaj razumjeti zašto je Čupovski želio da makedonska nacionalna država bude organizovana kao savezna republika.

I-34. Krfska deklaracija (1917.) o principima ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca

Na Konferenciji članova prošlog koalicionog i sadašnjeg kabineta Kraljevine Srbije i predstavnika Jugoslavenskog odbora sa sjedištem u Londonu, koji su do sada paralelno radili, a u prisustvu i uz saradnju predsjednika Narodne skupštine, izmijenjene su misli o svim pitanjima, koja su skopčana s budućim zajedničkim državnim životom Srba, Hrvata i Slovenaca.

(...) Prije svega, predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca ponovo i najodlučnije naglašavaju, da je ovaj naš troimeni narod jedan isti po krvi, po jeziku govornom i pisanom, po osjećanjima svog jedinstva, po kontinuitetu i cjelini teritorije, na kojoj nepodvojeno živi, i po zajedničkim životnim interesima svog nacionalnog opstanka, i svestranog razvitka svoga moralnog i materijalnog života (...)

Naš troimeni narod, koji je najviše stradao od grube sile i nepravde, koji je za svoje samoopredjeljenje podnio najveće žrtve, prihvatio je s oduševljenjem taj uzvišeni princip kao glavni cilj ove strašne borbe u koju je gurnulo cio svijet nepoštovanje prava samoopredjeljenja naroda.

I ovlašteni predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca, konstatirajući da je jedini i neodstupni zahtjev našeg naroda, zahtjev koji on postavlja na osnovu načela

slobodnog samoopredjeljenja naroda, da bude potpuno oslobođen svakog tuđinskog ropstva i ujedinjen u jednoj slobodnoj nacionalnoj i nezavisnoj državi, složili su se, da ta njihova zajednička država bude zasnovana na ovim modernim i demokratskim principima.

Naš narod ne traži ništa tuđe: on traži samo svoje i želi da se sav kao jedna cjelina, oslobodi i ujedini. I zato on, svjesno i odlučno, isključuje svako djelomično rješenje svoga narodnog oslobođenja i ujedinjenja.

Naš narod postavlja kao jednu nerazdvojnu cjelinu problem svoga oslobođenja od Austro-Ugarske i njegovog ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom.

Petranović, Zečević, str. 66.-68.

Dramatični događaji 1917. godine (narocito revolucionarni pokreti u Rusiji i ulazak Amerike u Prvi svjetski rat) naveli su srpsku Vladu i Jugoslavenski odbor – sačinjen od političara koji su prognani sa južnoslavenskih teritorija Austro-Ugarskog carstva – da prevaziđu nesuglasice i izađu sa zajedničkim političkim programom. Deklaracija je sastavljena juna 1917. godine na Krfu, gdje se srpska vlada povukla nakon što je napustila Srbiju 1915. godine; u Deklaraciji je bilo 13 glavnih tačaka, među kojima su i odredbe koje se tiču imena buduće države (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca), koja će biti parlamentarna, ustavna monarhija s vladarskom dinastijom Karađorđevića, zatim odredbe o grbu, zastavi i jednakosti tri nacionalna imena, pisma, vjerskih obilježja, teritorije, jednakosti građana pred zakonom itd. Ovaj dokument imao je velikog uticaja na stavove jugoslavenskih političara u emigraciji i na stanovnike južnoslavenskih oblasti Austro-Ugarske.

Koji je glavni prijedlog Srba za budućnost Srba, Hrvata i Slovenaca? Kojim je argumentima podržan taj prijedlog? Šta misliš, zašto je predložena zajednička država, a ne tri odvojene države? Ako bi te neko sada pitao, kakav bi prijedlog za budućnost Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine mogao dati?

I-35. Četrnaest tačaka iz govora američkog predsjednika Thomasa Woodrowa Wilsona (1918.) – odredbe koje se tiču jugoistočne Evrope

U rat smo ušli zato što su nas pogodile povrede ljudskih prava; da bi našem narodu život uopće bio moguć, te su se nepravde morale ispraviti, i svijet se morao učiniti takvim da do njih više nikada ne dođe. Mi, dakle, u ovom ratu ne želimo ništa za sebe. Svijet treba učiniti pogodnim i sigurnim da se u njemu živi, a naročito da bude siguran za svaku naciju koja, poput naše, poštuje mir i želi da živi svojim životom, da stvara vlastite institucije, bude sigurna u pravedno i fer postupanje drugih naroda i sigurna od nasilja i sebične agresije. To je, zapravo, interes svih naroda i što se nas tiče, mi jasno vidimo da ni za nas neće biti pravde ukoliko je nema za druge. Zato je program svjetskog mira naš program; a taj program, jedini mogući, jeste, kako ga mi vidimo, ovakav: [...]

X. Narodi Austro-Ugarske, za koje mi želimo da imaju sigurno mjesto među drugim narodima, treba da dobiju najveću slobodu i mogućnost autonomnog razvoja.

XI. Vojska treba da se povuče iz Rumunije, Srbije i Crne Gore, a okupirana područja treba obnoviti, Srbiji treba dati otvoren i siguran izlaz na more; međusobni odnosi balkanskih država treba da budu uređeni prijateljskim sporazumima koji će pratiti historijski potvrđene linije pripadnosti i nacionalnosti; treba osigurati međunarodne garancije za političku i ekonomsku nezavisnost i teritorijalni integritet nekoliko balkanskih država.

XII. Treba osigurati suverenitet turskim dijelovima današnjeg Osmanskog carstva, ali i druge nacije koje su sada pod turskom vlašću treba da imaju siguran život i da dobiju mogućnost autonomnog razvoja; Dardanele treba trajno otvoriti i učiniti slobodnim prolazom za brodove i trgovinu svih naroda, s međunarodnom garancijom.

XIV. Naročitim sporazumima treba stvoriti opći savez nacija s ciljem davanja uzajamnih garancija političke nezavisnosti i teritorijalnog integriteta i velikih i malih država [...]

www.fordham.edu/halsall/mod/1918wilson.html

U govoru održanom 8. januara 1918. godine, američki predsjednik Woodrow Wilson (Vudro Vilson) iznio je svoj prijedlog od četrnaest tačaka za okončanje rata. Taj prijedlog postao je osnova za mirovni ugovor i osnivanje Lige naroda.

Kakve je namjere imao Woodrow Wilson s Balkanom? Kako bi ti okarakterizirao te namjere? Procijeni da li bi ovakva rješenja poboljšala situaciju na Balkanu na dugi rok.

I-36. Rezolucija nacionalne skupštine u Alba Juliji, odluka o ujedinjenju Transilvanije s Rumunijom (1918.)

I. Narodna skupština svih Rumuna u Transilvaniji, Banatu i Mađarskom okrugu, sazvana u Alba Juliji 18. novembra/ 1.decembra, objavljuje ujedinjenje tih Rumuna, i svih teritorija koje oni naseljavaju, s Rumunijom. Narodna skupština naglašava neotuđivo pravo rumunskog naroda na čitav Banat, čije su granice Moriš, Tisa i Dunav.

II. Narodna skupština spomenutim teritorijama daje privremenu autonomiju dok se ne sastanu njihovi predstavnici izabrani općim pravom glasa.

III. U vezi s tim, Narodna skupština objavljuje da će na sljedećim principima biti zasnovana buduća rumunska država:

1. Svi narodi koji žive zajedno uživaju potpunu nacionalnu slobodu. Svaki narod će se obrazovati, upravljati i voditi sudske procese na vlastitom jeziku, a učitelji, upravitelji i sudije bit će pripadnici tog naroda; svaki narod imat će pravo da bude predstavljen u državnim tijelima i da upravlja zemljom u skladu sa svojom brojnošću.

2. Vladat će potpuna vjerska sloboda i sve vjeroispovijesti imat će jednaka prava.

3. U svim oblastima političkog života vladat će potpuno demokratski sistem. Postojat će opće pravo glasa, a glasat će se neposredno, tajno, u svim općinama, po proporcionalnom sistemu; glasat će pripadnici oba spola, stariji od 21 godine, za predstavnike općine, oblasti ili parlamenta.

4. Vladat će potpuna sloboda štampe, udruživanja i okupljanja, sve ljudske ideje moći će slobodno da se šire.

5. Uvest će se radikalna agrarna reforma. Sva imanja, a najprije ona velika, bit će popisana. Bit će poništeni testamenti kojima nasljednik zemlju ostavlja trećem licu; na osnovu prava da se imanja slobodno krče, se-ljak će moći doći do vlastitog imanja (obrađive njive, pašnjaka, šume), barem jednog koji će služiti njemu i njegovoj porodici. Cilj ove reforme je veća društvena jednakost i jačanje proizvodnih snaga.

6. Industrijski radnici dobit će ista prava i privilegije koje imaju radnici u najrazvijenijim zemljama.

IV. Narodna skupština zalaže se da se na mirovnom kongresu stvori zajednica slobodnih nacija kako bi ubuduće bila osigurana pravda i sloboda i za male i za velike nacije, a rat ukinut kao sredstvo za kontroliranje međunarodnih odnosa.

V. Rumuni okupljeni u Narodnoj skupštini pozdravljaju braću u Bukovini koja su se oslobodila od jarma Austro-Ugarskog carstva i ujedinila s otadžbinom Rumunijom.

VI. Narodna skupština s naklonošću i oduševljenjem pozdravlja oslobođenje svih nacija koje su do sada bile podređene Austro-Ugarskom carstvu, a to su: čehoslovačka, austro-njemačka, jugoslavenska, poljska i karpatsko-ruska nacija, i pozdrave šalje i svim ostalim nacijama.

VII. Narodna skupština pamti hrabre Rumune koji su u ovom ratu prolili krv da bi se ostvarili naši snovi, jer oni su umrli za slobodu i jedinstvo rumunske nacije.

VIII. Narodna skupština izražava zahvalnost i divljenje Saveznicima koji su se sjajno i istrajno borili protiv neprijatelja koji se mnogo decenija pripremao za rat, i u toj borbi civilizaciju oslobodili od terora barbarstva.

IX. Da bi i dalje upravljala rumunskom nacijom u Transilvaniji, Banatu i Mađarskom okrugu, Narodna skupština odlučila je osnovati Veliki rumunski nacionalni savjet koji će svuda i u svako doba predstavljati rumunsku naciju u odnosima s drugim nacijama i donositi sve potrebne odluke u njenom najboljem interesu.

www.cimec.ro/istorie/unire/rezo_eng.htm

Šta se predlaže u vezi s manjinama u Rumuniji? Šta misliš, zašto su takve izjave uključene u deklaraciju o ujedinjenju s Rumunijom?

I-37. Govor Juliju Maniu (Iuliu Maniu) u rumunskoj narodnoj skupštini u Alba Juliji (1918.)

Kako bismo odagnali sve sumnje koje bi se kod stranaca mogle roditi povodom naših namjera u vezi s unijom i nacionalnom slobodom, Veliki rumunski nacionalni savjet objavljuje da ne želi imperiju koja će tlačiti. Mi, koji smo bili potlačeni, ne želimo sada da postanemo tlačitelji.

Želimo da svi budu slobodni i da napreduju živeći zajedno. Naš Veliki nacionalni savjet drži se stare poslovice: „Ne čini drugome ono što ne želiš da drugi čini tebi“. U Velikoj Rumuniji mi želimo da na prijesto stavimo slobodu za sve. Želimo da svaka nacija na vlastitom jeziku razvija svoju kulturu, zahtijeva pravdu i da se moli vlastitim bogovima.

Sa suzama u očima gledali smo kako se naš jezik izbacuje iz škola, crkava i pravosudnog sistema, i to nećemo učiniti s drugim jezicima. Nećemo drugima oduzimati ono od čega žive. Ne želimo da živimo od tuđeg znoja jer smo u stanju da živimo od vlastite privrede i vlastite snage, od vlastitog rada [aplauz]. Rumunska zemlja može ojačati samo ako se njome demokratski upravlja, naročito ako se uzme u obzir šta sve moderna država zahtijeva. Samo ukoliko u našoj zemlji bude vladalo pravo i sloboda, onda ćemo imati snage da za svoju stvar tražimo i podršku od svijeta.

Murgescu, str. 284.

Iuliu Maniu (1873.-1953.), jedan od vođa rumunskog nacionalnog pokreta u Transilvaniji za vrijeme austrougarske vladavine. Zalagao se za ujedinjenje s Rumunijom, postao predsjednik Velikog nacionalnog savjeta koji je upravljao Transilvanijom sve dok ona nije postala dio Velike Rumunije. U međuratnom periodu Maniu je bio predsjednik Narodne seljačke stranke i premijer (1928.-1930., 1932.-1933.). Branio je demokratske slobode suprotstavljajući se raznim diktaturama koje su u Rumuniji postojale počev od 1938. godine, a život je završio u komunističkom zatvoru. Maniuovo izlaganje svjedoči o entuzijazmu i širokogrudosti pokreta za stvaranje prave nacionalne države pred kraj Prvoga svjetskog rata. Ipak, duh tog njegovog govora, na kojem poč-

va rezolucija Velike nacionalne skupštine, nije bio blizak svim rumunskim političarima. Konkretni politički potezi u međuratnoj Rumuniji u vezi s nacionalnim manjinama bili su, nažalost, daleko ispod standarda koje je Maniu pokušao da postavi 1918. godine.

 Uporedi dokumente I-36 i I-37. Kakva je razlika između govora i zvanične rezolucije?

I-38. Prijedlog da se stvori makedonska država s kantonalnom organizacijom po uzoru na Švicarsku (1919.)

[...] Svako čiste savjesti i duha ko se brine za sudbinu ljudskog roda traži da se poštuje slobodna volja svakog naroda. Mi, narod makedonski, tražimo da se to pravilo poštuje i kada je Makedonija u pitanju. Narod Makedonije ima ono što je potrebno da bi sam sobom upravljao, on nije bezoblična masa niti je zajednica koja nema svijest o sebi – kako su neki skloni da tvrde. Naprotiv, ispod prividnog haosa krije se duhovno jedinstvo koje počiva na jakim psihološkim vezama kao što su: neprestane i sveopće revolucije, zajedničke patnje i muka pod istim jarmom. Jedno od glavnih vezivnih tkiva tog duhovnog jedinstva upravo je taj uzvišeni napor makedonskog naroda da ostvari nezavisnost svoje zemlje, napora koji je u Makedoniji uvijek stvarao heroje, propovjednike i mučenike.

Mi objavljujemo pravo na život, posljednji put potvrđujući volju većine Makedonaca, koja se ukratko može ovako izreći: nezavisna Makedonija s kantonalnim uređenjem po uzoru na demokratsku Švicarsku i pod protektoratom jedne nezainteresirane sile: Sjedinjenih Američkih Država.

Svakome ko poznaje Makedoniju i apetite balkanskih država neće biti teško da razumije da mi ovime želimo postići četiri stvari:

Ako Makedonija postane nezavisna država, onda će jednom zauvijek biti okončani sukobi balkanskih država, jer onda makedonski narod više neće biti predmet trgovine njenih susjeda.

Kantonalno uređenje nalik onome u švicarskoj demokratiji, koje mi predlažemo, osigurat će svim ma-

njinama, bez obzira na različite jezike i vjeru, potpunu jednakost u ekonomskom i duhovnom razvoju. Protektorat velike sile nad Makedonojima nužan je da bi se osujetile buduće intrige korumpiranih diplomata balkanskih zemalja.

Jednom slobodna i nezavisna, Makedonija će, zahvaljujući prije svega svome odličnom geografskom položaju, predstavljati vezivno tkivo za balkanske države, omogućit će im da se susretnu ne držeći oružje u rukama, i doprinijet će stvaranju balkanske konfederacije. Lozana, jun 1919.

Generalni savjet makedonskih udruženja u Švicarskoj

Odbrani, str. 900.-901.

 Pronađi argumente koji se navode u prilog stvaranja nezavisne makedonske države. Prokomentiraj argumente u prilog tvrdnje da makedonsku državu treba napraviti po švicarskom modelu. Smatraš li da su oni primjereni vremenu pred kraj Prvoga svjetskog rata? Da ti pripadaš nekom makedonskom udruženju, šta bi ti predložio/la?

I-39. Ciriški sporazum Grčke i Turske o Kipru (1959.)

1. Država Kipar je republika s predsjedničkim uređenjem, predsjednik je Grk, a potpredsjednik Turčin, i obojica će biti izabrani glasanjem grčke i turske zajednice.

2. Zvanični jezici Republike Kipar su grčki i turski. Pravila zakonodavstva i uprave, kao i zvanični dokumenti, napisani su na oba zvanična jezika.

3. Republika Kipar ima zastavu neutralnih boja i rješenja koje će odabrati predsjednik i potpredsjednik Republike.

Grčka i turska zastava mogu se istaći zajedno sa zastavom Kipra.

Grčka i turska zajednica imaju pravo slaviti grčke i turske državne praznike. [...]

5. Izvršna vlast je u rukama predsjednika i potpredsjednika. Oni će imati Ministarski savjet koji se sastoji od sedam grčkih i tri turska ministra. [...]

6. Zakonodavnu vlast imat će Poslanički dom čiji će se poslanici na mandat od pet godina birati na osno-

Karta 3: Jugoistočna Evropa poslije Konferencije mira u Parizu i ugovora u Lozani, 1923.

vu općeg prava glasa. Grčka i turska zajednica glasat će zasebno i bez obzira na statistički odnos broja stanovnika, 70 odsto poslanika bit će izabrano glasovima iz grčke, a 30 odsto glasovima iz turske zajednice. [...]

11. U javnim službama 70 odsto zaposlenih bit će Grci, a 30 odsto Turci.

Podrazumijeva se da će ovakva podjela biti poštovana na svim stepenima službe, koliko god je to praktično izvodljivo.

U područjima i na mjestima na kojima pripadnici jedne nacije čine gotovo apsolutnu većinu u organima lokalne vlasti bit će samo pripadnici te zajednice. [...]

18. Predsjednik i potpredsjednik su ovlašteni da opozovu smrtnu presudu osuđenima koji pripadaju njihovoj zajednici. [...]

19. U zemljišnoj reformi zemlja će pripasti samo pripadnicima one zajednice kojoj pripada i bivši zemljoposjednik. [...]

21. Sporazum koji jamči nezavisnost, teritorijalni integritet i stvaranje nove kiparske države sklopit će Republika Kipar, Grčka, Velika Britanija i Turska. Republika Kipar, Grčka i Turska će također sklopiti i vojni sporazum. Ta dva sporazuma imat će snagu ustava.

(Posljednja tačka ovoga sporazuma bit će unesena u Ustav kao jedan od osnovnih stavova.)

22. Isključeno je potpuno ili djelomično ujedinjenje Kipra s bilo kojom drugom državom, kao i separatizam nekog dijela Kipra (to jest, podjela Kipra na dvije nezavisne države). [...]

24. Grčka i turska vlada imaju pravo da finansiraju obrazovne, kulturne, sportske i dobrotvorne ustanove koje pripadaju njihovim zajednicama. Isto tako, u slučaju da jedna od zajednica procijeni da nema dovoljan broj učitelja, profesora ili svećenika koji bi radili u takvim ustanovama, grčka i turska vlada imaju pravo da im pomognu, ali samo u strogo utvrđenoj mjeri koja neće prevazilaziti stvarne potrebe. [...]

26. Nova država, koja će nastati potpisivanjem sporazuma, bit će stvorena što je prije moguće, a u periodu ne dužem od tri mjeseca od trenutka potpisivanja sporazuma.

27. Sve navedene tačke ovoga sporazuma smatraju se osnovnim odredbama Ustava Republike Kipar.

<http://www.kibris.gen.tr/english/photos/documents/zurich02.html>

Sredinom prošlog stoljeća ojačao je oslobodilački pokret kiparskih Grka koji su željeli osloboditi se britanske uprave nad ostrvom (uvedene još 1878. godine). Gerilska borba EOKA¹¹ (uz nezvaničnu podršku Grčke) uspjela je podrijeti britansku vlast. Ali, kiparski Turci (koje je podržavala Turska) bili su protiv ujedinjenja s Grčkom i tražili su podjelu ostrva. Na kraju su grčki i turski premijer, Konstantin Karamanlis i Adnan Menderes, 11. februara 1959. godine u Zürichu, potpisali kompromisni ugovor i tako postavili principe po kojima će funkcionirati nezavisna država Kipar. Potom je donesen ustav i potpisan niz međunarodnih ugovora kojima je predviđeno postojanje britanskih vojnih baza i pravo Grčke i Turske da vojno interveniraju (Sporazum o osnivanju i Sporazum o garancijama) i zahvaljujući kojima je Kipar 19. augusta 1960. godine postao nezavisna država.

Šta misliš o odredbama koje se tiču političkog predstavljanja ove dvije zajednice? Da li znaš za još neki primjer sličnog političkog sistema?

I -40. Franjo Tuđman zalaže se za to da svaka nacija ima pravo na vlastitu državu (1982.)

Nijedan narod ne može odustati od vlastitog interesa i ciljeva, jer bi to značilo odustati od života. Narodima, pače, nije dopušteno ni izvršenje samoubojstva, niti je nad njima moguće tajno umorstvo; njihov krvnik ili izvršitelj zločina nad njima uvijek je poznat u povijesti. Narodi su nezamjenjive ćelije ljudske zajednice ili bića cijeloga čovječanstva. Ta se činjenica ne može ničim osporiti. Zbog toga, borba za nacionalni opstanak, za samoodređenje i slobodu naroda – nije i ne može biti zločin [...] Svaki narod, bez obzira na to koliko on bio velik ili malen i ma kakav on bio, ima prirodno i povijesno pravo na svoje mjesto i suverenitet u ljudskoj zajednici, baš kao i čovjek u ljudskom društvu, jer je dokazano, da je to bitna pretpostavka za optimalni razvitak svih izvora njegovih materijalnih sila i svih njegovih duhovnih vrijednosti, na dobro i korist njegovu i cijele ljudske zajednice.

Za Hrvatsku, str. 218.

11 Ethniki Organosis Kypriou Agoniston (Nacionalna organizacija kiparskih boraca), vidi IV-6 i IV-11.

🔑 Franjo Tuđman (1922.-1999.), historičar i političar, za vrijeme Drugoga svjetskog rata pripadao komunističkom pokretu otpora, potom bio komunistički funkcioner. Titov režim ga je osudio na višegodišnji zatvor zbog nacionalizma. Tuđman je na kraju postao predsjednik države Hrvatske (1990.-1999.).

❓ Kako Tuđman brani pravo i potrebu svake nacije da ima „nacionalnu slobodu“? Da li bi, po njegovom mišljenju, čovječanstvo moglo postojati i bez postojanja nacije? Šta ti misliš o toj stvari? Uporedi ovaj tekst s tekstovima I-4, I-5, I-6, I-14, I-21. Pronađi na koje se argumente pozivaju pisci svih ovih tekstova.

DRUGO POGLAVLJE: Uređenje nacionalne države

Većina novonastalih nacionalnih država u jugoistočnoj Evropi suočavala se s istim, dosta ozbiljnim problemima, od kojih je prvi svakako bilo pitanje definiranja nove državne strukture i njenih mehanizama. U tom procesu su ustavi, naravno, od ključnog značaja, ali pored pravnog okvira, komplicirano je i pitanje konkretne izgradnje institucija. Nove političke elite trudile su se da na praktičan način kombiniraju zapadnjačke modele s lokalnim i nacionalnim tradicijama i interesima. Iako je bilo nastojanja da se stvore republike, tokom XIX. stoljeća sve nove države jugoistočne Evrope bile su monarhije, u nekima su vladali lokalni kneževi (Crna Gora, Srbija), u drugima kneževi sa Zapada (Grčka, Rumunija, Bugarska, Albanija). Stanje se promijenilo tek po završetku Prvoga svjetskog rata, kada su nove nacionalne države, kao i neke stare, odabrale – ili bile primorane odabrati – republikanski oblik vladavine. Pokazalo se da je put ka ustavnom, višepartijskom i u zadovoljavajućoj mjeri demokratskom političkom sistemu izuzetno težak i trnovit, da ga dodatno otežavaju rigidnost društva, privredna i kulturna zaostalost, kao i autoritarna tradicija i običaji.

Pitanje državljanstva bilo je izuzetno osjetljivo. Nove nacionalne države nisu bile ni etnički ni vjerski homogene. Osim toga, u modernom svijetu mnogi značajni pokreti prekoračuju državne granice, a stanovništvo se sve više miješa. Zbog raznih predrasuda i različitih interesa, određeni ljudi i grupe ljudi integrirani su u društvo ili isključivani iz njega; mehanizmi za to su različiti, a sežu od postavljanja pravnih ograničenja do praktičnih oblika diskriminacije. U pitanju su veoma složeni procesi: davanje punih prava vjerskim i etničkim manjinama često je bilo rezultat pritiska stranih sila, poslije čega je znao uslijediti zamah ksenofobičnih osjećanja, pa i žestoki sukobi i stradanja u kriznim vremenima.

Nove nacionalne države bile su slabe i nestabilne. Da bi opstale, morale su izgraditi čvrste institucije i modernizirati se. To je podrazumijevalo i izgradnju djelotvorne administracije i pouzdanog vojnog sistema, općih zakona i mjera, restrukturiranje crkve na nacionalnoj osnovi, pa i izgradnju željeznica. Stvaranje nacije nije ograničeno na institucije i infrastrukturu, već podrazumijeva i proces akulturacije. Pod uticajem općeg obrazovanja, učenih društava i različitih oblika kulturnih medija, ljudi su promijenili način razmišljanja, legitimirali nove političke sisteme, naveli pojedince i društvene grupe da se identificiraju s novom nacionalnom državom..

Ila. Opći aspekti državne organizacije

II-1. Nacrt ustava iz pera Rige od Fere (1797.))

O republici

Član 1. Helenska¹² republika je jedinstvena cjelina koja obuhvata različite rase i vjere; ona različite vjere ne posmatra s neprijateljstvom; ona je nedjeljiva, uprkos rijekama i morima koji razdvajaju njene čvrsto povezane zemlje.

O podjeli naroda

Član 2. Helenski narod, to jest svi stanovnici ove države, bez obzira na vjeroispovijest i jezik, podijeljeni su u jedinice u kojima postoji lokalna vlast kako bi sami mogli sobom da upravljaju; znači, oni se u svakoj pokrajini okupljaju da bi izrazili svoje mišljenje o svakom problemu. [...]

O pravu državljanstva

Član 4. Državljanin je svaka osoba starija od 21 godine koja se rodila i živi u ovoj suverenoj državi.

12 Koristimo riječ „helenski“ umjesto „grčki“ zato što Riga ne misli na državu Grka, već na državu koja bi bila nadahnuta klasičnim političkim idealima. Osim toga, sam Riga u svojim tekstovima koristi izraz „Heleni“ i „Helada“, a ne „Grči“ i „Grčka“ ili „Romeji“, kao što je to bio slučaj kod učenih ljudi iz njegovog vremena (vidi, naprimjer, tekstove I-4 i I-7).

- Svaki stranac stariji od 21 godine, koji je u zemlji živio više od godinu dana i sam se izdržava, također je državljanin. [...]
- Svako ko se služi savremenim ili starogrčkim jezikom i pomaže Heladi, čak i ako živi na drugom kraju svijeta (jer helensko se sjeme prosulo na obje hemisfere), jeste Helen i državljanin ove države
- Svaki kršćanin, koji ne mora govoriti grčki ili starogrčki, ali pomaže Heladi, jeste njen državljanin
- Konačno, svaki stranac za kojeg državna uprava smatra da je dostojan biti stanovnik naše domovine, naprimjer neki dobar zanatlija, vrijedni učitelj ili zaslužni patriot, smatra se dobrodošlim u našoj zemlji i uživa ista prava kao i svi njeni državljanjani.

Rigas, str. 45.-47.

 Ovo su odlomci iz ustava koji je 1797. godine napisao Riga od Fere (1757.-1798.), jedan od najznačajnijih predstavnika grčke prosvijećenosti. Pod uticajem francuskog revolucionarnog ustava iz 1793. godine, on Grcima naziva sve one koji žive u republici, bez obzira na vjeru i jezik, i okupljaju se da bi donosili odluke o zajedničkim stvarima. Rigu je uhapsila austrijska policija, optužen je za kovačke zavjere, i predat turskim vlastima, koje su ga juna 1798. godine pogubile u Beogradu.

 Ko bi, po mišljenju autora, trebalo da budu državljanjani helenske republike? Kakav je stav u pogledu prava građanstva, prema Grcima koji žive u Grčkoj i onima koji žive u inozemstvu? Koja su prava i obaveze predviđeni za strance? Razgovarajte o odnosu između državljanstva i vjere u ovom nacrtu ustava. Koji su njegovi elementi inspirirani Francuskom revolucijom? Uporedite ovaj tekst s događajima koji su uslijedili prema tekstovima II-10 i II-11.

II-2. Govor Bože Grujevića na prvom zasjedanju Praviteljstvujušćeg sovjeta (1805.)

[...] Mi da podignemo i da dobro utvrdimo u Srbiji ova dva rada (principa): razum i pravdu i da ih dobro

ukrepimo s celom našom snagom, da se svaka sila i snaga njima pokori. I ovaj mudri i pravedni zakon, da nam prvi gospodar i zapovednik bude. On da zapoveda gospodarima, vojvodama, Sovjetu, sveštenstvu, vladikama, i svakome malomu i velikomu. On će nas braniti, i svobodu i voqnost sačuvati.

Gde je dobra konstitucija, tj. gdi je dobro ustanovljenje zakona, i gdi je dobro uređena vlast pod zakonom, tu je svoboda, tu je voljnost, a gdi jedan ili više po svojoj volji zapovedaju, zakon ne slušaju, no ono što hoće čine: tu je umreo vilajet i nema slobode, nema sigurnosti, nema dobra, već je onda pustailuk i ajduk luk (bezakonje i samovolja, razbojništvo), samo pod drugim imenom. [...]

Sigurnost 1. života, 2. imanja, i 3. časti, svaki, da, i ono dete koje se još rodilo nije, ište od zapovednika, i ako poglavar njima svima život, imanje i čast sačuvati neće, ili ne može, nije dostojan poglavar biti.

Druga dužnost poglavara jeste, osloboditi neosvoždene, i svobodu vilaetsku sačuvati, jerbo nam je u svobodi dvaput mio i sladak život. Svoboda nas razlučava od zverova, i rob gori je od zvera, jerbo čoveku robu ono se oduzima što ga čini čovekom. Bolje je ne živeti, nego u poganom ropstvu biti. Svoboda ... nas ljudima čini, – svoboda i voljnost daje vojniku jakost, vojvodama i poglavarima mudrost, i pravosudije (pravilno rasuđivanje)...

U svobodnoj zemlji u polju bolje rodi, i marva se bolje plodi, lep se hleb jede i dobro vino pije. Jednom rečju gdi nema svobode tu nema života.

Memoari, str. 295.-297.

 Boža Grujević (Teodor Filipović), Srbin iz Mađarske, živio u Rusiji gdje je postao univerzitetski profesor u Harkovu. U jesen 1804. godine pridružio se srpskoj delegaciji ustanika koja je otišla u Sankt Petersburg da traži pomoć i podršku od Rusije. Marta 1805. godine došao u Srbiju, gdje je učestvovao u stvaranju vlade, prvih institucija nove države i bio član Praviteljstvujušćeg sovjeta (prve vlade).

 Šta je govornik htio poručiti? Šta misliš o posljednjoj tvrdnji koju iznosi?

II-3. Pismo Vuka Karadžića knezu Milošu Obrenoviću (1832.)

Zemun, 24. april 1832.

Vaša svetlosti,

Premilostivi gospodaru! [...]

Istina je ono što su naši stari kazali da niko ne može celom svetu kolača namesiti; ali s današnjim vladanjem Vaše Svetlosti gotovo bi se u skupu moglo reći, da niko tamo nije zadovoljan; kad bi se to pak stalo dalje razgranjavati i razdeljivati, onda bi se našlo da su najnezadovoljniji oni činovnici koji su najbliže i najčešće oko vaše svetlosti i najzadovoljniji oni ljudi koje vaša svetlost ne poznaje te nikako.

Svi uzroci ovoga nezadovoljstva gotovo bi se mogli u dva glavna reda razdeliti. Ili su ljudi nezadovoljni zato što ne samo što ne mogu prema svome mogućstvu po svojoj volji živeti, nego što niko nije siguran ni sa svojim životom, ni s poštenjem (češću), niti je gospodar od svoga bogodanoga i s pravdom i s trudom stečenoga imanja; ili zato što se za opću polzu ne stara i ne radi onako kao što bi (po njihovom mnjeniju) trebalo i moguće bilo. [...]

Opet na kratko da kažem: s vladanjem vaše svetlosti niko tamo nije zadovoljan, ama baš niko, osim vaša dva sina, a i oni da su malo stariji, možebiti da bi bili nezadovoljni, kao makar ko drugi; i što se god ko čini zadovoljnijim i češće viče: „Da bog živi gospodara! U zdravlju vašemu gospodaru!“

On je nezadovoljniji, pa se samo pretvara da bi nezadovoljstvo svoje pokrio. [...]

Najpre ću da kažem, kao za pravilo, po kome će mi se o svemu ostalom suditi moći, da je za svakoga vladaoca prava polza samo ono, što je polezno i za njegov narod; a što je god njegovome narodu na štetu, ono ni njemu nikako ne može biti na pravu polzu. [...]

1. Valjalo bi dati narodu pravicu, ili, kao što se danas u Evropi obično govori, konstituciju. Ja ovde ne mislim konstituciju francusku, ili englesku, ili novu grčku; nego, od prilike, da se odredi način praviteljstva i praviteljstvo da se postavi... da se svakom čoveku osigura život, imanje i čest, da svak svoj posao koji nikog nije na štetu, može raditi po svojoj voji i po svojoj volji živeti; da svaki čovek zna, šta mu valja činiti, da se ne boji niti vas, niti ikoga drugoga; da niko nikoga ne može na silu naterati da ga služi; da

se tvrdo zna koji je činovnik stariji, koji li je mlađi; da se bez pravog uzroka i bez suda ne može činovnik ni iz službe isterati, niti na trag u manji čin povratiti; da se niko ne može naterati da se protiv svoje volje primi kake službe i da svaki činovnik, kad mu bude volja, može službu ostaviti.[....]

Ja mislim: teško onome vladaocu, koji za to drži momke i soldate i gardu, da ga čuvaju od njegovoga naroda! Vladaocu treba da je najveća obrana u njegovoj zemlji narodna ljubav, zadovoljnost s njegovim vladanjem i uverenje da mu (tj. narodu) po smrti njegovoj samo gore može biti, a bolje nikako da ne može.

A) Danas u Srbiji praviteljstva, u pravome smislu ove reči, nema nikakvoga, nego ste celo praviteljstvo vi sami: kad ste vi u Kragujevcu, i praviteljstvo je u Kragujevcu; kad ste vi u Požarevcu, i ono je u Požarevcu; kad ste vi u Topčideru, i ono je u Topčideru; kad ste vi na putu, i ono je na putu; a da vi sutra, sačuvaj bože, umrete (koje jednom mora biti), umrlo bi i praviteljstvo, pa onda, ko bi bio jači, onaj i stariji.

B) Kad bi se u Srbiji praviteljstvo postavilo, onda bi Srbija dobila pristojno i nužno poverenje i kod država i kod privatni ljudi, jer bi praviteljstvo najpre dobro razmislilo šta će obreći ili učiniti, a kad bi što obreklo ili učinilo, onoga bi se tvrdo držalo, po onoj narodnoj pripovesti „carska se ne poriče“

C) Najmudriji vladalac, koji je makar sve vreme svoje mladosti proveo učeći se vladati, opet ne može, kao što treba, sam državom upravljati, jedino zato, što je za jednog čoveka teško i jednoga malog sela svim poslovima upravljati kao što treba, a kamo li čitavom zemljom i narodom; drugo, što „četiri oka bolje vide nego dva!; a treće, što je najmudriji i najučeniji vladalac opet čovek, podlozan svim strastima i slabostima ljudskim, pa bi mogao u ljutini ili u kakoj drugoj ovakoj strasti kome krivo učiniti. [...]

3) Valjalo bi urediti škole. Po mome mnjeniju Srbija danas nema ni u čemu veći nedostatak, ni veću nuždu i potrebu, nego u ljudima sposobnim za narodne službe. [...]

Karadžić, str. 652.-666.

Šta misliš, zašto je Vuk Karadžić poslao ovo pismo? Koje glavne probleme državne politike i vlade pisac naglašava?

II-4. Srpski ustav iz 1835. godine – struktura vlasti

29. Knjaz Srbski mora biti rođeni ili prirođeni Srbin i pravoslavnoga vostočnoga veroispovedania. Istog veroispovedanja moraju biti Knjaginja i žene članova familije Knjažeske.

45. Državni Sovjet Srbski najviša je vlast u Srbiji do Knjaza.

46. Državni Sovjet čuva, da nikakav Srbin, kog mu drago čina, nepovredi i nenaruši ustava knjažestva Srbije.

47. Drž. Sovjet motri i čuva, da se ni najmanjem Srbinu nečini kakva bud nepravda; a gdi god bi opazio, da se čini, a on će pohitati i u dogovoru s Knjazom ukloniti istu nepravdu.

79. Po svoj Srbiji rukovodiće se pravosudije jednako i po jednom zakoniku Srbskom, koji će se kako za građanske parnice, tako i za krivice i zločinstva što skorije javno izdati i sudovima pretpisati.

80. Sudija ne zavisi u izricanju svoje presude ni ot koga u Srbiji, do od zakonika Srbskog; nikakva, ni veća ni manja, vlast... ne ima prava, otvratiti ga od toga, ili zapovediti mu, da drugčije sudi...

82. Skupština narodna sastoji se iz sto najodabranijih, najrazumnijih, najpoštenijih i poverenija narodnog u najvećem stepenu zaslužujući(h) deputata iz svih okružja i svega Knjažestva Srbije.

Jovičić, str. 48.-49.

II-5. Rumunski ustav iz 1866. godine – opće odredbe

Član 1. Rumunska kraljevina sa svim svojim područjima na desnoj strani Dunava jedinstvena je i nedjeljiva država.

Član 2. Rumunska teritorija ne može se otuđiti, državne granice se zakonom ne mogu mijenjati ni pomjerati.

Član 3. Rumunsku teritoriju ne mogu naseliti narodi stranog porijekla [...].

Član 5. Rumuni uživaju slobodu mišljenja, slobodu obrazovanja, slobodu štampe, slobodu okupljanja.

Član 10. U državi nema klasnih razlika. Svi Rumuni su jednaki pred zakonom, moraju plaćati iste poreze i jednako obavljaju svoje javne dužnosti.

Na javnim, građanskim i vojnim položajima mogu biti samo Rumuni. [...]. Stranci ne mogu zauzimati javne položaje, osim u izuzetnim slučajevima koji su određeni zakonom [...].

Član 12. Stoga su u Rumuniji ovim zabranjene sve privilegije, izuzeci i klasni monopoli.

Član 13. Garantirana je sloboda pojedinca. [...].

Član 21. Sloboda mišljenja je potpuna. [...].

Član 23. Obrazovanje je besplatno.

Član 31. Sva vlast države potiče od naroda i država je može vršiti samo preko predstavnika naroda i u skladu s principima i pravilima koje propisuje ovaj Ustav.

Član 32. Zakonodavnu vlast imaju isključivo Kralj i Narodna poslanička skupština.

Narodna skupština je podijeljena na dva doma: Senat i Narodno predstavništvo. Oko svakog zakona moraju se usaglasiti sva tri ogranka zakonodavne vlasti.

Član 35. Izvršnu vlast ima Kralj, i on raspolaže svim ustavnim sredstvima.

Član 36. Sudska vlast se vrši u sudovima i tribunalima. Njihove odluke i presude se izriču u skladu sa zakonom i izvršavaju u ime Kralja.

Član 38. Članovi obje Skupštine predstavljaju čitavu naciju, ne samo oblast ili grad u kojem su izabrani. [...]

Član 92. Kralj je lišen svake odgovornosti. Sva odgovornost je na ministrima.

Kraljev dekret ne stupa na snagu prije nego što ga potpiše nadležni ministar, koji na taj način snosi dalju odgovornost za taj dokument.

Constituțiile, str. 33.-41.

Tokom tridesetih godina XIX. stoljeća sve veći broj srpskih intelektualaca i političara suprotstavljao se despotskoj vladavini Miloša Obrenovića (1780.-1860., knjaz 1815.-1839., 1858.-1860.). Jedan od najvećih autoriteta među njima bio je Vuk Karadžić (1787.-1864.), istaknutija ličnost srpske nacionalne kulture u XIX. stoljeću. Jezikoslovac, etnolog i historičar, Vuk je objavio prvu gramatiku i rječnik modernog srpskog jezika, sakupljao je i objavljivao narodne lirske i epske pjesme, preveo Novi zavjet sa crkvenoslovenskog na srpski. U vrijeme pisanja ovoga pisma bio je prvi predsjednik Suda u Srbiji.

? Kakva je uloga nacije u organizaciji rumunske države? Kako se u ustavu primjenjuje podjela i kontrola vlasti?

II-6. Britanski ambasador u Istanbulu o stavu Turaka prema ustavu (1876.)

Svi su govorili o „ustavu“ i tome da su softe [učenici u muslimanskim vjerskim školama] onaj inteligentniji dio prijestolničkog javnog mnjenja, koji zna da ga čitav narod podržava. Ni kršćani, kao ni muhamedanci, čini mi se, neće posustati dok ne dobiju taj ustav, a ukoliko sultan odbije da ga donese, gotovo neizbježno će doći do pokušaja njegovog svrgavanja, jer već sada kruže tekstovi iz Kurana koji za vjernike predstavljaju dokaz da Kuran zahtijeva zaista demokratsku vlast. Današnja apsolutna vlast koja je data sultanu zapravo je uzurpacija prava naroda koju sveti zakoni ne dozvoljavaju, i tekstovi i presedani su tu da pokažu kako ne treba iskazivati poslušnost suverenu koji zapostavlja interese države [...].

Eliot, str. 231.-232.

? Da li su muslimani u Osmanskom carstvu smatrali da je ideja ustava uvezena iz kršćanske Evrope? Šta misliš, zašto su pristalice ustava tvrdile da je on u skladu sa svetim islamskim zakonima?

II-7. Turski ustav iz 1876. godine

Osmansko carstvo

Član 1. Osmansko carstvo obuhvata sadašnju teritoriju i posjede i djelomično nezavisne pokrajine. Ono je nedjeljiva cjelina od koje se nijedan dio ne može otcijepiti iz bilo kog razloga.

Član 4. Njegovo Visočanstvo Sultan, sa titulom „Vrhovnog halife“, zaštitnik je islamske vjere. On je suveren i car svih podanika Osmanskog carstva.

Član 5. Njegovo Visočanstvo Sultan ne može biti pozvan na odgovornost i njegova ličnost je sveta.

Član 7. Među suverena prava Njegovog Visočanstva Sultana spada i sljedeće: on postavlja i smjenjuje ministre; na način određen privilegijama koje ima, on daje odlikovanja, titule i vrši imenovanja; on izdaje novac; njegovo se ime izgovara tokom

molitve u džamiji; on sklapa sporazume sa stranim silama; on objavljuje rat i proglašava mir; on upravlja kopnenom vojskom i mornaricom; on provodi šerijatsko pravo; on se stara o provođenju javnih mjera; on ublažava ili ukida kazne koje je izrekao sud; on saziva i odlaže skupštinsko zasjedanje; on raspušta, ukoliko to smatra neophodnim, poslanički kabinet i poziva na neposredno glasanje za nove članove.

Lične slobode

Član 8. Svi podanici Carstva nazivaju se Osmani, bez obzira na vjeroispovijest; status Osmanina se dobiva i gubi u skladu s uvjetima propisanim zakonom.

Član 9. Svaki Osmanin uživa ličnu slobodu ukoliko ne ugrožava slobodu drugog.

Član 10. Lična sloboda je nepovrediva. Niko ne može biti kažnjen, iz bilo kog razloga, izuzev u slučaju koji je određen zakonom i na način zakonom predviđen.

Vjera

Član 11. Državna vjera je islam. Ali, iako se drži tog principa, država će braniti slobodno ispovijedanje drugih vjera i čuvati vjerske privilegije koje su date pojedinim zajednicama, ukoliko to ne remeti javni red i moral.

Jednakost pred zakonom, javne službe

Član 17. Svi Osmani su jednaki pred zakonom. Imaju ista prava i dužnosti prema zemlji, bez obzira na vjeroispovijest.

Član 18. Turski je zvanični jezik i poznavanje turskog je preduvjet za namještenje u državnoj službi.

Član 19. Svi Osmani mogu dobiti državno namještenje u skladu sa svojom zaslugama i sposobnostima.

Imovina

Član 21. Zajamčena je sva imovina, pokretna i nepokretna, koja po zakonu nekome pripada.

Ne može biti oduzeta, osim na osnovu valjanog razloga koji se javno dokaže i tiče se ranijih obaveza plaćanja, a prema zakonu o vrijednosti imovine koja je u pitanju [...]

Narodna skupština

Član 42. Narodnu skupštinu čine dva doma: Gornji dom, to jest Senat, i Poslanički dom.

Član 43. Dva Doma će se sastajati 1. novembra svake godine da bi se carskim dekretom (irade) otvorio rad skupštine, a zatvaranje, koje je zakazano za 1. mart naredne godine, također se održava po carskom dekretu.

Jedan Dom ne može zasjedati ukoliko ne zasjeda i drugi.

Član 47. Članovi Narodne skupštine su slobodni izreći svoje mišljenje glasati kako žele.

Oni se ne mogu ucjenjivati ili mamiti obećanjima, niti se na njih smije uticati prijetnjama. Njima se ne može suditi zbog onoga što misle ili kako glasaju za vrijeme rasprave, osim ukoliko to nije u suprotnosti sa postojećim Poslovnikom skupštine, kada im se može suditi na osnovu odredbi koje su na snazi.

Upravljanje pokrajinama

Član 108. Uprava nad provincijama zasnovana je na principu decentralizacije.

Razne odredbe

Član 115. Nijedna odredba ovoga Ustava ne može, ni iz kojega razloga, biti suspendirana ili zanemarena.

*www.ata.boun.tr/department20webpages/ata/_constituti
onoftheottomanempire1976.*

Ustav je donesen decembra 1876. godine, u vrijeme „istočne krize“ 1875.-1878.

Njegovim donošenjem trebalo je preduprijeti miješanje velikih sila na strani nemuslimanskih podanika u Osmanskom carstvu: nov i moderan ustav osigurava im sva prava, dok istovremeno potvrđuje nedjeljivost Carstva. U tom pogledu Ustav nije bio djelotvoran jer nije odvratio Ruse od objave rata 1877. godine. Poslije poraza, Ustav je stavljen van snage i vraćen tek 1908. godine; po završetku Prvoga svjetskog rata postao je izlišan, pošto se Carstvo raspalo.

U čemu je Osmanski ustav iz 1876. godine sličan ustavima u drugim nacionalnim državama na jugoistoku Evrope? Koji su sigurnosni elementi uneseni u tekst Ustava kako bi se spriječio povratak autokratske vlasti? Pokušaj razumjeti zašto u Ustavu iz 1876. godine islam ima privilegiran položaj. Koje su mjere uvedene da bi se Osmansko carstvo sačuvalo od rasparčavanja? Da li su te mjere bile realne s obzirom na situaciju 1876. godine?

II-8. Prijestolna besjeda knjaza Nikole povodom proglašenja ustava Crne Gore (1905.)

Gospodo poslanici!

Oblik Vrhovne Državne Uprave bio je do sad u ovoj zemlji oblik Samodržavlja. Vlast i vođenje te Uprave naslijedio sam i Ja, po milosti Božjoj, sedmi Vladalac iz Moje Kuće. Ni moji slavni prethodnici ni Ja, nijesmo se, kao drugi autokrati, smatrali neodgovornima i nijesmo držali da je naša volja zakon. U mirno doba mi smo bili Crnogorcima prava bratska braća, u bojeve išli smo kao oni, – ginuli smo gdje i oni, rane smo dočekivali i zadavali gdje i oni, sve od Careva Laza do Vučijeg Dola¹³. [...]

Naša se vlast začela na goloj poljani, na ništa bez ništa, pod vedrim nebom i naočigled neprijatelja. Bila je zakonita, jer je narodom glasovana, a vršila se srcem, ljubavlju i energijom. [...] Krajem sedamnaestog vijeka Moja Kuća zatekla (je) domovinu našu bijednu i gotovo poplavljenu drugom vjerom, a naša lijepa Pravoslavna vjera nalazila se u velikoj opasnosti. [...] Danas u Otadžbini granice razmaknute i međunarodno utvrđene od ušća Bojane u Jadransko More, do sastanka Tare i Pive, koje Drinu sačinjavaju, i od Bijele Gore, do Čakora, više Peći i Dečana. [...] Ovijem danom Otadžbina naša postaje Ustavna monarhija i mi sa srećom stupamo u nov politički život. Praštajući se sa onim starim, ne mogu da na ovom raskršću iz dubine Mi srca ne odam dostojnu blagodarnost i Sjenima Mojih i vaših Predaka za njihovu svetu zajednicu i zavještanu nam od njih slobodu. [...]

Moja odluka na izdavanje Ustava na dvije će strane radosno odjeknuti. Vi, i svi uopće srpski rodoljubi, prihvatite je sa onom istinskom vjerom, koja ju je i nadahnula – vjerom da će ona biti uspešna i srećna za razvitak i napredak Otadžbine.

Crnogorski, IV, str. 34.-46.

13 Mjesta na kojima su se vodili bojevi s Turcima.

Nikola I. Petrović (1841.-1921.) vladao je Crnom Gorom 1860.-1918., najprije kao knez, a od 1910. kao kralj. Tokom njegove vladavine Crna Gora postala je nezavisna (1878.) i proširila teritoriju na račun Osmanskog carstva. Budući da je dvije godine proveo školujući se u Parizu, u Crnoj Gori unaprijedio je školstvo i podsticao modernizaciju institucija. Zbog otpora tradicionalnih društvenih struktura, mnoge reforme morale su se provoditi od vrha države naniže i zato su bile zakasnije u poređenju s drugim nacionalnim državama u jugoistočnoj Evropi.

Na koji način se monarhija legitimirala? Zašto je knez odlučio donijeti Ustav?

II-9. Mladoturska proklamacija (1908.)

1. Osnova Ustava bit će poštovanje prvenstva narodne volje. Jedna od posljedica tog principa bit će zahtjev da se bez odgađanja utvrdi pred Kabinetom odgovornost ministra i u skladu s tim će se smatrati da je ministar u ostavci ukoliko ne dobije većinu glasova u Kabinetu.
2. Ukoliko senatori ne budu činili jednu trećinu poslanika, onda će na sljedeći način biti imenovan Senat: jednu trećinu imenovat će sultan, a dvije trećine narod; mandat senatora bit će ograničen.
3. Zahtijevat će se da svi turski podanici koji su navršili 20 godina, bez obzira na imetak ili bogatstvo, dobiju pravo glasa. Oni koji su izgubili svoja građanska prava neće, naravno, imati ni pravo glasa.
4. Kako bi se poštovao prvi član Ustava iz 1293. godine (po Hidžri), u ustavnu povelju se moraju unijeti tačne odredbe o pravu na slobodno formiranje političkih stranaka.
7. Turski jezik ostat će zvanični jezik. Zvanične prepiske i rasprave vodit će se na turskom.
9. Svaki građanin uživat će potpunu slobodu i jednakost bez obzira na nacionalnost i vjeroispovijest i imat će jednake dužnosti. Svi podanici, pošto su pred zakonom jednaki u pogledu prava i dužnosti prema državi, mogu raditi u državnoj službi u skladu s vlastitim sposobnostima i obrazovanjem. Zakon o vojnoj službi jednako se tiče i onih koji nisu muslimani.

10. Već postojeće vjerske privilegije, date pojedinim nacijama, mogu se i dalje slobodno koristiti.

14. Pošto se ne diraju imovinska prava zemljoposjednika (jer se ta prava moraju poštovati, i po zakonu moraju ostati netaknuta), seljacima će biti omogućeno da kupuju zemlju i bit će određen način na koji će oni moći da uz niske kamate pozajmljuju novac. [...]

16. Obrazovanje će biti besplatno. Svaki građanin, u granicama propisanim Ustavom, može otvoriti privatnu školu u skladu s posebnim zakonima.

17. Sve škole bit će pod državnim nadzorom. Kako bi svi građani dobili zajedničko i jednako obrazovanje, bit će otvorene državne škole, u njima će obrazovanje biti besplatno i primat će se đaci svih nacionalnosti. U javnim školama bit će obavezna nastava na turskom. U državnim školama javna nastava bit će besplatna. Srednje i visoko obrazovanje u javnim i državnim školama bit će kako je gore određeno; u upotrebi će biti turski jezik. Trgovačke, poljoprivredne i zanatske škole bit će otvorene s ciljem da se razviju resursi zemlje.

18. Radit će se na izgradnji puteva, željeznice i kanala, kako bi se olakšalo kretanje i povećalo bogatstvo zemlje. Ukinut će se sve što može da šteti trgovini i poljoprivredi.

www.fordham.edu/halsall/mod/1908yougturk.html

Poslije poraza u ratu 1877.-1878. sultan Abdulhamid II. (1886.-1908.) stavio je Ustav iz 1876. van snage i vladao autokratski. Mladoturci, opoziciona organizacija koju su mahom činili oficiri i učeni ljudi, tražila je vraćanje Ustava i reforme koje bi ojačale Carstvo. Na kraju su Mladoturci 1908. godine izveli uspješnu revoluciju i preuzeli vlast, koju su držali sve do 1918. godine.

Glavni politički zahtjev Mladoturaka u vrijeme dok su se suprotstavljali Abdulhamidu II. bilo je vraćanje na snagu Ustava iz 1876. godine. Ipak, oni su prihvatili i neke izmjene Ustava: navedi koje su to izmjene i objasni zašto su Mladoturci na njih pristali. Uporedi član 17 iz ovoga teksta s tekstovima iz poglavlja II-e. Kakvu ulogu ima škola u procesu izgradnje nacije? Analiziraj član 18 i uporedi ga s tekstovima iz poglavlja II-d. Šta možeš reći o ulozi koju političkih vođa u razvoju privrede?

Tabela 1: Ustavi zemalja jugoistočne Evrope

Država	Prvi moderni ustav	Glavne izmjene			Današnji ustav
		Prije Prvoga svjetskog rata	Međuratni period	Poslije Drugoga svjetskog rata	
Albanija ¹⁴	1920.		1925.; 1928.; 1939.	14. 3. 1946.; 1976.	21.10.1998.
Makedonija					17.11.1991.
Bosna i Hercegovina					24. 2. 1993., 14. 12. 1995.
Bugarska	1879. (ustav iz Trnova)			14. 12. 1947.; 1971.	12. 7. 1991.
Grčka ¹⁵	1844.	1864.; 1911.	1927.	1952.	7.6.1975.
Jugoslavija			1921. (Vidovdanski ustav); 1931.	31. 1.1946.; 1963; 1974.	27. 4. 1992.
Kipar	1959. (1960.)				
Osmansko carstvo	1876.				
Rumunija ¹⁶	1866.		1923. ; 1938.	13. 4. 1948.; 1952.; 1965.	8. 12. 1991.
Slovenija					23. 12. 1991.
Srbija	1835.	1838.; 1869.; 1888.; 1901.			28. 9. 1990.
Turska	1924.			1961.	7. 11. 1982.
Hrvatska					22. 12. 1990.
Crna Gora	1905.				12.10.1992.

Tabela 2: Uvođenje općeg prava glasa u zemljama jugoistočne Evrope

	Opće pravo glasa za muškarce	Pravo glasa za žene
Albanija	1920.	Ograničeno – 1920.; opće – 1946.
Makedonija	1913. (Srbija)	1945. (Jugoslavija)
Bosna i Hercegovina	1920. (Jugoslavija)	1945. (Jugoslavija)
Bugarska	1879.	Udate žene – 1938.; opće – 1945.
Grčka	1864.	Ograničeno – 1929.; opće – 1952.
Jugoslavija	1920.	1945.
Kipar	1960.	1960.
Rumunija	1918.	Ograničeno – 1929.; opće – 1946.
Srbija	1869.	1945. (Jugoslavija)
Slovenija	1907. (Austrija)	1945. (Jugoslavija)
Turska	1924.	1930.
Hrvatska	1920. (Jugoslavija)	1945.(Jugoslavija)
Crna Gora	1920. (Jugoslavija)	1945. (Jugoslavija)

14 Kvaziustavna regulativa: Statut Međunarodne komisije za Albaniju (1914).

15 Prije osnivanja države, prvi ustavi su se donosili tako što su za vrijeme rata za nezavisnost za njih glasale revolucionarne skupštine: 1822. (Epidaurus), 1823. (Astros) i 1827. (Trezen).

16 Kvaziustavne regulative: Organski statuti (1831. - 1832.) u Vlaškoj i Moldaviji; Pariška konvencija (1858.) za Ujedinjenje Kneževine Vlašku i Moldaviju (od 1859. Rumunija)

► **Sl. 4. Trg ustava u Atini (1863.)**

Markezinis, str. 312.-313.

❓ Objasni ime koje je dobio ovaj trg. Da li u prijestolnici tvoje zemlje ili u tvom gradu postoji trg ustava? Da li je ikada postojao, odnosno da li postoji „nacionalni“ trg?

🔑 Bukureštanska ulica koja se u međuratno doba zvala Avenija kraljice Elizabete, promijenila je ime u vrijeme komunističkog režima u Bulevar 6. marta, što je datum inauguriranja prve vlade u kojoj su komunisti činili većinu, a zatim u Bulevar Georgi Georgiu Deža (rumunski komunistički vođa 1945.-1965.); poslije 1989. ta ista ulica preimenovana je u Bulevar Mihaila Kogalniceanua (po značajnom političaru, historičaru i piscu iz XIX. stoljeća), da bi jednom njenom dijelu nekoliko godina kasnije bilo vraćeno staro ime (Bulevar kraljice Elizabete). Nije teško razumjeti da politički režimi koriste imena ulica da bi legitimirali neka ideološka i historijska sjećanja. Možeš li pronaći takve primjere? Šta misliš o promjenama imena ulica?

❓ Istu igru možete igrati i sa spomenicima.

❓ **Igra: imena ulica kao lekcija iz historije.**

Podijelite se u četiri grupe. Uzmite turističke vodiče za četiri historijska perioda tokom XIX. i XX. stoljeća. Analizirajte imena ulica i trgova i pogledajte koliko se njih odnosi na historijske događaje i ličnosti, nacionalne heroje i događaje. Analizirajte izbor imena i njihove promjene

IIb. Građansko društvo

II-10 Definicija državljana u grčkom Ustavu iz Epidaurusa (1822.)

U ime svetog i nedjeljivog trojstva, grčki narod, koji više nije u stanju da podnosi težak teret tiranije strahovite osmanske vlasti, uz velike žrtve uspio je da je se otrese i danas, preko svojih ovlaštenih predstavnika u Narodnoj skupštini, pred Bogom i ljudima, objavljuje svoje političko postojanje i nezavisnost.

U Epidaurusu 1. januara 1822. godine, prve godine nezavisnosti

Privremena politička zajednica grčke

Dio A

Odjeljak A

O vjeri

a – Na teritoriji Grčke preovladava istočno pravoslavno kršćanstvo, ali će Grčka tolerirati sve druge vjere; njihovi obredi i sveti činovi obavljat će se bez ikakvih smetnji.

Odjeljak B

O općim pravima stanovnika grčke teritorije

Domaće stanovništvo grčke teritorije, koje vjeruje u Hrista, jeste grčko i uživa sva politička prava bez ikakve diskriminacije.

Svi Grci su jednaki pred zakonom bez izuzetaka koji bi se pravili na osnovu specijalnih prava, klase ili službe.

Svako ko dođe iz inozemstva da se naseli ili boravi na grčkoj teritoriji pred zakonom je jednak kao i pripadnik domaćeg stanovništva.

Vakalopoulos, str. 390.

Tokom grčke revolucije prvi „parlament“ sastao se u Epidaurusu i donio prvi ustav koji je bio pod uticajem sličnih tekstova nastalih za vrijeme Francuske revolucije. Iako je izmijenjen već tokom revolucije, Ustav iz Epidaurusa ostao je glavna referenca grčke političke kulture i simbol ideala onih koji su se borili za nacionalnu nezavisnost.

Ko su Grci prema Ustavu iz Epidaurusa? Kakav je odnos između vjerskog i nacionalnog identiteta? Da li je jezik preduvjet nacionalnog identiteta? Koje principe uočavaš u ovom ustavu?

II-11. Definicija državljana u grčkom Ustavu iz Trezena (1827.)

6. Grci su:

- starosjedioci grčke teritorije koji veruju u Krista;
- oni koji su bili pod turskom vlašću a vjeruju u Krista, i došli su ili će doći na grčku teritoriju da se pridruže našoj borbi, ili već žive na našoj teritoriji;
- oni koji žive na tuđim teritorijama ali su rođeni od grčkog oca;
- starosjedioci ili oni koji nisu starosjedioci, ili njihovi potomci, koji su postali građani stranih država pre objavljivanja ovoga Ustava, a koji su došli na grčku teritoriju i položili zakletvu Grčkoj;
- svi stranci koji dođu i postanu građani Grčke.

OEÄB, str. 107.

Uporedi tekstove II-10 i II-11 koje se tiču državljanstva. Šta primjećuješ?

II-12. Definicija državljana u srpskom Ustavu iz 1835. godine

108) Svako dete rođeno u Srbiji ili izvan Srbije, a od Srbina iz Srbije; svaki u vreme obnarodovanja ovoga ustava u Srbskoj službi u Srbiji i izvan Srbije nalazeći se činovnik ili služitelj hristijanskog vjeroispovjedanja; svaki, komu je deset godina prošlo ot kako se u Srbiji nalazi, ili koji nepokretna dobra u njoj ima, smatra se za Srbina, i ima pravo, uživati srbsko državno građanstvo.

109) Strani trgovci, fabrikanti, zanatlije, i zemljodjelci hristijanskog vjeroispovjedanja mogu pridobiti prava građanina srbskog, počem budu u Srbiji sedam godina dana i čestno se uzvladaju, ili počem im Knjaz zvanije kakvo dade; a inostranci, zasluženi o Srbiji, kako ot Knjaza pismo prime, da su prirodni Srbi.

A kako će se pravo Srbskoga građanstva polučiti otređice osobiti zakon.

110) Građanin Srbski samo može biti činovnikom, tutorom, članom opštества, i nadzirateljem javni i obštinski zavedenija (ustanova).

111) Svaki Srbin i bez svake razlike jednak je pred zakonima Srbskim, kako u obrani, tako i u kazni na svim sudovima ot najmanjeg do većeg. [...]

116) Svakomu građaninu Srbskomu otvoren je put k svim činovima u Srbiji, kako se samo nađe, da je sposoban i dostojan k njima. Pri jednakoj sposobnosti i predpostavlja se Srbin stranomu.

117) Svaki Srbin ima pravo birati način življenja svog po svojoj volji, samo koji nije na obštenarodnu štetu.

118) Kako rob stupi na Srbsku zemlju, ot onoga časa postaje slobodnim, ili ga ko doveo u Srbiju, ili sam u nju pobegao. Srbinu slobodno je roba kupiti, no ne prodati. [...]

128) Sva zemlja, koju narod Srbski ima, prinadleži (pripada) svakom imaocu kao prirodno imanje, kojim može po svojoj volji raspolagati, i koje može drugomu prodati;

samo mora u tom slučaju javiti se nadležnoj vlasti svoga Obštества i Okružja, i pred njom prodati ju; a poslije ne može naseljavati se na tuđu nekupljenu.

Jovičić, str. 48.-64.

Uporedi ovaj tekst s tekstom II-14, analiziraj odnos između vjere i građanstva na osnovu odlomaka ustava. Prouči prve ustave u tvojoj zemlji i provjeri da li u njima ima nekih odredbi koje status građanina vezuju za vjeroispovijest. Da li misliš da bi status državljana trebalo da zavisi od vjere? Nemoj odgovoriti samo sa da ili ne, već ponudi i neko obrazloženje u prilog svog stava i nađi primjere na osnovu iskustava u tvojoj zemlji. Zašto u tvojoj zemlji postoje (ili ne postoje) takve zakonske odredbe? Da li je vjeroispovijest preduvjet nacionalnog identiteta?

II-13. Zakonik Danila I., kneza Crne Gore i Brda

Do sad je bila Crna Gora i Brda,¹⁷ istina slobodna, ali javnog zakonika, koji će Crnogorcu i Brđaninu slobodu ukrijepiti i braniti, imala nije, već je pravica i sudbina njihova samo u ustima vladaoca bila [...]

Prvo

Svaki Crnogorac i Brđanin jednak je pred sudom.

Drugo

Svatom Crnogorcu i Brđaninu po naslijeđenoj i do sad sačuvanoj slobodi ostaje i po danas i unaprijed, čest, imuće, život i sloboda njegova obezbijeđena, niti može ni jedan Crnogorac niti Brđanin niti sud pravednome bratu Crnogorcu i Brđaninu u ove svetinje dirati [...]

Devedeset prvo

Uskok svaki dok stupi u našu slobodnu zemlju po zavjetu svetog Petra bivšeg Gospodara crnogorskog bezbjedan je i ne smije mu niko ništa krivo činiti, kad se on pošteno i po našem zemaljskome zakoniku vlada i upravlja, kojeg pravicu uživa isto kako i svaki naš brat Crnogorac i Brđanin; za svaku pak sagrijevu sudiće se i uskoku kako što ovaj zakonik izgovara.

Devedeset drugo

I ako u ovoj zemlji nema nikakve druge narodnosti do jedine srpske i nikakve druge vjere do jedine pravoslavne istočne, to opet svaki inoplemenik i inovjerac može slobodno živiti i onu slobodu i onu našu domaću pravicu uživati kako i svaki Crnogorac i Brđanin što uživa.

Crnogorski, I, str. 167.-184.

Danilo I. Petrović (1826.-1860.) je 1852. godine naslijedio svog strica Petra II. Petrovića Njegoša na mjestu crnogorskog vladara. Pošto je odbio položaj vladike, dobio je zvanje gospodara i Crnu Goru pretvorio u sekularnu kneževinu s nasljednim dostojanstvom. Obrazovan i energičan, Danilo se uspješno borio protiv Turaka i upustio se u proces centralizacije i ubrzane modernizacije države, zbog čega je 1860. godine i ubijen.

Kako su Crnogorci definirani u Zakoniku kneza Danila I.? Da li su i pridošlice mogle postati Crnogorci?

II-14. Redefiniranje kategorije državljana u članu 7. rumunskog Ustava (1879.)

Član 7. U Rumuniji razlika u vjeroispovijesti ne predstavlja prepreku za uživanje i korištenje građanskih i političkih prava.

§ 1. Stranac, bez obzira na vjeroispovijest, bio pod stranom zaštitom ili ne, može da dobije pravo na useljenje ako uradi sljedeće:

a) Vladi podnese zahtjev da bude naturaliziran, navede kolikim imetkom raspolaže, koje je profesije ili zanata i izrazi volju da se doseli u Rumuniju.

b) Nakon podnošenja zahtjeva živi 10 godina u zemlji i pokaže se kao koristan građanin.

§ 2. Od ovoga postupka mogu biti izuzete sljedeće osobe:

a) Oni koji u zemlju donose industriju, korisne izume ili izrazit talent, ili oni koji su ovdje započeli velike poslove ili pokrenuli industriju.

b) Oni koji su rođeni i odrasli u Rumuniji od roditelja koji su se doselili u ovu zemlju i koji nikada nisu bili pod zaštitom neke strane zemlje.

c) Oni koji su služili ovoj zemlji za vrijeme rata za nezavisnost i koji su kolektivno naturalizirani jednim vladinim ukazom i bez daljih formalosti.

§ 3. Naturaliziranje je moguće samo po zakonu i pojedinačno za svakoga.

§ 4. Donijet će se poseban zakon koji će odrediti na koji način stranci mogu da se dosele na rumunsku teritoriju.

§ 5. Samo Rumuni i oni koji su naturalizirani mogu postati posjednici seoskog dobra u Rumuniji.

Poštovat će se sva prava koja su do ovoga trenutka stečena. Sve tačke i odredbe trenutno postojećih međunarodnih konvencija ostaju na snazi.

Constituțiile, str. 34.-35.

¹⁷ Brda u sjeveroistočnoj Crnoj Gori postala su dio pokrajine tek 1796. godine i tokom nekoliko generacija zadržali su poseban entitet.

 Rumunski ustav iz 1866. godine davao je državljanstvo samo kršćanima (član 7.), i tako isključivao Jevreje i muslimane. Na Berlinskom kongresu (1878.) velike sile su priznanje nezavisnosti Rumunije uvjetovale promjenom tog člana. Rumunska politička elita je to odbila, ali se nije mogla dugo opirati, tako da je na kraju pronađena kompromisna verzija za promjenu spornog člana.

 Da li je promjena člana 7. značila i stvarni kraj vjerske diskriminacije, bar kad je priznavanje državljanstva u pitanju? Šta je potrebno da bi stranac zatražio rumunsko državljanstvo? Kako bi ti odredio uvjete za dobivanje državljanstva?

II-15. Sporazum o manjinama koji su potpisale savezničke i pridružene države i Rumunija (1919.)

Član 1.

Odredbе sadržane u članovima 2. do 8. ovoga Sporazuma Rumunija prihvata kao zakon s kojim ne smije doći u sukob nijedan drugi zakon, propis ili zvanični akt, niti pak neki drugi zakon, propis ili akt smije njemu biti nadređen.

Član 2.

Rumunija na sebe preuzima da garantira život i slobodu svim stanovnicima Rumunije bez obzira na porijeklo, nacionalnost, jezik, rasu i vjeru. Svi stanovnici Rumunije imaju pravo slobodno izražavati, i privatno i javno, svako vjerovanje, vjeru ili vjeroispovijest koje nije u suprotnosti s javnim poretkom i javnim moralom.

Član 3.

U skladu sa spomenutim odredbama Sporazuma, Rumunija prihvata i obznajući da će, bez ikakvih dodatnih uvjetovanja, državljani Rumunije postati svi koji u trenutku stupanja na snagu ovoga Sporazuma žive na teritoriji Rumunije, i na područjima dobivenim na osnovu Mirovnih sporazuma s Austrijom i Mađarskom, kao i ostalih područja koja Rumuniji eventualno mogu pripasti, pod uvjetom da te osobe

nisu već državljani nekih drugih država izuzev Austrije i Mađarske.

Ipak, Austrijanci i Mađari stariji od 18 godina imat će pravo da se prema uvjetima navedenim u Sporazumima opredijele čije će državljanstvo prihvatiti. Odluka koju donese muž odnosit će se i na suprugu, a odluka roditelja ticat će se i djece ispod 18 godina starosti.

Osobe koje koriste spomenuto pravo da se opredijele kojoj državi žele pripadati moraju se u narednih 12 mjeseci preseliti u državu za koju su se opredijelili. Oni imaju pravo da zadrže nekretnine koje posjeduju na rumunskoj teritoriji. Sa sobom mogu ponijeti pokretnu imovinu svake vrste. Pri prijenosu imovine neće biti obavezni da plate carinu.

[...]

Član 5.

Rumunija neće postavljati bilo kakve prepreke korištenju prava koje spomenute osobe imaju prema zaključenim Sporazumima, ili sporazumima koji će tek biti zaključeni između Saveznika i Austrije ili Mađarske, a koja se tiču izbora da li će prihvatiti rumunsko državljanstvo.

Član 6.

Svi koji su rođeni na teritoriji Rumunije, a nisu po rođenju državljani druge države postaju rumunski državljani.

Član 7.

Rumunija bez daljih formalnosti priznaje kao rumunske državljane sve Jevreje koji žive na rumunskoj teritoriji, a nemaju državljanstvo neke druge države.

Član 8.

Svi rumunski državljani su jednaki pred zakonom i uživaju ista građanska i politička prava bez obzira na rasu, jezik ili vjeroispovijest. Razlika u vjeroispovijesti, vjeri ili pripadnosti nekoj vjerskoj zajednici neće biti prepreka rumunskom državljaninu da uživa građanska i politička prava kao što su, naprimjer, namještenje u državnoj službi, sticanje javnih ili počasnih funkcija, obavljanje pojedinih profesija i tako dalje [...]

Član 9.

Rumunski državljani koji pripadaju rasnoj, vjerskoj ili jezičkoj manjini bit će tretirani isto i imat će jednaku sigurnost pred zakonom i u svakodnevnom životu, kao i drugi rumunski državljani. Oni će imati jednako

pravo da o svome trošku osnivaju, vode i kontroliraju dobrotvorne, vjerske i društvene ustanove, škole i druge obrazovne ustanove, sa pravom da u njima koriste vlastiti jezik i slobodno ispovijedaju svoju vjeru.

Član 10.

U gradovima i na područjima gdje živi znatan broj rumunskih građana koji ne govori rumunskim jezikom, Rumunija će osigurati da u okviru državnog obrazovnog sistema djeca takvih rumunskih državljana u osnovnoj školi pohađaju nastavu na maternjem jeziku. Ova odredba ne isključuje pravo rumunske vlade da u spomenutim školama uvede obavezu učenja rumunskog jezika.

[...]

Član 12.

Rumunija je saglasna da odredbe u navedenim članovima Sporazuma, koje se tiču pripadnika rasnih, vjerskih ili jezičkih manjina, prihvata kao obavezu čije se poštovanje nadzire na međunarodnom planu i koja je pod garancijom Lige naroda. [...]

www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/13.html

Poslije završetka Prvoga svjetskog rata raspalo se Austro-Ugarsko, Rusko i Osmansko carstvo, a nastalo je nekoliko novih nacionalnih država, dok su neke stare dobile nove teritorije i brojne nacionalne manjine. Da bi se izbjegle nacionalne tenzije, na mirovnoj konferenciji u Parizu (1919.-1920.) te manjine su zaštićene posebnim međunarodnim ugovorima koje su odvojeno potpisale države istočne i jugoistočne Evrope.

Ugovori o manjinama često su smatrani miješanjem velikih sila u unutrašnje stvari suverenih država. Šta ti sada misliš o tome? Da li su ti ugovori bili legitimni? Da li su imali djelovanja?

II-16. Redefiniranje kategorije državljana u rumunskom Ustavu iz 1923.

Član 1. Kraljevina Rumunija je nacionalno jedinstvena i nedjeljiva država.

Član 5. Rumuni, nezavisno od etničkog porijekla,

jezika kojim govore i vjeroispovijesti, uživaju slobodu savjesti, slobodu obrazovanja, slobodu štampe, slobodu okupljanja i sve druge slobode i prava ustanovljena zakonom.

Član 6. Postojeći Ustav i svi drugi zakoni koji se tiču političkih prava predstavljaju nužan uvjet za uživanje tih prava (ukoliko je osoba Rumun). Posebnim zakonima, koji se donose dvotrećinskom većinom glasova, odredit će se uvjeti pod kojima žene mogu koristiti svoja politička prava.

Građanska prava žena bit će određena na osnovu potpune jednakosti spolova.

Član 7. Različite vjeroispovijesti, etničke grupe i jezici u Rumuniji ne predstavljaju prepreku za uživanje i korištenje građanskih i političkih prava. Što se tiče korištenja političkih prava, stranac može imati prava koja ima Rumun jedino ako se naturalizira. O naturalizaciji se odlučuje u svakom slučaju zasebno, a odluku donosi Ministarski savjet u skladu s preporukom iz prijestoničkog Vrhovnog suda i kaže da podnosilac zahtjeva za naturalizaciju ispunjava potrebne uvjete...

Constituțiile, str. 71.-72.

Da li su odredbe iz Ustava od 1923. godine predstavljale neki napredak u poređenju s prethodnim ustavima? Šta je predviđeno odredbama koje se tiču prava glasa za žene? Pogledaj zakone tvoje zemlje u XIX. i XX. stoljeću i pokušaj pronaći odredbe koje se odnose na pravo žena da glasaju. Koje su političke posljedice toga što se ženama osporava pravo glasa?

Opće pitanje:

Razmotrite odnos između građanskih prava, nacionalnog i vjerskog identiteta, spola i rase. Pogledaj sadašnji ustav tvoje zemlje i pronađi uvjete za dobivanje državljanstva. Razgovarajte o sadašnjoj situaciji i uporedite je sa situacijama koje su iznesene u ovim ustavima, ili s njihovim prikazima u knjigama o historiji tvoje zemlje. Kako objašnjavaš mehanizme koji se koriste za isključivanje iz države?

IIc. Nacija i crkva

II-17. Carigradska vaseljenska patrijaršija osuđuje običaj da se djeci umjesto kršćanskih daju starogrčka imena (1819.)

Odskora uveden običaj da se krštenoj djeci daju starogrčka imena [...] smatramo za potpuno neprikladan, i za način da se pokaže prezir prema kršćanskim imenima; dakle, postoji potreba da se uvedu vrlo stroga pravila [...]

Dimaras, str. 364.

 Šta misliš, zašto su ljudi počeli djeci davati starogrčka imena? Šta misliš o stavu patrijaršije? Da li je u redu da se vjerske starješine miješaju u odluku roditelja kakvo će ime dati svome djetetu? Da li bi u ovoj stvari miješanje državnih vlasti bilo isto tako neprimjereno? Koja su imena preovladavala u tvojoj zemlji tokom XIX. stoljeća? A danas? Šta misliš, da li su imena bila i oznaka vjerskog, regionalnog ili nacionalnog identiteta? Ko može odlučivati o identitetu?

II-18. Neka mišljenja o autonomiji grčke crkve u odnosu na Carigradsku vaseljensku patrijaršiju (1833.)

A. Teoklet Farmakides, pristalica autonomije

Crkva Kraljevine Grčke je juna 1833. godine proglasila autonomiju i nezavisnost.

[...] Grčki narod, pošto je proglasio svoju političku nezavisnost pred Bogom i ljudima još od početka slavne revolucije [...], također je obznanio da je njegova Crkva autonomna i nezavisna; kako je cilj njegove svete borbe i crkvena i politička nezavisnost [...], nije bila potrebna nikakva posebna dozvola ili pristanak, pošto politička autonomija ide podruku s autonomijom Crkve, već po samom vjerovanju Pravoslavne crkve [...] bez ikakve potrebe za posebnim aktom ili sporazumom; jer teritorija i Crkva su jedna ista stvar [...].

Matalas, str. 49.

B. Konstantin Ekonomos, protivnik autonomije

Koje su sve muke zbog slobodne Grčke zadesile našu braću koja su se našla van državnih granica? A vi tražite da ih ne zovemo ni Grcima ni braćom, već stanovnicima Turske i podanicima onoga što nazivate crkvom koja je u ropstvu! Vi tako otkidate (koliko god je to u vašoj moći) Grčku od Grčke i Grke jedne od drugih, drobeći naciju i stvarajući vjerski raskol koji će dovesti do unutrašnjih slabosti i teških sukoba među braćom. Tako vi, na kraju, državu Grka svodite na preuske granice i onemogućavate napredak kraljevine Grčke, koju podržava i sam Bog, činite to razarajući (opet onoliko koliko je u vašoj moći) nade i želje čitave jedne nacije, kao i mnogih stoljeća i mnoštva helenofilskih kršćanskih naroda! O, ljudi, zar je moguće da ste takvi?

Oikonomos, str. 336.-337.

 Pošto je dobila nezavisnost, Grčka je morala riješiti i pitanje crkve. Većina Grka je pravoslavna, a patrijarh iz Carigrada bio je pod vlašću Turaka. Da ne bi i dalje bila podređena Osmanskom carstvu, Grčka pravoslavna crkva prekinula je odnose sa Carigradskom patrijaršijom. Žučne rasprave o tom pitanju ovdje su ilustrirane tekstovima iz pera Teokleta Farmakidesa (1784.-1860.) i Konstantina Ekonomosa (1780.-1857.).

 Uporedi ova dva teksta. Koji se argumenti u njima iznose? Šta misliš, zašto je za grčku državu važno da ima autonomnu crkvu?

II-19. Dekret o uspostavljanju vlasti sinoda u Rumunskoj pravoslavnoj crkvi (1864.)

Član 1. Rumunska pravoslavna crkva jeste i bit će nezavisna od bilo koje strane crkvene vlasti u pogledu svoje organizacije i reda.

Član 2. Na čelu Rumunske crkve, čije je jedinstvo oličeno u Svetom sinodu, nalaze se mitropoliti i episkopi, a u upravljanju im pomažu episkopski sinodi.

Član 3. Sveti sinod Rumunske crkve je u dogmatskom jedinstvu svete pravoslavne vjere s velikom istočnom crkvom posredstvom savjetovanja s Vaseljenskom patrijaršijom u Carigradu.

Član 4. Sveti sinod Rumunske crkve čine:

- mitropoliti
- episkopi
- rumunski arhijereji
- tri predstavnika svake eparhije, izabrana od strane svjetovnog svećenstva, i oni mogu biti ili iz reda svećenika u toj parohiji ili laika koji poznaju crkveno učenje, dekani iz Jašija i Bukurešta. [...]

Član 16. Nikada i ni iz kojih razloga Sveti sinod Rumunske pravoslavne crkve ne smije da umanju ili onemogućiti: slobodu savjesti i vjersku toleranciju. Zakoni vjerske tolerancije su u svakom pogledu u nadležnosti zakonodavnih skupština.

Jezik pravoslavne vjere u crkvama širom zemlje zauvijek će biti rumunski.

Murgescu, str. 255.-256

Dekret je izdao knez Aleksandar Joan Kuza (1859.-1866.) u vrijeme izbijanja sukoba sa Carigradskom patrijaršijom zbog oduzimanja crkvenih dobara (1863.). Dekret je bio prvi korak u stvaranju nacionalne pravoslavne crkve, nakon čega je uslijedilo proglašenje autokefalnosti (1885.) i proglašenje Rumunske pravoslavne crkve za posebnu patrijaršiju (1925.).

Šta misliš, zašto je za rumunsku državu bilo toliko važno da ima zasebnu i nezavisnu crkvu? Kako država osigurava kontrolu nad crkvom? Kakve je odnose Rumunska crkva zadržala sa Carigradskom patrijaršijom? Uporedi ovaj tekst s tekstovima I-15 i I-24.

II-20. Komentar francuskog novinara Šarla Irijartea na stavove pravoslavnih i katoličkih svećenika o odnosu između vjere i nacije u Bosni (1875.-1876.)

Pravoslavni svećenici su veoma bliski sa ljudima svoje vjere i ne treba da se čudimo što su vođe pokreta [misli se na ustanak u Bosni 1875. godine] uglavnom bili ti grčko-pravoslavni svećenici koji ne samo da su dali znak za početak bune već su i sami uzeli puške u ruke i povelili svoj narod u borbu. Za te ljude su vjera i rasa ili nacija toliko slični da je riječ „Srbin“ počela da znači isto što i riječ „pravoslavac“. Katolici to vide drukčije:

za katoličke svećenike u Bosni pojam vjere je iznad pojma nacije i katolički svećenici, koji slušaju naredbe iz Rima, odvrću ljude od pobune. Najnapredniji među njima ograničili su se na to da na latinskom štampaju pozive susjednoj katoličkoj sili [Austro-Ugarskoj] da se prestane s ugnjetavanjem. Ne treba se čuditi što i dalje postoji nesaglasje između te dvije vjere [pravoslavne i katoličke]. Osmansko carstvo ne brine o obrazovanju kršćana, ito sa dobri razlogom: ono ulogu prosvjećivanja ostavlja crkvi što, prirodno, podrazumijeva da svećenici u svome naučavanju polaze od različitosti dviju crkava kao od osnove za sve dalje. Ishod takvog sistema je očigledan i koban: pravoslavna djeca od igumana, katolička djeca od fratara i muslimanska djeca od uleme uče samo da mrze jedna drugu, i to je ono u čemu su, na kraju krajeva, jedino i uspješna kad odrastu.

Yriarte.

Analiziraj kako je opisan odnos između vjerskog i nacionalnog identiteta u katoličkoj i pravoslavnoj crkvi u Bosni. Da li se slažeš s mišljenjem da djeca koja su odgajana isključivo u svojoj vjeri uče samo da mrze jedna drugu? Kako bi se takve situacije mogle izbjeći? Kakva je bila uloga vjere u nacionalnom pokretu u tvojoj zemlji?

II-21. Bugarski ustav iz 1879. o položaju Bugarske pravoslavne crkve

Član 37. Državna vjeroispovijest u kneževini Bugarskoj je pravoslavlje.

Član 38. Bugarski knez i njegovi nasljednici moraju biti pravoslavne vjere, ali prvi izabrani bugarski knez može, izuzetno, da zadrži svoju prvobitnu vjeru.

Član 39. Bugarska kneževina u pogledu crkve čini nedjeljivu cjelinu s Bugarskom crkvom koja je podređena Svetom sinodu.

Sveti sinod je najviši duhovni autoritet u Bugarskoj crkvi, gdje god on bio. U pitanjima dogme i vjere kneževina iz istog razloga ostaje u jedinstvu sa Istočnom crkvom.

Konstitucija, str. 6.

Zašto se u ovom ustavu uređuju i crkvena pitanja? Ima li nekih odredbi koje se tiču vjere i crkve u ustavu koji je danas na snazi u tvojoj zemlji?

II-22. Mišljenje Nikole Pašića o odnosu srpskog naroda i pravoslavne crkve (1890.)

O pravoslavnoj crkvi

Prema tome jasno je zašto je pravoslavna crkva i narodna crkva. Zašto je tešnje svezana i srasla s dušom kakvog naroda, koji je ispoveda, no što to može biti katolička crkva. [...] Otuda se [nazivaju] srpska crkva, bugarska crkva, grčka crkva, ruska crkva. [...]

Sve to ukupno uzevši slovenska pravoslavna crkva, spojena je od početka sa narodima slovenskim, koji su joj ostali verni, sačuvala tim narodima svojstva slovenska, karakterne crte i naravi koje su sad tek podesne da prihvate rezultate današnjeg napretka [...]

Suverenitet naroda

[...] Narod srpski podigao je sam srpsku državu, podigao je krvlju, trudom i umenjem svojim i ona nosi na sebi pečat njenog tvorca i potpuno je demokratska [...]. U svesti naroda da je sam kovač svoje države počiva i narodni suverenitet, narodna najviša vlast [...], vlast nad vlastima, vrhovna vlast nad svima vlastima, jemstvo je da narodni život ne može daleko zastraniti, da ustrojstva nenarodna, iako se kad-kad provuku kad narod takoreći spava, opet ne mogu korena uhvatiti i ostati dugo u životu.

Pašić, str. 128.-129., 137., 139.

Nikola Pašić (1845.-1926.), jedan od vodećih srpskih državnika od kraja XIX. stoljeća pa sve do dvadesetih godina XX. stoljeća. Poslije studija tehnike ušao je u politiku i 1881. godine osnovao Narodnu radikalnu stranku. U nekoliko navrata bio predsjednik vlade.

Kakva je uloga crkve po mišljenju pisca ovoga teksta? Kako on opravdava postojeće odnose između naroda i države? Šta misliš, šta ga je navelo da napiše ove redove?

II.d. Infrastruktura nacionalne države

II-23. Značaj razvoja zanata za malu naciju – primjer Grčke (1841.)

Nema sumnje da raznovrsni zanati omogućavaju naciji da bude sretna. Bez industrije, nacija nikako ne može napredovati i povećati svoju moć na kopnu i moru; ako se ne uvedu raznovrsni načini proizvodnje, nacija će morati da se osloni samo na prirodne resurse i neće moći da se razvija ni fizički ni moralno [...]. Drugim riječima, nacija bez industrije zauvijek će biti siromašna, zauvijek će u zajednici naroda ostati pasivna i beznačajna, objekat volje ove ili one moćnije nacije koja je ojačala ne zahvaljujući svojoj prirodnoj ljepoti, umjerenosti klime ili plodnom tlu, ili pak svojoj brojnosti i priraštaju, već isključivo zahvaljujući održavanju, širenju i usavršavanju trgovine i pojedinih privrednih grana.

Stoga su i pređašnje i današnje moćne nacije postale prve među evropskim silama, i one su vrhunac svoje slave, veličajnosti i uzvišenosti dosegle zahvaljujući bogatstvu koje stižu kroz industriju i vanjsku trgovinu.

S. B. „Αι βιομηχανίαι“ [Industrije], dnevni list Αιών [Vek], 26. 2. 1841., br. 238 u: Psalidopoulos, str. 55.

Koji se nacionalni argumenti koriste kako bi se ljudi ubijedili da mala zemlja mora da razvija industriju? Šta misliš, zašto su ekonomski argumenti povezani s nacionalnim?

► **Sl. 5. Povezanost državne privrede sa predstavama o naciji – prva novčanica od 500 drahmi koju je izdala Nacionalna banka Grčke (1841.)**

Kathimerini, str. 4

❓ Šta sve vidiš na ovoj novčanici? Šta je značenje svega toga? Zašto država mora imati svoju valutu? Koji su crteži i simboli na novčanica-ma u tvojoj zemlji? Šta misliš, da li kovani novac i papirne novčanice doprinose uobličavanju nacije i predstava o naciji? Ako je tako, onda kako?

I-24. Uloga željeznice u jačanju nacionalne države – primjer Rumunije (1879.)

U ovom poglavlju još treba reći da je uticaj željeznice na običaje, prirodu odnosa među pokrajinama i uvećanje bogatstva mnogo veći; mnogi se pitaju hoće li uspjeti da razbiju dragocjeno nacionalno jedinstvo, da li je moguć preokret koji bi željeli, a nemaju dovoljno hrabrosti da to kažu, a neki su čak spremni da žrtvuju budućnost zemlje i suoče se sa prezirom zgrožene Evrope.

Niko ne zanemaruje činjenicu da na obje strane Milčova, izuzev onih koji su iskreni i prijateljski naklonjeni rumunskoj naciji, onih koji, na sreću, čine većinu, ima i drugih koji žale zbog jedinstvenosti Moldavo-Rumunije, kao i onih koji svoje mračne prijetnje kriju pod velom nezavisnosti i liberalizma, pokušavajući da te svoje projekte ostvare zloupotrebom narodnog raspoloženja. Ipak, možemo potvrditi da će, kada smanji razdaljinu među članovima velike rumunske porodice, kada mudrom kombinacijom željezničkih taksi olakša kruženje robe i ljudi, željeznica postati jedno od najvažnijih oruđa za slamanje spomenutih retrogradnih tendencija i efikasno doprinijeti

ispunjenju velike želje rumunske nacije: ujedinjenju svih dijelova stare Dakije.

Brătianu, str. 51.-52

🔑 Konstantin I. Brătianu (1844.-1910.), vojni topograf, oficir generalštaba, kasnije general i član rumunske Akademije.

❓ Željeznica podstiče modernizaciju privrede, ali je i značajno sredstvo u stvaranju nacije. Šta je za Brătianua važnije? Zašto? Kako se može objasniti potreba za izgradnjom željeznice?

II-25. Mišljenje bugarskog kneza Aleksandra Batenberga (1879.-1886.) o značaju željeznice (1879.-1881.)

Knez: „Škole i zakoni nisu toliko važni koliko je važna željeznica.“ Odlučeno je da glavni grad bude Sofija zato što važan međunarodni put Beograd – Istanbul prolazi kroz nju. Zimi je put preko balkanskih planina kroz Berkovicu ponekad potpuno neprohodan. Knez je spomenuo da se ne treba bojati da će Austrijanci preko te željeznice preuzeti od Bugara trgovinu. Knez: „Nije nam važno ko će izgraditi željezničku prugu, važno je da je dobijemo što prije.“

Jirecek, str. 27.

❓ Uporedi ova dva teksta. Zašto je novonastaloj državi važno da razvije željezničku mrežu? Koji su rizici vezani za izgradnju željeznice?

II-26. Opis bugarske željeznice krajem XIX. stoljeća

Za vrijeme turske vladavine izgrađena željeznica, koja je povezivala Jambol s Edrenom i Istanbulom, bila je u vlasništvu barona Hirša [austrijskog Jevreja i milionera]. Vagoni su bili mali i podijeljeni na kabine; kabine su imale vrata na obje strane, a ispred vrata su bile dugačke drvene stepenice koje su koristili kondukteri.

Oni su se uvijek iznenada pojavljivali na vratima kupea kao igračke koje iskaču iz kutije; noću su nosili male lampe na gas obješene oko vrata. Željeznički

službenici su nosili strane uniforme, većina su bili Ermeni ili Levantinci, i nisu govorili bugarski. Oznake na željezničkim stanicama bile su na francuskom, a vozovi su polazili nakon što bi se zvono oglasilo tri puta. Svako putovanje za Kremenli bilo je veseo doživljaj pun neizvjesnosti i novih zanimljivih stvari.

Željeznička stanica, vozovi, stranci, nepoznati jezici. Mogao se osjetiti duh velikog i nepoznatog svijeta, bio je to kratak susret sa svijetom snova. A putovanje za Sofiju bilo je prava ekspedicija koja se pripremala danima...

Konstantinov, str. 19.-20

Pronađi neke slike željezničkih stanica. Pogledaj njihovu arhitekturu.

II-27. Bugarski zakon o mjerama (1889.)

Član 1. Od sada će osnovna jedinica mjere za dužinu u Kneževini Bugarskoj biti metar. [...]

Član 6. Osnovna jedinica mjere za zapreminu bit će litar. [...]

Član 7. Osnovna mjera težine bit će gram, tj. težina jednog kubnog centimetra destilirane vode u vakuumu na temperaturi od 4 stepena celzijusa. [...]

Pretvaranje starih mjera u nove i obrnuto

A. Mjere za dužinu

I. Pretvaranje starih mjera u nove

Član 9. Građevinski aršin dugačak je 758mm (0,758m)

Jedan (krojački) aršin dugačak je 680 mm (0,680m).

Jedan lakat dugačak je 650 mm (0,650m). [...]

Opće odredbe

Član 13. Za mjere koje se tiču hrane ovaj zakon stupa na snagu 1. juna 1889., a za druge mjere 1. januara 1892. [...]

Član 16. Uvođenje novih mjera u državne institucije je obavezno od 1. januara 1889.

Svi državni službenici su obavezni da u zvaničnim dokumentima koriste nove mjere.

Svi građani koji posluju sa državnim institucijama također su obavezni da izvještaje i proračune koje podnose institucijama izraze u novim mjerama.

Държавен вестник, br. 7 od 19. januara 1889.

Zašto među prve mjere koje uvodi država spada i obaveza primjene novih mjernih jedinica? Pokušaj pronaći ekonomske, socijalne i kulturne razloge za to. Misliš li da se radi o sredstvu državne kontrole?

Štampana razglednica na kojoj se reklamira kompanija za proizvodnju šivaćih mašina Singer. Šivaće mašine su se u grčkoj štampi reklamirale još od 1884. godine, a širom zemlje počele su se koristiti oko 1900. godine. Tada su i dobile ime „Olga“, u čast kraljice koja ih je poklanjala siromašnim devojkama i nevjestama.

► Sl. 6. Nove tehnologije i nacionalni simboli – reklama za šivaće mašine (Grčka, kraj XIX. stoljeća)

Atina, zbirka Grčkog književnog i historijskog arhiva, Fotopoulos, str. 480.

Kratko prokomentiraj ovu sliku. Analiziraj figure prikazane na njoj, njihovu odjeću i ono što čine. Zašto su nacionalni simboli korišteni u reklamama? Na koji način reklamiranje može doprinijeti jačem identificiranju s vlastitom nacijom? Da li se preko reklama mogu širiti stereotipi o etničkim i vjerskim grupama? Da li

se na taj način povećava razlika između „nas“ i „njih“? Da li se danas na televizijskim i radioreklamama u tvojoj zemlji koriste historijske ličnosti ili teme koje podstiču nacionalnu identifi-

Ile. Stvaranje nacije

II-28. Zapostavljanje hrvatskog jezika, opaske Ivana Kukuljevića (1843.)

Znam ja da mi, koji smo ovdje sakupljeni, većinom ne znamo dobro naš jezik i da se u cijeloj našoj domovini lako daju na prste izbrojiti osobe obadvojega spola koje dobro znaju čitati, pisati i govoriti materinskim jezikom. A što je tomu uzrok nego to što ga mi u javnom životu i u poslovima nigdje ne upotrebljavamo i njime se samo toliko bavljamo kao gizdavi gospodar sa svojim plaćenim slugom. Još ne zna većina našeg naroda kakva je to slast i milina moći smjeti govoriti svojim prirodnim materinskim jezikom. To može iskreno osjetiti samo onaj koji je duže vremena morao stanovati i živjeti među tuđim narodima u tuđim državama. Mi svoj jezik čuvamo još uvijek samo za družinu i za naše kmetove.

Wein, str. 541.

 Sve dok je tokom tridesetih godina XIX. stoljeća nije zapljusnuo talas nacionalizma, u Hrvatskoj (i Transilvaniji) latinski je bio zvanični jezik. Mađarska vlada pokušala je u mađarske škole i institucije uvesti mađarski umjesto latinskog. Raširena je bila i upotreba njemačkog. Ipak, hrvatski reformatori željeli su da se za zvanični jezik proglasi hrvatski, i to su uspjeli izboriti 1847. godine. U znaku te borbe Ivan Kukuljević (1816.-1889.) pisac, historičar i političar, jedan od vodećih hrvatskih reformatora, obratio se hrvatskom saboru, kao njegov član, prvi put na hrvatskom 1843. godine.

 Na koji se način Kukuljević zalaže za širu upotrebu hrvatskog jezika? Kukuljević je bio plemić – da li se to vidi iz ovoga teksta? Zašto Kukuljević tvrdi da samo mali broj ljudi govori maternjim jezikom, ako tim jezikom govore svi kmetovi (koji nisu malobrojni)?

fikaciju? Da li su pripadnici drugih nacionalnih, etničkih ili vjerskih grupa prikazani kao tipični predstavnici svoje grupe ili kao neko s kim „mi“ treba da se poredimo?

II-29. Značaj jezika za identifikaciju s nacijom – mišljenje Slovenaca (1861.)

Idući kroz zamak, dječak je naišao na dvojicu, slično odjevenih, koji su se prepirali i gurali jedan drugog; jednog od njih nije razumio, dok je drugi govorio jezikom koji mu je bio poznat, a i lice tog drugog mu se učinilo nekako blisko; stoga mu je pritekao u pomoć, jer on svakako jeste bio njegov sunarodnik. Dječak je sunarodnika i zemljaka prepoznao po govoru i po tome bi ga uvijek prepoznao i među stotinama ljudi koji su svi isto ili različito odjeveni. Jezik je najbolji znak po kom se može odrediti ko pripada kojoj naciji; onaj ko još od djetinjstva govori tvojim jezikom, taj pripada tvojoj naciji.

I šta je onda zapravo nacija? Poslije svega što je naučio lutajući svijetom, dječak voli sve narode i svi su mu ljudi dragi, a voli da prilazi onima koji su iz njegove domovine: onima koji imaju iste običaje i manire kakvi su i u njegovom domu; čak i kada su drukčije odjeveni, on ih može prepoznati po govoru, po njihovom narječju. Svi koje razumije, čije su riječi bliske njegovom srcu, svi su oni dio njegove nacije.

 Članak *Šta je nacija? A šta je slovenačka nacija?* napisao je Ivan Macun, učitelj i historičar književnosti koji je u formi priče opisao doživljaje dječaka koji putuje po svojoj zemlji i pokušava otkriti ko su njegovi sunarodnici. Priča je objavljena 1861. godine u ljubljanskim novinama *Novice* (Novosti).

 Šta misliš o tome što pisac naglašava značaj jezika za nacionalni identitet? Mogu li ljudi koji govore različitim jezicima pripadati istom narodu? Navedi primjer.

II-30. O značaju jezika za identitet Rumuna, iz pera Titu Majoreskua (Majorescu) (1866.)

Moderni narod mora živjeti u nacionalnoj državi i mora imati nacionalni jezik i književnost.

[...] Svaki Rumun zna da je Rumun, i šta god radio, on se mora truditi da se na neki način nadoveže, posredno ili neposredno, na latinsku tradiciju iz koje je iznikao njegov duhovni svijet.

Do sada je ova istina, sasvim opravdano, praktične posljedice imala prije svega na naš jezik i književnost. Jezik je Rumunima najdragocjeniji podsjetnik na latinske pretke, a danas ih podsjeća na još jednu starinu, i uvijek ih je samo on vodio pravim putem, i jedino zahvaljujući njemu nisu lutali i utapali se u talasima doseljenika koji su plavili Trajanovu Dakiju.

Majorescu, I, str. 277.

 Titu Majorescu (1840.-1917.), književni kritičar, esteta, univerzitetski profesor, političar (zamjenik ministra, ministar, premijer), istaknuti član društva „Junimea“. Doktorirao filozofiju u Gisenju, a prava diplomirao u Parizu. Kao rumunski premijer bio predsjedavajući na Mirovnoj konferenciji u Bukureštu (1913).

 Kako pisac objašnjava odnos između jezika i identiteta? Šta ti o tome misliš?

II-31. Peticija hrvatskog Sabora Franji Josifu za osnivanje Južnoslavenske akademije nauka i umjetnosti (1867.)

Vaše c. kr. Apoštolsko Veličanstvo, kralju i gospodaru naš premilostivi! Narod trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije (...) nikada nije sa svoje krivnje zaostao ni u kojem obrazovanju duha čovječanskog. Povijest njegova kaže mnogoga junaka, to na koplju, to na peru, to na svakom radu uma i srca. Nu ta povijest žalibože kaže i uzroke, s kojih se naš narod danas ne može takmiti s drugim narodima, sretnijima u znanostima koje su današnjeg vijeka – veća nego li ikada – glavna poluga svakoj državi. Sabor je ovaj osvjedočen, da je naš narod u svome znanstvenom i književnom razvitku (...) dospio dotle, da mu nastaje dužnost: pobrinuti se za najviše književno i znanstveno

sudiš te: to je pak akademija, bez koje ne mogu znanosti napredovati kritično, a po tom niti uspješno.

Laszowsky, str. 127.

 Na koji način Sabor obrazlaže potrebu da se osnuje akademija? Kako se u ovom pismu objašnjava zadatak akademije? Da li današnji akademici predstavljaju književnu i naučnu elitu ili je njihov ugled s vremenom opao, u poređenju sa XIX. stoljećem?

► Sl. 7. Nacionalno pozorište u Bukureštu – razglednica (kraj XIX. stoljeća)

 Kako objašnjavaš to što se glavne državne institucije zovu „nacionalne“? Znaš li za još neke institucije koje se nazivaju „nacionalnim“?

II-32. Značaj jezika i književnosti u razvoju nacija – izvod iz statuta Društva za objavljivanje djela albanske književnosti (1879.)

Nacija je prosvetljena i civilizirana zahvaljujući azbuci svog jezika. A svaka nacija koja nema pismo i azbuku za svoj jezik jeste barbarska i još u mraku.

Myzyri, str. 40

 Zašto sastavljači ovoga statuta misle da je za naciju važno da ima svoj jezik i književnost?

II-33. Pismo makedonskih studenata u Sankt Petersburgu o makedonskom književnom jeziku (1902.)

Postavlja se pitanje: kada već postoje srpski i bugarski književni jezik, da li je potrebno stvarati i poseban makedonski književni jezik? Za to postoje dva razloga: 1. kada je početkom XIX. stoljeća stvoren srpski književni jezik, nije se obraćala pažnja na govor istočne Srbije, zapadne Bugarske i Makedonije, tako da proglašenjem hercegovačkog govora za književni jezik nisu zadovoljene potrebe istočne Srbije, zapadne Bugarske i Makedonije.

Kada je nastao bugarski književni jezik, tako što je za njegovu osnovu prihvaćen istočnobugarski dijalekt, dijalektima istočne Srbije, zapadne Bugarske i Makedonije također nije posvećeno dovoljno pažnje. Parcijalnost procesa stvaranja bugarskog i srpskog književnog jezika samo je pomogla podjeli balkanskih Slovena na dva tabora koja se međusobno bore i takmiče upravo u vezi s onim što su zajedničke karakteristike i srpskog i bugarskog jezika.

S druge strane, da je u procesu stvaranja ovoga ili onoga nacionalnog jezika jedan od balkanskih dijalekata uzdignut na rang zajedničkog književnog jezika, onda bi sukob Slovena sa različitim dijelova Balkanskog poluostrva bio izbegnut i čitav bi Balkan bio ujedinjen u jednu nacionalno-kulturnu cjelinu. Mi smatramo da su makedonski dijalekti, koje Bugari smatraju bugarskim a Srbi srpskim, zapravo neka sredina koja bi mogla poslužiti kao vezivno tkivo za danas međusobno neprijateljski nastrojene Bugarsku i Srbiju.

Drugi razlog za uzdizanje jednog makedonskog dijalekta na nivo književnog jezika jeste nužnost da se uklone bugarske i srpske pretenzije na Makedoniju, da se ukine nacionalna propaganda koja demoralizira makedonski živaq, da u Makedoniji dođe do ujedinjenja Slovena koji bi onda nadalje imali ključnu ulogu u političkoj historiji Makedonije [...].

Makedonium, str. 56.

Koji je cilj ovoga teksta? Šta njegovi autori misle o nužnosti stvaranja književnog makedonskog jezika? Šta misliš, šta zapravo znači stvaranje književnog jezika?

18 Toskijski i gegijski su glavni dijalekti albanskog jezika.

II-34. Planovi da se pobude nacionalna osjećanja Rumuna u Transilvaniji - pismo dr. Drageskua upućeno Emiliji Raciju (1874.)

[...] Narodu kao što je rumunski ne pristaje uloga prosjaka. Naši preci su davali i uzimali: mi ne možemo da prosimo! Treba više da mislite na seljake i žene. Preporod počinje s njima. Od žena napravite majke, dobre supruge i dobre Rumunke, a seljake pretvorite u ljude koji će imati svijest o vlastitom dostojanstvu, svojim pravima i dužnostima – tek tada će biti učinjen najteži i najvažniji korak ka napretku i spasenju. Uz njihovu pomoć moći ćete da napravite sve: škole, prepisku, konferencije, jer oni su sredstvo. [...]

Lungu, str. 141.-142.

Koji su, po mišljenju pisca ovoga teksta, načini da se u Transilvaniji ojačaju rumunska nacionalna osjećanja? Šta misliš, zašto je naglasak stavljen na žene i seljake? Kakva je uloga namijenjena ženama?

II-35. Plan za konsolidiranje albanskog nacionalnog pokreta – pismo novinara Faika Konice baronu Goluhovskom (Brisel, 1897.)

A. Pod jedan. Ciljevi kojima treba težiti i koje treba ostvariti:

1. Razvoj albanskog nacionalnog osjećanja, praćen jasnom sviješću o svemu što nas suštinski razlikuje od Turaka. [...]

3. Raditi tako da svi Albanci, u okviru zakona i poštovanja vlasti, razumiju na koji način treba da usmjere želju za privrednim i intelektualnim napretkom koji će, kao dio pratećih okolnosti, ubrzati rješavanje „istočnog pitanja“.

B. Pod dva. Sredstva koja treba koristiti:

a. Novine koje će na toskijskom, gegijskom¹⁸ i francuskom objavljivati narodne pjesme, historijske hronike, patriotske poeme, tekstove o privrednim temama i političke komentare u vidu vijesti, što sve neće nekim neprijateljskim stavovima izazivati podozrenje Porte, niti pak laskavim porukama podsticati naklonost kod Albanaca...

b. Dva ili tri puta godišnje štampati jednostavne male dvojezične pamflete, na kojima će kroz pitanja i odgovore koji nadilaze tekuća politička pitanja biti podsticana nacionalna osjećanja [...].

c. Škole: one moraju biti centar našeg interesiranja, tim prije što Albanci svim srcem žele da se one otvore; međutim, nema ni prave inicijative da se to učini, a nema ni dovoljno učitelja. Stoga je neophodno da se iz svih mjesta gdje su škole potrebne turskoj vlasti pošalju dopisi.

d. Vjeroispovijest: prijateljski odnosi se moraju uspostaviti sa svim vjerama, naročito sa bekašijama [muslimanski vjerski red], čiji uticaj u ovom trenutku može biti od koristi; s obzirom na mogući razvoj stvari u budućnosti, treba se u potpunosti okrenuti uspostavljanju vjerske autonomije.

C. Dozvolite da u zaključku ponovim kako sve naše aktivnosti i svi poduhvati moraju biti prožeti ovim dvjema zamislima:

ne treba stvarati partiju, već svi mi treba da se založimo za jedan cilj; novine (časopisi), udruženja, škole, propaganda – sve to mora nositi pečat spontanog pokreta u kojem nas ranije veze, prijateljstva i simpatije ni na koji način ne smiju obeshrabrivati.

Konitza 2000., str. 14.-15.

Faik Konica (1875.-1942.), jedna od vodećih ličnosti albanske kulture u prvoj polovini XX. stoljeća. Poslije studija u Dižonu i Parizu, odlazi 1897. u Brisel, gdje je izdavao albanske novine *Albania*. Za te novine bila mu je potrebna finansijska podrška Austro-Ugarske, koju je i dobio nakon molbe upućene tadašnjem austrougarskom ministru vanjskih poslova grofu Agenoru Goluhovskom.

II-36. Uputstva za predavanje historije u Grčkoj (1881.)

Cilj predmeta historija Grčke u osnovnoj školi nije da učenici zapamte historijske događaje, datume i historijske ličnosti, ili da prošire svoja opća znanja o historiji; cilj je, s jedne strane, moralni odgoj djece, buđenje historijske svijesti, kao i stvaranje dostojnih pripadnika ove slavne nacije, a s druge strane,

sistematizacija historijskog znanja koje se podučava u okviru drugih školskih predmeta i podsticanje da se to znanje usvoji. Kada shvate veličinu i slavu svojih predaka, koji su postali veliki zbog toga što su se pridržavali zakona, istrajno radili, bili hrabri i čiste duše, te stoga prezirali materijalna dobra i prkosili smrti, boreći se za slobodu i vršeći svoju dužnost, duše mladih Grka bit će ispunjene divljenjem, željom da slijede njihov primjer i nastave slavni život svoje nacije.

Koulouri, str. 263.

Analiziraj ovaj tekst i objasni koji su ciljevi podučavanja historije. Šta misliš o svrsi proučavanja historije danas?

► Sl. 8. Djeca odjevena u historijske nošnje (Grčka, oko 1875.)

Fotopoulos, str. 259.

? Da li školske svečanosti služe samo za razonodu ili su sredstvo učenja i sredstvo kojim se jača nacionalni identitet?

II-37. Pokušaj da Rumunija dobije svoj nacionalni sport (1898.)

Gospodin Haret,¹⁹ ministar sporta, u želji da podstakne bavljenje fizičkim vježbama u našoj zemlji inicirao je takmičenja bukureštanskih srednjih škola povodom 10. maja. Učenici su se takmičili u „oini“²⁰, a) pobjednici su dobili počasni pehar koji pripada školi sve do naredne godine, kada će se, na isti dan, ponovo organizovati isto takmičenje. Sklonost gospodina ministra da propagira fizičko vježbanje kroz takmičenje u našim izvornim sportovima po svemu je dobrodošla: a) zato što će mladi ljudi opet vidjeti takmičenja, pa i sami u njima sudjelovati u našim sportovima kojima je donedavno prijeto nestanak;

b) zato što će ti sportovi, u kombinaciji s usvajanjem dobrog sistema gimnastičkih vježbi, pružiti pravo tjelesni odgoj, nacionalni i patriotski, odgoj koji je zaista neophodan zemlji koja želi, zarad svojih sinova, biti snažna, ugledna i da izaziva strahopoštovanje.

Ionescu, str. 1106.

? Znaš li da li se u tvojoj zemlji neki sport smatrao, ili se još uvek smatra, nacionalnim sportom? Šta misliš, zašto je krajem XIX. stoljeća bilo onih koji su smatrali da je potreban „nacionalni sport“? Čemu su ti ljudi težili?

► Sl. 9. Diploma učesnika u sportskom takmičenju srednjoškolaca u organizaciji lista „Gazeta Sporturilor“ (Rumunija između dva rata)

ACIME, 37/2000

🔑 Pobjednicima je lovorov vijenac na glavu stavljala djevojka obučena u tradicionalnu narodnu nošnju, koja je trebalo da simbolizira Rumuniju.

? Kako je ovdje Rumunija predstavljena? Razgovarajte o tome kako je ona vizuelno i simbolički povezana s dječacima koji marširaju. Koji su simboli i kakva su grafička rješenja diploma koje se danas dodjeljuju u tvojoj zemlji? A u vrijeme između dva rata?

II-38. Albanski kralj Zogu I. o značaju vojne obaveze za stvaranje nacije (1928.)

Smatram da vojska, kao obrazovni faktor, predstavlja najvišu vrijednost. Ovoj zemlji je iznad svega potrebno obrazovanje, i muškarci koji su pozvani da služe vojsku vratit će se kući sa širim pogledima na svijet. Morate razumjeti da prosječan Albanac ne zna ništa o tome kojoj naciji pripada.

Njemu je vrhovni autoritet uvijek bio vođa plemena, bej, i stoga ga treba postepeno učiti da svoju lokalnu lojalnost, inače po sebi hvale vrijednu, preusmjeri na centralnu vlast. On zapravo treba naučiti da je ne samo pripadnik plemena nego isto tako i građanin države.

Fischer, str. 23.

19 Spiru C. Haret (1851.-1912.) doktorirao je matematiku u Parizu. Kad se vratio u Rumuniju, radio je kao univerzitetski profesor, zatim kao visoki službenik zadužen za obrazovanje i u tri navrata kao ministar vjera i obrazovanja. Predstavlja simbol nastojanja da se oko 1900. godine modernizira obrazovanje u Rumuniji.

20 Oina se smatra rumunskom nacionalnom igrom. Sličan je bejzbolu, igraju dva tima od po 12 igrača, svaki na polju od 80 sa 50 metara. Lopta je prečnika 6-9 cm, a palica je dugačka do 95 cm. Iako se smatra nacionalnom igrom, veoma malo ljudi se njome aktivno bavi i poznaje pravila.

🔑 Ahmed Zogu (1895.-1961.), najveći albanski državnik u međuratnom periodu, predsjednik države od 1925. do 1928., i albanski kralj Zogu I. od 1928. do 1939. godine.

? Šta je značajnije u viziji kralja Zogua: uloga obaveznog vojnog roka u povećanju odbrambene moći zemlje, ili pak njegova uloga u obrazovanju nacionalnog identiteta mladih Albanaca? Šta misliš, da li je obaveza služenja vojnog roka podobno sredstvo za postizanje tih ciljeva? Kakvi su stavovi prema služenju vojke u društvu u kojem ti živiš?

► **Sl. 10. Rumunski dječacić odjeven kao vojnik (1916.)**

? Kako objašnjavaš običaj da se dječaci oblače u vojničke uniforme? Šta misliš, da li je u pitanju samo moda ili to ima neko društveno i pedagoško značenje?

II-39. Cilj obrazovanja u Turskoj, prema shvatanju Zije Gokalpa (1914.)

Ako pogledate nastavni program u turskim školama, vidjet ćete da se djeca podučavaju iz tri oblasti: (1) uče jezik, književnost i historiju, što su zapravo turski jezik, turska književnost i turska historija; (2) uče Kuran, zatim čitanje tekstova Kur'ana u pravilnom ritmu i s pravilnim izgovorom, katehizam, historiju islama i islamskih jezika (arapskog i perzijskog); (3) uče i matematiku, prirodne nauke i strane (evropske) jezike, koji će im biti od pomoći u daljem proučavanju tih nauka, kao i gimnastiku i zanatske vještine.

To pokazuje da naše obrazovanje ima tri cilja: turkizam, islamizam i modernizam. Nijedan turski roditelj neće dozvoliti da njegovo dijete ne nauči turski jezik, ili da ne upozna tursku historiju. Ali on želi i da njegovo dijete bude moderno obrazovano, osim što je obrazovano kao Turčin i musliman. Stoga se čini da za nas potpuno obrazovanje obuhvata tri stvari: tursko obrazovanje, islamsko obrazovanje i moderno obrazovanje. [...] Ova tri aspekta obrazovanja treba uzajamno da se podupiru i dopunjuju. Ali, ukoliko ne odredimo funkciju svakog od njih i ne ograničimo njihove sfere na razuman način, ne prenatlašavajući nijedno, onda se može dogoditi da oni jedni drugima protivrječe, pa čak i da budu međusobno nespojivi.

Vucinich, str. 157.-159.

🔑 Zija Gokalp (1876.-1924.), vodeća ličnost mladoturskog pokreta i glavni ideolog turskog nacionalizma.

? Šta misliš o piščevoj želji da napravi ravnotežu između tri tipa obrazovanja? Da li je bilo praktično da se sve te vrste obrazovanja uvedu u osnovnu školu? Kakva je bila situacija u tvojoj zemlji početkom XX. stoljeća? A danas?

II-40. Protivnici kritiziraju Ataturkovu politiku po pitanju historije i jezika (privatni dnevnik, 1932. godina)

17. jul 1932.

Mustafa Kemal je organizovao historijski kongres u Ankari. [...] Govore gluposti, tvrde da je čitav svijet turski. [...] Osam godina je Mustafa Kemal predstavljan kao genije za vojnu teoriju, kao genije za politiku, kao genije za poljoprivredu i tako dalje. Sada on želi da od sebe napravi velikog historičara. [...] Svrha ovoga kongresa je sljedeća: Mustafa Kemal otkriva do sada nepoznate stvari u historijskoj nauci, nudi novu teoriju historije i postaje veliki historičar, genije za historiju. Čovjeka mora biti stid kada vidi da neko pokušava da učini nešto tako smiješno. [...] U knjizi koju je objavio, strelicama je obilježio sve zemlje koje je Turska osvojila. Nema nijednog jedinog mjesta do kog Turci nisu stigli. On Grke proglašava za Turke zbog riječi „ege“, a Irce su zapravo Turci zbog jednog sloga (Ir). Kakva glupost, kakvo neznanje, kakva sramota! Zaboravio je nesretni Iran.

[...] Ako države postaju turske samo zato što imaju „ir“, šta onda nije u redu sa Iranom?

I on ima „ir“. Da, nije moguće da je toliko glupo. [...] Tako je Gazi rekao Junus Nadiju da u rječniku šejh Sulejmana Čagataja postoji riječ „kilturmak“ i da treba samo ukloniti sufiks „mak“ i dobije se reč „kiltur“ koja je izvorna franačka riječ za kulturu. Oni su od nas uzeli tu riječ. O, zemljo otvori se i progutaj me! Da li da plačem ili da se smijem? Kada čitam ove izmišljotine, onda je sramota mene, koji sam u Parizu. Taj „kilturmak“ je, naravno, ništa drugo do „getirmek“ (donijeti). Gdje je tu kultura?

[...]

8. septembar 1932.

U današnjem izdanju Milijeta²¹ stoji da Mustafa Kemal ide na skup lingvista u dvorac Dolmabahçe. Bože, smiluj se na naš jezik. [...] Ko zna šta će sada izmisliti. [...]

Pitanje jezika postat će još složenije. Bit će teško napraviti novu čistku. Bilo bi mnogo bolje da to nije ni pokušavao. Zaista ne znam šta mu sve to treba. U roku od dvije godine postao je historičar. Objavio je historiju

Turske koja je puna njegovih izmišljotina, i sada se to mora učiti u školama. Jadna turska djeca koja na to gube vrijeme! A sada je odjednom postao i filolog.

Nur, III, str. 547.

Jezik i historija bili su od ključnog značaja za Ataturkovu politiku njegovanja nacionalizma. Šta misliš o pretjerivanjima koje u svome privatnom dnevniku kritizira jedan njegov intelektualni suparnik? Da li bi takva kritika imala efekta da je izrečena javno? Da li znaš za slične slučajeve u tvojoj zemlji?

II-41. Mahmud Esad Bozkurt o nacionalističkoj suštini „Ataturkove revolucije“

Državne poslove u novoj Republici Turskoj vodit će isključivo Turci. Nemamo povjerenja u one koji nisu Turci. Ataturkovu revoluciju karakterizira ponajprije turski nacionalizam i prenaglašavanje turskog porijekla. To je princip koji je izbrisao prošlost. To je princip koji je uveo modernost.

Čitava turska revolucija i sve što je ona učinila zasnovano je na tom principu. Svako, pa i najmanje odstupanje od njega isto je što i nazadovanje i znači smrt.

Bozkurt, str. 354.-355.

Mahmud Esad Bozkurt bio je ministar unutrašnjih poslova u vrijeme Ataturka. Jedan je od prvih ideologa koji je sistematično predstavio „kemalizam“ kao zaokruženu doktrinu.

Opće pitanje:

Uporedi tekstove II-34, II-35, II-36, II-37, II-38 i II-39, kao i slike 8, 9 i 10; koja su se sredstva koristila za formiranje i održavanje zajedničkog identiteta u novim nacionalnim državama u ju-goistočnoj Evropi?

21 Misli se na novine pod tim nazivom.

TREĆE POLAVLJE: Nacionalne ideologije

Kultura je od ključnog značaja za napredak i jačanje nacije. To su elite nacionalnih država jugoistočne Evrope shvatile i mnogo su truda uložile da na svaki kulturni proizvod utisnu nacionalni pečat. Nacionalizacija kulture obuhvata ne samo sistematsko promišljanje o naciji, razvoju nacionalnih slika o sebi samima i stereotipa već i primjenu raznih nacionalnih simbola.

U ovom poglavlju bavit ćemo se samo nekima od njih. Zastava, grb i himna su obilježja državnosti, a građani se uče da se s tim simbolima poistovjećuju. Tokom vremena, svaka država počela je slaviti jedan ili više nacionalnih praznika koji predstavljaju najveće nacionalne događaje. Historija se pokazala kao nepresušni izvor simbola i heroja. Intelektualci i političari prisvojili su različite historijske trenutke i ličnosti i iskoristili ih za to da prošlost predstave u skladu s vlastitim trenutnim interesima i zamislama. Većina nacionalnih heroja dolazi iz daleke prošlosti, ali ima i onih koji pripadaju savremenosti. Njihova je uloga da u doba mira podstaknu osjećanje nacionalnog ponosa, a u vrijeme rata da jačaju koheziju i posvećenost nacionalnim ciljevima. Od kraja XIX. stoljeća svaka evropska nacija imala je makar jednog nacionalnog pjesnika, jednog nacionalnog slikara ili vajara i, naravno, nacionalnu narodnu kulturu koja obuhvata narodnu književnost i narodne nošnje. Kulinarstvo i sport također korišteni su za jačanje nacionalnog jedinstva i ponosa kod građana. Odnosi među nacijama nisu bili ograničeni samo na simboličko nadmetanje. Politički sukobi često su izbijali u modernoj Evropi, kao i u jugoistočnoj Evropi koja, zbog svojih nestabilnih država i mnogobrojnih teritorijalnih pretenzija nije bila izuzetak. Stoga je priprema za rat bila jedan od ključnih ciljeva nacionalne ideologije. Nacionalni panteoni bili su puni političkih vođa i ratnih heroja.

Pažnja nije posvećivana samo odraslim muškarcima, već i ženama i djeci koji su našli svoje mjesto u borbi za nacionalne ciljeve. Žene i djeca posmatrani su kao nevini i nesebični, te je njihovo uključivanje u borbu za ostvarenje nacionalnih ciljeva djelovalo kao ključni dokaz da ti ciljevi, kao i čitava nacionalna borba, jesu opravdani i vrijedni. Žene kao majke i odgajateljice djece, i djeca kao budući građani i vojnici, tako su dobili veliki značaj u širenju uvjerenja da je budućnost nacije svijetla i sigurna.

IIIa. Šta je nacija?

III-1. Prava i obaveze rumunske nacije, po shvatanju pjesnika i političara Dimitrija Bolintineanua (1869.)

Rumuni su nacija; nacija je narod i sve klase koje ga čine i zajedno žive po istim zakonima i običajima i govore istim jezikom. Svaka nacija ima karakter po kojem se razlikuje od svih drugih. Kao što pojedinac ima prava i dužnosti u društvu u kojem živi, tako i nacija ima prava i dužnosti prema samoj sebi i drugim nacijama; njena prava su zapravo njene dužnosti.

Najuzvišenije pravo nacije je njeno pravo da upravlja sobom na način koji sama odabere, i da se održi; nacija uvijek ima pravo, oslanjajući se na vlastite snage, odbiti svaku vrstu napada izvana; njeno treće pravo je pravo da slobodno i u potpunosti razvije svoje sposobnosti, sve dok njihova primjena ne šteti interesima drugih nacija. Prva dužnost nacija, to jest jedne nacije u odnosu na sve ostale, dužnost u kojoj se sažimaju sve ostale njene dužnosti, jeste dužnost da se njeni pripadnici međusobno vole i pomažu...

Bolinteanu, II, str. 501.

 Dimitrije Bolintineanu (1819.-1872.), rumunski pjesnik, pisac i političar. Rođen u vlaškoj porodici porijeklom iz Makedonije, sudjelovao je u vlaškom revolucionarnom pokretu četrdesetih godina XIX. stoljeća, bio član privremene vlade i pokrenuo novine *Puporul Suveran* (Suvereni narod). U nekoliko navrata 1863. i 1864. godine bio je ministar vanjskih poslova i ministar vjera i obrazovanja..

 Koji elementi, po mišljenju autora ovoga teksta, određuju jednu naciju? Uporedi to s definicijom riječi „nacija“ koju ćeš naći u rječniku. Koja su, po mišljenju autora, najvažnija prava jedne nacije?

III-2. Objašnjenje šta je narod prema jednom srpskom udžbeniku (1870.)

Svaki čas čitam u novinama, u knjigama, i svaki dan se čuje u razgovoru ime narod, i svaki čas nam valja pomenuti, da smo i mi narod, i da se zovemo srpski narod. Za to, kad su jednom prilikom u kući Radosavljevoj pomenute te reči srpski narod, upita ga njegov sin, šta je to narod, šta su to Srbi? I o tome su se posle toga ovako razgovarali.

Otac: Znaš li ti, sinko, kazati mi šta je to porodica?

Sin: Znam, oče! Porodica zovu se deca sa svojim ocem i materom.

Otac: A kad otac ima braće, a mati sestara, pa oni opet imaju svoje dece – nije li i to porodica?

Sin: Jeste, oče, i to. Sve je to zajedno porodica. [...]

Otac: E, to je ono što mi treba, da ti kažem šta je to narod. Hiljadama i hiljadama onakih porodica kao što smo ih videli, rasute su na daleko i na široko po brdima i dolovima, oko reka i pokraj mora, po dobrim i po lošim zemljama na celoj zemlji našoj. Sva ta grdna gomila ljudi ne govori sve jednim jezikom da bi se razumela. S toga su svi ljudi ovoga sveta podeljeni na gomilice koja se svaka svojim načinom razumevaju, svaka svoj jezik govore.

Dakle koliko god ima tih gomila koje govore tako da se s drugom gomilom ne mogu razumeti, one se zovu narodom. [...]

Otac: Narodi se poznaju po jeziku. Koliko god hiljada porodica govore jedan jezik i razumeju se, one čine narod. Na primer, kad ti odavde pođeš, možeš znati lako dokle se prostire narod u kome smo i mi.

Idi na sever, na zapad, na istok i jug, pa kud god budeš putovao, dokle god čuješ da se ovako govori kao kod nas, ili da ih ti možeš lepo razumeti, to je sve jedan narod.

Ali ima još nešto čime se odlikuje narod. Da ti, na primer, pođeš daleko odavde, video bi dosta ljudi koji ne samo ne govore naš jezik, nego i ne ponose se Milošem Obilićem, ne pevaju Kraljevića Marka, ne slave naših slava, ne idu crkvama na sabore, ne žale za Kosovom našim. Često i ne znaju nikako za to. Ljudi dakle koji govore jedan jezik, koji veruju u jedan ponos narodni i svud se jedan drugog sećaju, koji imaju jedne iste običaje, zovu se narod.

Sin: I takih naroda ima dosta na zemlji, je li, oče!

Otac: Dosta, sinko! I svaki ima svoje ime. Čim narod – tim jezik; čim jezik – tim ime!

Koji ovaj naš jezik govore zovu se Srbi, a drugih ima nebrojeno. Blizu su nama: Bugari, Rumuni ili Vlasi, Mađžari, Slovenci, Talijanci, Nemci i tako ih ima vrlo mnogo na ovoj zemlji našoj.

Sin: To, oče, svaki narod ima svoje ime onako kao svaki čovek. [...]

Pa posle, kad su više naroda ovako u srodstvu po jeziku i običajima, kao što ti govorim za nas, Bugare, Slovence, Čehe, Poljake, Ruse i još dva tri, onda se oni smatraju kao jedna porodica, jedno veliko pleme. To pleme i srodstvo u kom smo mi, zove se pleme slovensko. A od toga plemena slovenskoga, mi (Srbi i Hrvati), Bugari i Slovenci, zovemo se južnim Slovenima ili Jugoslavenima, za to što mi živimo na jugu, a ostali su Sloveni na sever i istok od nas.

Srpska, I, str. 9.-17.

 Koje su glavne osobine nacije prema objašnjenju u ovom udžbeniku? Koji su specifični elementi srpskog nacionalnog identiteta? Koji su glavni edukativni ciljevi ovoga teksta? Šta misliš o ovde ponuđenom objašnjenju? Uporedi to s današnjim definicijama koje se mogu naći u nastavnim programima za građansko obrazovanje.

III-3. Određenje nacije po Ziji Gokalpu (1923.)

Šta je, dakle, nacija? Šta nas to povezuje jače od rasnih, etničkih, geografskih, političkih sila, pa čak i same volje? Sociologija dokazuje da taj odnos počiva na obrazovanju, odgoju i kulturi – drugim riječima, osjećanju [...]. Jasno je da nacija nije rezultat okupljanja na rasnoj, etničkoj, geografskoj, političkoj osnovi, ili pak na osnovu puke volje. Naciju čine ljudi koji imaju jednako obrazovanje, koji su prihvatili isti jezik, vjeru, moral i estetiku [...]. Stoga je uzalud tražiti genealogije u svojoj naciji. Mi tražimo samo nacionalno obrazovanje, odgoj i ideale.

Gökalp, str. 11.-15.

Uporedi ovaj tekst sa II-39: koji element pisac izdvađa kao karakterističan za nacionalnu grupu? Kakvu ulogu on daje obrazovanju?

III-4. Poimanje nacije kod Mustafe Kemal-paše

A. Značaj religije tokom rata (1920.)

Opći princip je sljedeći: različiti poklonici islama koji žive u područjima unutar naših nacionalnih granica jesu zaista naša braća koja međusobno poštuju etnička, regionalna i etička prava. Stoga mi ne želimo učiniti bilo šta protiv želja tih ljudi. Ukoliko smo u nešto potpuno uvjereni, onda smo uvjereni u to da u okvirima naših nacionalnih granica Kurdi, Turci, Lazi, Kirgizi i tako dalje, svi ti islamski elementi, imaju zajedničke interese i odlučni su da djeluju zajedno. I mi isto tako gledamo na stvari. Srčano se zalažemo za bratsko i vjersko jedinstvo. Stoga nikada nemojte sumnjati [...] da Laz ili Kurd neće glasati za našu stvar kada se od njega to zatraži [...]

Ozturk, str. 196.-197.

B. Kultura (1922.)

Narodi Turske, rasno, vjerski i kulturno ujedinjeni, puni su međusobnog poštovanja, žrtvuju se jedan za drugoga, i čine društveno tijelo koje ima zajedničku sudbinu i zajedničke interese.

Atatürk'un, str. 52.

C. Jedinstvo (1924.)

Kako smo uočili, sljedeći prirodni i historijski fenomeni imaju ulogu u formiranju turske nacije:

1 – jedinstvena politička organizacija

2 – jedan jezik

3 – jedna teritorija

4 – jedna rasa i jedno porijeklo

5 – historijska srodnost

6 – moralna i etnička srodnost

Sve ovo postoji u turskoj, ali ne u potpunosti i kod drugih nacija. Uopćenije govoreći, da bismo neku zajednicu nazvali „nacijom“ potrebno je da svi, ili barem neki od navedenih uvjeta budu ispunjeni.

Atatürk'un, str. 70.

D. Uopćavanje i pojednostavljivanje (1929.)

Hajde da napravimo definiciju koja bi, koliko god je to moguće, odgovarala svakoj naciji. Oni koji posjeduju bogatu riznicu sjećanja, iskrenu želju i saglasnost da žive zajedno, zajedničku volju da se brani zajednička baština, čine zajednicu koja se naziva „nacija“. U skladu s tim, ukoliko kažemo da zajednica koju čine pripadnici jedne kulture jeste „nacija“, onda samo navodimo najkraću definiciju „nacije“.

Atatürk'un, str. 48.

Šta misliš, zašto postoji toliko mnogo definicija i mogućnosti definiranja nacija? Možeš li pojedine Atatürkove definicije povezati s određenim historijskim situacijama koje su mogle uticati na njegovo poimanje nacije? Možeš li ti sam/a da ponudiš neku definiciju?

IIIb. Samoodređenje

III-5. Biti Bugarin - pjesma *Bugarin sam Ivana Vazova* (1917.)

Bugarin sam i jak
Bugarska me majka rodila
Zbog tolikih ljepota i dobara
Volim zavičaj svoj

Bugarin sam i volim
Naše planine tako zelene
I što me Bugarinom zovu
Najveća radost je meni

Ja sam slobodan Bugarin
U zemlji slobode ja živim
Sve što je bugarsko
Ja slavim, gledam, čuvam i cijenim

Bugarin sam i sazrijevam
U velikim danima u vremenu slavnom
Ja sin sam zemlje tako divne
Ja sin sam iz plemena hrabrih.²²

Vazov, str. 7.

 Ivan Vazov (1850.-1921.) bio je bugarski pisac, pjesnik i političar, poznat kao "patrijarh bugarske književnosti". Rođen je u Sopotu u bugarskoj Dolini ruža, emigrirao je u Rumuniju i Rusiju, i bio je uključen u bugarski oslobodilački pokret. Njegova prva poema bila je *Borba*, tokom rata iz 1877.-1878. objavio je knjigu *Spasenje*, a nakon formiranja bugarske države podsjetio je na vrijeme osmanske vladavine u znamenitom bugarskom romanu *Pod jarmom*. Tokom balkanskih ratova i I. svjetskog rata objavio je veći broj nacionalističkih pjesama (vidi Čitanku 3. *Balkanski ratovi*, tekstove II-5 i V-17). Pjesma *Bugarin sam* uči se u svim bugarskim osnovnim školama.

III-6. Biti Albanac – mišljenje Paška Vase (1879.)

Bili oni muslimani, pravoslavci ili katolici, Albanci su, uvjereni smo, isto kao i prije trideset stoljeća, najstariji evropski narod, rasa koja je najmanje izmiješana sa ostalim poznatim rasama; to je nevjerovatan i neobjašnjiv fenomen, ali ta se rasa oduprla vremenu koje sve uništava i mijenja, uspjela je sačuvati jezik, iako nije imala književnost ili razvijenu civilizaciju i, povrh toga, uspjela da sačuva svoj izvorni i karakteristični profil a da pritom ne bude nedruželjubiva, i da u svome ponašanju ne ispoljava podozrenje prema vjerovanjima i ritualima religija koje je primila tokom pobjedničkog hoda kroz stoljeća.

Vasa, str. 22..

Paško Vasa (1825.-1892.), istaknuti albanski pisac i državnik XIX. stoljeća, rođen u Skadru. Poslije mladalačkih avantura (učestvovao je u revoluciji u Italiji 1848. godine), ušao u državnu službu Osmanskog carstva i na kraju postao namjesnik Libana. Bio je lojalan službenik Carstva, ali je istovremeno osnovao nekoliko albanskih kulturnih društava i na albanskom objavio mnoštvo tekstova o albanskom jeziku, historiji i politici. Njegov politički cilj nije bio stvaranje nezavisne Albanije, već okupljanje svih koji na teritoriji Osmanskog carstva govore albanskim jezikom u jednu administrativnu jedinicu (vilajet) koja će imati izvjesni stepen autonomije.

22 Ivan Vazov. Аз съм българче. Стихотворения за деца [Bugarin sam. Pjesme za djecu]. Plovdiv, 2005. godine.

► **Sl. 11. Nacija u slikama – slovenačka razglednica (početak XX. stoljeća)**

III-7. Biti Turčin – mišljenje dr. Rize Nura (1932.)

Turska nacija jedna je od Bogu najmilijih nacija. Mudrost, heroizam, znanje i umjetničke sposobnosti njoj su date više no ijednoj drugoj. I prije i poslije Hrista mi smo stvorili mnogo civilizacija na prostoru od Kineskog mora pa sve do Balkana, Egipta, Maroka. Stoga, zbog vrijednosti koju ima dragulj sposobnosti u turskoj krvi [...].

Nur, str. 523.

► **Sl. 12. Nacija u slikama – rumunska razglednica (početak XX. stoljeća)**

România, str. 55

🔑 Ovo je jedna od niza razglednica koje prikazuju Rumune u tradicionalnoj nošnji i pri svakodnevnim poslovima.

❓ Uporedite ove dvije razglednice. Može li motiv s razglednice doprinijeti jačanju nacionalnog identiteta? Ako može, kako?

III-8. Biti Slovenac – Dimitrije Rupel o naravi Slovenaca (1987.)

U prošlosti je, čini se, vjersko preobraćanje bilo glavno oruđe oslobođenja Slovenaca. Preobraćanje znači promijeniti Boga, svece, moral i kulturu. Ono je društveni prevrat koji mijenja vrijednosti, ideje, pravila i zakone. Preobraćanje iz jedne vjere u drugu karakterizira Slovence od samog početka. [...] Nijedno veliko preobraćanje nije gurnulo Slovence unazad. Naprotiv, zahvaljujući njima mi smo opstali i napredovali. S druge strane, život pun preobraćanja znači i stvaranje posebnog mentaliteta ili nacionalnog duha. Taj bismo mentalitet provizorno

mogli nazvati duhom prilagodljivosti, kompromisa i potiskivanja, ali i racionalnosti i otvorenosti. U politici su Slovenci često pravili samo male korake, neprijatna savezništva i bili fleksibilni, zbog čega su povremeno trpjeli oštra moralna prebacivanja. Zbog takvog mentaliteta oni često pate od osjećaja rezignacije, koja ih nagoni i da napuste svoju zemlju, a imaju i visoku stopu samoubistava.

Stokes, str. 281.

Dimitrije Rupel, slovenački intelektualac i političar. Rođen 1946. godine, studirao književnost i sociologiju, bio vanredni profesor na Univerzitetu u Ljubljani. Tokom osamdesetih uređivao kritički usmjerene časopise Problemi i Nova revija, zalagao se za slovenačku nezavisnost i januara 1989. godine postao predsjednik Slovenačkog demokratskog saveza. SDU je bio dio opozicione koalicije DEMOS koja je u aprilu 1990. godine pobijedila na prvim višestranačkim izborima u Sloveniji. Poslije tih izbora on je postao jedan od vodećih slovenačkih političara i u dva navrata ministar vanjskih poslova.

Pokušaj u prethodna četiri teksta umjesto zamjenice „mi“ umetnuti odrednicu tvog nacionalnog identiteta. Da li pronalaziš neke zajedničke elemente? Napravi spisak zajedničkih elemenata i razlika.

III-9. Sjećanja Georga Jonesku-Giona (1889.) – rumunski seljaci ne poistovjećuju se sa svojom nacijom

Ko se ne sjeća da si još prije nekoliko godina mogao da pitaš seljaka: „Šta si ti?“, a da ti on, češkajući se po glavi, odgovori uz ponizni smiješak: „Pa, gospodine, šta bi trebalo da budem? Ja sam, kao i svi kršćani, kršćanin koji stoji pred Bogom“. A ako ga pitaš, govoreći njegovim rječnikom: „Pobogu, rođače, zašto kažeš samo kršćanin? Kršćanin! Pa i Bugar je kršćanin... i Moskovljanin, i Grk... Ti si kršćanin, ali si i još nešto, zar ne? Zar ne osjećaš da si po svojim precima Rumun, Rumun zelen kao hrast, sa snažnim

rukama koje će poraziti neprijatelje.“ „Pa, gospodine“, odgovorit će ti seljak, „ne razumijem se ja u te stvari, vi govorite kao iz neke knjige...“

Ionescu-Gion, str. 16.-17..

Georg Jonesku-Gion (1867.-1904.), doista objavljivao kao novinar i historičar. Studirao u Briselu i Parizu, i radio kao srednjoškolski profesor francuskog i historije, da bi kasnije postao glavni inspektor za srednjoškolsko obrazovanje. Ovo je odlomak iz govora na skupu održanom u bukureštanskom Atenaumu.

Kako je ovdje predstavljena razlika između vjerskog i nacionalnog identiteta? Šta je Jonesku-Gionu važnije? Zašto je krajem XIX. stoljeća nacionalni identitet postao važniji od vjerskog? Možeš li uočiti vezu između toga i stvaranja nacionalne države?

III-10. Doživljaj H. N. Breilsforda (1905.) – u Makedoniji se ne poistovjećuju sa svojom nacijom

Sjećanje na prošlost je potpuno iščililo i seljanima je ostalo samo nejasno predanje kako su njihovi preci nekada davno uživali u slobodi. U jednom zabačenom seocetu u blizini Ohrida, u kome nema ni učitelja ni svećenika i čiji nijedan stanovnik ne umije da piše i čita, razgovarao sam s nekoliko dječaka da bih vidio koliko oni znaju o svojoj prošlosti. Odveo sam ih na osamljeno i neobično zaobljeno brdo na čijem vrhu su ruševine utvrđenja bugarskog cara, koji se nadvijaju nad jezerom i dolinom. „Ko je ovo izgradio?“, pitao sam ih. Odgovor je zvučao upečatljivo: „Slobodni ljudi“. „A ko su oni bili?“. „Naši djedovi“. „Da, ali da li su oni bili Srbi, Bugari, Grci ili Turci?“ „Nisu bili Turci, bili su kršćani“. I to je, izgleda, bilo sve što su oni znali.

Brailsford, str. 99.-100.

🔑 Henry Noel Brailsford (1873.-1958.), britanski novinar, proveo nekoliko godina na Balkanu kao dobrovoljac u helenofilskoj legiji, zatim kao dopisnik i upravnik britanske dobrotvorne misije u Makedoniji 1903. godine. S puno razumijevanja za makedonsku stvar, objavio rezultate svog kulturološko-historijskog istraživanja na tom području 1905. godine..

? Šta je glavni izvor identifikacije iz vizure ovih dječaka? Zašto pisac naglašava kako u selu nije bilo ni škole ni svećenika, a da su seljaci bili nepismeni? Šta misliš, da li bi odgovori dječaka bili drukčiji da su odrasli u drukčijim uvjetima?

► **Sl. 13. Bosanskohercegovački paviljon na Međunarodnoj izložbi u Parizu (1900.)**

Bennett, str. 30

🔑 Na svjetskoj izložbi svaka država želi istaći svoju posebnost.

? Šta je prikazano na ovom bosanskohercegovačkom paviljonu 1900. godine? Analiziraj pozadinu slike (arhitektonske elemente), odjeću, namještaj, ponašanje i izgled ljudi. Prikupi podatke o posljednjoj Svjetskoj izložbi i učesnicima iz tvoje zemlje. Šta je tvoja zemlja odabrala da na njoj prikaže?

IIIc. Nacionalna znamenja

III-11. Riga od Fere – prijedlog zastave i znamenja Grčke (1797.)

Na zastavi i znamenjima Grčke treba biti Heraklova palica s tri križa; zastava i znamenja su trobojne, crveno na vrhu, bijelo u sredini i crno dolje.²³

Crveno predstavlja carsku purpurnu boju i samoodređenje grčkog naroda; tu boju su koristili naši preci kada su kretali u boj kako se rane koje krvare ne bi vidjele i demoralizirale druge borce. Bijelo je simbol čistote naše borbe protiv tiranije. Crno je smrt na koju smo spremni u borbi za slobodu i otadžbinu.

Svi grčki vojnici nose šljemove.

Svi grčki vojnici imaju bajonete koje kao mačeve nose zadjenute za pojas, ili, ako je potrebno, i za vrijeme

vojne parade, stavljene na puške.

Odjeća grčkog vojnika je junačka odjeća koja se sastoji od crnih kraćih pantalona, bijele košulje i crvenih čarapa ili dokoljenica.

Svi Grci i Grkinje, kao i svi stanovnici ove republike, moraju imati na šljemovima i kapama oznaku poput ove gore prikazane, nacrtanu ili izvezenu na bijeloj tkanini ili utisnutu na bronzi: to je znak raspoznavanja među slobodnim demokratama i jednakom braćom.

Parθενών, str. 555.-556.

Poslije sticanja nezavisnosti, Grčka je prihvatila samo nekoliko Riginih prijedloga. Pokušaj iznijeti razloge za i protiv prihvatanja čvrstih pravila odijevanja za sve stanovnike jedne države. Uporedi zastavu koju je predložio Riga sa sadašnjom grčkom zastavom (sl. 17).

► Sl. 14. Zastava grčkog ostrva Psare tokom Rata za nezavisnost, na kojoj stoji parola „Sloboda ili smrt“, križ i simboli tajnog društva „Filiki eteria“

Simaies, str.22.

23 Sličan raspored boja je bio i na zastavi Francuske, mada je umjesto crne bila svijetloplava.

► **Sl. 15. Rumunska zastava bukureštanske gradske garde s natpisom „Snaga izvire iz jedinstva“ (1867.)**

🔑 Dvije ženske figure predstavljaju dvije rumunske kneževine, Moldaviju i Vlašku, koje su se 1859. godine ujedinile u jednu državu.

❓ Šta je bio cilj upotrebe likovnih elemenata koji direktno aludiraju na naciju, na zastavi koja je napravljena za jednu lokalnu ustanovu?

III-12. Značaj albanske zastave, govor episkopa Fan Stilijan Nolja na pogrebu Faika Konice (1942.)

Dozvolite da kažem i nekoliko riječi o albanskoj zastavi. Kao što znate, nijedna zastava iz našeg susjedstva nije starija od stoljeća i po, a neke nisu stare ni čitavo stoljeće.

Naša zastava je stara najmanje 500 godina, a možda čak i nekoliko stoljeća više. Ona je bila zastava Đerđa Kastriota Skenderbega, albanskog nacionalnog heroja koji se 25 godina borio protiv Turaka i bio posljednji kršćanski borac koji je na Balkanu uspješno prkosio najvećim turskim sultanima.

► **Sl. 16. Zastava i grb Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije (1929.)**

Dimić

🔑 Zastava i grb su kombinacija simbola tri vodeće nacije u prvoj Jugoslaviji

❓ Koja je svrha ove slike?

Poslije Skenderbegove smrti, Albaniju su napustile evropske sile i ona je bila osuđena da još četiri stoljeća grca pod teškim turskim jarmom. Za to vrijeme je Skenderbegova zastava zaboravljena – niko nije znao za njeno postojanje sve dok jedan mladi naučnik nije u biblioteci našao Barlecijevu biografiju Skenderbega, i u njoj sliku te zastave. Taj naučnik je bio Faik Konica i ta zastava sada prekriva njegov kovčeg, crvena zastava sa crnim dvoglavim orlom upravo je ona koju je Konica „ponovo otkrio“.

Konitza 2000, str. 174.

🔑 Ovaj govor održan je u Sjedinjenim Državama, za vrijeme Drugoga svjetskog rata, dok je Albanija bila pod italijanskom okupacijom. Fan Noli (1882.-1965.) bio je pravoslavni episkop i šest mjeseci tokom 1924. albanski premijer i regent. Zbog protivljenja Ahmedu Zoguu morao je da ode u izbjeglištvo, nastanio se u Sjedinjenim Državama gdje je bio ključna osoba za održavanje komunikacije između Albanije i Amerike. Objavio je nekoliko književnih i historijskih radova, kao i rasprava posvećenih vjerskim pitanjima. Sa 63 godine (1945.) stekao je titulu doktora na Univerzitetu u Bostonu gde je odbranio disertaciju o Skenderbegu. Iako su se njegovi odnosi sa Faikom Konicom (vidi II-35) pogoršali kada je Konica postao albanski ambasador u Vašingtonu dok je Zogu bio na vlasti, Noli i Zogu su intenzivno sarađivali poslije okupacije Albanije 1939. godine.

? Analiziraj tekstove III-11 i III-12. Znaš li značaj zastave tvoje zemlje? Da li svoju zastavu povezuješ s nekim posebnim događajem ili nečim drugim značajnim?

? Pokušaj da shvatiš značenje ovih zastava. Uporedi boje i njihov raspored. Uporedi ove zastave sa zastavama ostalih evropskih zemalja.

► **Sl. 17. Današnje zastave zemalja jugoistočne Evrope**

Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Crna Gora, Hrvatska, Kipar, Grčka, Makedonija, Rumunija, Slovenija, Srbija, Turska

III-13. Himne

A. Grčka himna (1823.)

Znam za sve vas stare,
Božanski vaskrsle,
U svjetlu vam oči zare
Dok se mačevi kale.

Iz grobova našeg roda
Duh će vaš da sine pravo
Kad kliknemo vama – zdravo!
Živjela, živjela sloboda!

Dugo ste bili
Među svijetom što žali
Čekajući glas
Koji će vas pozvati

Ah, sporo stiže taj dan
Jer nikog ne bijaše
Da se u sjenci tirana
Na tako nešto usudi

A sad, sinovi, izdržite
I uzbuđeni dah zadržite
U boj krenite
Tražeć slobodu il smrt

Iz predačkih grobova
Ustaće duhovi
Jer mi ih zovemo:
Živjela, živjela sloboda!

Kapsomenos, str. 93.-94.

Stihove grčke Himne slobodi napisao je Dionisije Solomos, jedan od najvećih grčkih pjesnika (1798.-1857.). Tu pjesmu od 158 stihova napisao je 1823. godine, tokom grčkog rata za nezavisnost. Prve dvije strofe, za koju je muziku komponirao Nikolaos Mantacaras, proglašene su 1864. godine nacionalnom himnom Grčke, umjesto prijevoda himne Bavarske, koji je do tada bio u upotrebi.

B. Hrvatska himna (1835.)

Lijepa naša domovino,
Oj junačka zemljo mila,
Stare slave djedovino,
da bi vazda sretna bila!
Mila kano si nam slavna,
Mila si nam ti jedina.
Mila kuda si nam ravna,
Mila kuda si planina!
Teci Dravo, Savo teci,
Nit ti Dunav silu gubi,
Sinje more svijetu reci,
Da svoj narod Hrvat ljubi.
Dok mu njive sunce grije,
Dok mu hrašće bura vije,
Dok mu mrtve grobak krije,
Dok mu živo srce bije!

Za Hrvatsku, str. 5

Stihove hrvatske himne napisao je Antun Mihanović (1796.-1861.) i objavio u književnom časopisu *Danica* 1835. godine. Mihanović je rođen u Zagrebu, bio je oficir u vojsci Habzburgovaca i kasnije diplomat. Muziku za stihove je četrdesetih godina XIX. stoljeća napisao Josip Runjanin (1821.-1878.), također habzburški oficir. Hrvati su tu pjesmu početkom XX. stoljeća počeli doživljavati kao svoju himnu. U komunističkoj federativnoj Jugoslaviji priznata je kao himna tadašnje republike Hrvatske i u zvaničnim prilikama izvođena je tek poslije jugoslavenske himne (Hej, Sloveni). Po ustavu iz 1990. godine "Hrvatska Domovina", poznatija kao "Lijepa naša (domovina)", državna je himna Republike Hrvatske. U prvoj verziji pjesme se ne spominje „sinje more“ – te dvije riječi dodate su devedestih godina prošlog stoljeća.

C. Albanska himna (1912.)

Pod zastavom kao jedan
 S jednom željom i jednim ciljem,
 Zakletvu položismo
 U borbu za spas.
 Samo rođeni izdajnik
 Borbe se straši
 Dok hrabar mučenički
 Pada i za domovinu strada.
 Puške u rukama čvrsto držimo
 I domovinu nikome ne damo.
 A ni svojih prava dati nećemo
 I svakog neprijatelja istjeraćemo.
 Sam Gospod reče
 Narodi će nestajati
 Ali – Albanija će živjeti
 Jer mi borimo se za nju, samo za nju.

www.albanian.com/information/history/index.html

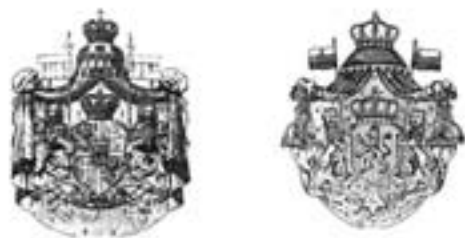
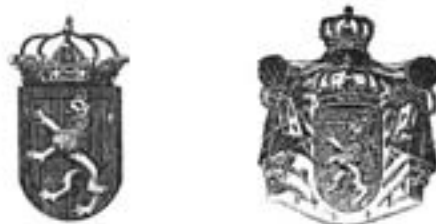

Stihove je napisao Aleks Stavre Drenova alijas Asdreni (1872.-1947.). Drenova je dio života proveo u Rumuniji i umro je u Bukureštu. Izvorni naslov pjesme je *Betimi mi flamur* (Zakletva zastavi), a prvi put je objavljena 1912. godine u *Liri e Shqiperise* (Sloboda za Albaniju), albanskim novinama koje su se izdavale u Sofiji. Prve dvije strofe, sa muzikom Ćiprijana Porumbeskua (1853.-1883.) proglašene su albanskom himnom 1912. godine.

Šta znaš o himni svoje zemlje?

► Sl. 18. Historijat državnog grba Bugarske od 1741. godine do danas

Koji elementi su zajednički na svim ovim varijantama grba? Šta je predstavljeno na grbu tvoje zemlje? Odredi simbolički značaj elemenata koji čine grb.

► **Sl. 19. Srpski grb prema nacrtu Pavla Ritera Vitezovića (1701.)**

Davidov, str. 21.

► **Sl. 20. Grb Kraljevine Srbije (osamdesete godine XIX. stoljeća)**

Ljušić, 2001.

🔑 Na ovom grbu kombinirani su carski (bizantijski) dvoglavi orao i štit sa četiri „S“. Nacrt štita uradio je historičar i političar Stojan Novaković.

❓ Uporedi ove dvije slike. Analiziraj sličnosti i razlike. Šta misliš o njima?

► **Sl. 21. Crnogorski grb**

❓ Zašto je državi potreban grb i šta bi grb trebalo da izrazi? Da li grb treba smatrati elementom nacionalnog identiteta, ili pak identiteta države?

► **Sl. 22. Monarhija i država – rumunska razglednica s likom kralja Karola I. (1866.-1914.)**

❓ Zašto je napravljena razglednica s likom kralja? Kako je vladar na njoj prikazan? Kakva osjećanja i stavove treba da nam prenese ta razglednica?

III-14. Pokušaj da se u Grčkoj uvede narodna nošnja (1843.)

U interesu privrede i nacionalnog ponosa, a da bi se izbjegli strani luksuz i iskvarenost [što je Grčku i dovelo u situaciju u kojoj se danas nalazi] valjalo bi [...] uvesti narodnu nošnju: jeftinu, prikladnu, elegantnu, sašivenu od materijala koji se najčešće upotrebljavaju i da ih mogu sašiti lokalni krojači [...] koja će odražavati našu nacionalnost, sve nas povezati u nacionalno jedinstvo i pomoći u stvaranju nacije.

Grci, koji su nacija za sebe, istovremeno i dio Evrope i dio Azije, slavljeni zbog svojih velikih predaka, svakako moraju imati nacionalnu nošnju, nacionalno obrazovanje, nacionalnu kuhinju [...]

Politis, str. 124

❓ Pokušaj razumjeti zašto pisac želi uvjeriti ljude kako je neophodno imati narodnu nošnju. Da li se slažeš s njegovim tvrdnjama? Da li u tvojoj zemlji postoji „narodna nošnja“?

► Sl. 23. Srpska seljanka u tradicionalnoj nošnji (1865.)

Todić, str. 132.

Tabela 3: Državni praznici u sadašnjim državama jugoistočne Evrope

Zemlja	Datum	Događaj
Albanija	28. novembar	Dan nezavisnosti (1912.)
Makedonija	8. septembar	Dan nezavisnosti (1991.)
Bosna i Hercegovina	1. mart	Dan nezavisnosti (1992.)
Bugarska	3. mart	Dan oslobođenja (1878.)
Grčka	25. mart	Dan nezavisnosti (1821.)
Kipar	1. oktobar	Dan nezavisnosti (1960.)
Rumunija	1. decembar	Dan ujedinjenja (1918.)
Crna Gora	13. juli	Dan državnosti (2006.)
Slovenija	25. juni	Dan državnosti (1991.)
Hrvatska	8. oktobar	Dan nezavisnosti (1991.)
Srbija	15. februar	Dan oslobođenja/državnosti (1804.)
Turska	29. oktobar	Dan republike (1923.)

www.seeurope.net; <http://eh.wikipedia.org>

Državni praznici služe za obilježavanje ključnih događaja u stvaranju nacionalne države. Tokom historije jedne države, a s obzirom na promijenjene političke okolnosti, mogu se promijeniti i praznici, ali ima i država, kao što je recimo Albanija, koje kroz čitavu svoju historiju slave iste praznike. Dobar primjer države koja je mijenjala svoje praznike jeste Rumunija, koja je u drugoj polovini XIX. i prvoj polovini XX. stoljeća kao svoje najvažnije državne praznike obilježavala 24. januar, dan ujedinjenja Vlaške i Moldavije 1859. godine, i 10. maj, koji je imao trostruku simboliku: tog dana je krunisan Karol I. Od Hoencolerna za kneza Rumunije (1866.), zatim, proglašena je nezavisnost (1877.) i kraljevina (1881). Za nacionalne praznike proglašeni su i rođendani kralja i kraljice. Za vrijeme komunističkog režima glavni nacionalni praznik bio je 23. august (1944.), a ostali praznici bili su od međunarodnog značaja: Prvi maj i Sedmi novembar. Poslije pada komunističkog režima za državni praznik izabran je 1. novembar (1918.) jer je tog dana, ujedinjavanjem Transilvanije s Kraljevinom Rumunijom, nastala Velika Rumunija.

Koji događaji se obilježavaju u zemljama jugoistočne Evrope? Koji se još historijski datumi obilježavaju u tvojoj zemlji?

Organizujte istraživanje:

Saznaj nešto više o državnim praznicima u tvojoj zemlji i o tome kako ljudi razumiju i pamte te datume. To može biti zanimljivo. Razgovaraj o tome sa članovima porodice ili poznanicima koje odabereš da ti pomognu u istraživanju. Pitaj ih šta znaju o značaju državnih praznika, da li su nekada ranije slavili nešto drugo, kako su se državni praznici obilježavali dok su oni bili mladi i kako su provodili vrijeme tokom praznika. Pokušaj i da saznaš koliko su bili važni vjerski i tradicionalni praznici u zajednici u kojoj živiš.

III. Nacionalna mitologija

► Sl. 24. Slikovno predstavljanje nacije

A. Slobodna Bugarska – litografija Georgi Dančova (1879.)

? Kako je Bugarska ovdje predstavljena? Da li se i u tvojoj zemlji mogu naći slične slike?

B. Francuske razglednice na kojima su predstavljene Srbija i Crna Gora

 Analiziraj na koji su način predstavljene ove zemlje i njihova nacionalna obilježja. Obrati pažnju na to što su predstavljene ženskim likovima.

III-15. Historijski korijeni makedonske nacije – Đorđi Pulevski, *Za Makedonce* (1879.)

Za Makedonce

Naša otadžbina, Makedoncima draga
 Bila je kraljevina kralja Filipa
 I drevno carstvo Aleksandra cara.
 Naš makedonski car, u cijelom svijetu poznat
 Kao Aleksandar Veliki
 Ostavio je svoje balkansko carstvo
 Svim slavenskim brđanima.
 [...]

Moramo voljeti otadžbinu,
 I činiti sve da je dobijemo,
 Jer to je naše staro makedonsko carstvo.
 Hajdemo svi zajedno
 Učinimo sve da sebe spasemo [...]
 I našu pravoslavnu makedonsku braću.
 Budimo kao jedan i borimo se hrabro
 Kao naši preci uz cara Aleksandra.
 Neka naše pjesme čuvaju uspomenu na nas.
 Neka historija oživi,
 A mi ćemo ostvariti ono što nam je ostavila
 u amanet.

Lijepo su uspomene na naše stare makedonske pretke,
Svojim djelima mi moramo posvetiti
njihove kosti,
I pretvoriti ih u zlatne vijence.
Neka se zavihori stari makedonski bajrak
Sa svetim Đorđem na jednoj
I svetim Dimitrijem na drugoj strani.
Pa ćemo se boriti ispod tih svetih znaka
[...]

Pulevski, str. 57.-58

🔑 Đorđi Pulevski (1838.-1895.), objavio nekoliko komparativnih rječnika, gramatika makedonskog jezika i prijedloga pravopisa, kratkih historija, genealogija i zbirki narodnih pjesama. Bio je tipični romantičar, želio je pomoći stvaranju makedonske nacije povezujući „zlatno doba“ drevne Makedonije s današnjim Makedoncima koji govore slovenskim jezikom. Iako nije bio pjesnik, objavio je Makedonsku pjesmaricu u Sofiji 1879. godine.

? Šta misliš o ciljevima i poruci ove pjesme? Šta je pjesnik htio da nam saopći? Zašto je odlučio da piše u stihovima?

► **Sl. 25. Heroji historije kao savremeni uzori**

A. Leonida, kralj u drevnoj Sparti, poručuje Perzijancima da se neće predati: „Μολων Λαβει“ („Dođite i sami uzmite“), slika iz grčkog udžbenika (1901.)

Koulouri, str. 72.

24 Vasa Čarapić jedan je od vođa Prvog srpskog ustanka (1804.-1813.).

? Koje vrijednosti i stavove prenose ova slika i priložni tekst? Kako je Leonida predstavljen u odnosu na druge figure sa slike? Koje on mjesto zauzima u prostoru slike? Zašto?

► **B. Pogibija Vase Čarapića²⁴ prilikom osvajanja beogradske tvrđave 1806. – slika Anastasa Jovanovića (1817.-1899.)**

Narodni muzej, Beograd

? Kakva je uloga ove slike? Kakva osjećanja i stavove treba da nam prenese ova slika?

III-16. Sjećanje dr. Rize Nura o uticaju narodnih priča o junacima

Čitao sam ih sa zadovoljstvom i uzbuđenjem. Što sam više čitao, to sam više želio da i sam budem heroj. Sada mi je tek jasno da su te knjige govorile o drevnim herojstvima Turaka. Šteta što to danas više nema nikakvu vrijednost. Potrebno je ponovo pisati o tome i predstaviti na moderniji način [...] Koliko su važne te knjige? Potpuno sam uvjeren da 90 odsto obrazovanja koje su Turci sticali u toku djetinjstva, **i koje ih je podstaklo da i sami postanu heroji i osvoje toliko mnogo**, dolazi upravo iz takvih knjiga. One pripovijedaju o herojstvima Turaka od kada su primili islam. Treba to malo prilagoditi i ponovo napisati jer može da bude vrlo korisno za nacionalno obrazovanje.

Nur, str. 90.-91.

❓ Šta misliš o ulozi književnosti u jačanju nacionalnog identiteta? Da li si čitao književna djela koja su oblikovala ideju tvog nacionalnog identiteta?

► **Sl. 26. Simboličko predstavljanje političkih događaja**

A. Crnogorski ustanak – slika Đure Jakšića (1832.-1878.)

Narodni muzej, Beograd

❓ Postavi dva pitanja u vezi s ovom slikom. Uporedi tvoja pitanja s pitanjima drugih učenika.

► **B. Ujedinjena Bugarska – slika Nikolaja Pavloviča (1885.)**

🔑 Slika predstavlja trenutak ujedinjenja Bugarske i Rumelije 1885. godine. Bugarska se majčinski odnosi prema novoj zemlji. U pozadini osoba koja plače treba da sugerira kako su i druge zemlje željele da se priključe Bugarskoj, ali nisu mogle.

❓ Opiši sliku. Pogledaj odjeću. Šta možeš o tome reći? Koje su sličnosti, a koje razlike između ove slike i „Slobodne Bugarske“? Kakva je uloga slika s tematikom iz historije?

III-17. Rumunski zakon o očuvanju uspomene na narodnu heroinu Ekaterinu Teodoroiju (1921.)

Zakon o spomeniku, rodnoj kući i ženskom institutu „Ekatarina Teodoroiju“

Član 1. – Za očuvanje uspomene na svetu djevicu heroinu Ekaterinu Teodoroiju, koja je hrabro poginula za svoju otadžbinu, u gradu Targu-Jiuu bit će podignut spomenik kao dio komemorativnog centra u slavu „pobjede na Jiuu“, na kojem će biti upisana imena svih oficira koji su pali u pobjedonosnoj bici u dolini rijeke Jiu, a na prvom mjestu bit će ime Djevice potporučnika. Izgradnja, održavanje i nadzor nad spomenikom je u nadležnosti „Društva za grobove heroja palih u ratu“, a pod nadležnošću Ministarstva rata.

Ministarstvo će putem javnog konkursa odabrati odgovarajući projekat za izgradnju spomenika.

Član 2. – Posmrtni ostaci Djevice bit će preneseni iz Muncelula i sahranjeni u podnožju spomenika. Spomen će se održavati svake godine na dana kada je donesen specijalni zakon o čuvanju uspomene na heroje.

Osim toga, bogoslužjenje za upokojene i litija bit će održavani u Vadeni (Gorj), rodnom mjestu Heroine, na dan pobjede kod reke Jiu, i sve škole u zemlji tada će upriličiti predavanja na tu temu.

Član 3. – Kuća u selu Vadeni, oblast Gorj, u kojoj je Djevica rođena, bit će obnovljena i trajno sačuvana, kao i dvorište, i oboje će biti proglašeno za mjesto od historijskog značaja.

[...] Jedna kuća bit će sagrađena za porodicu Heroine, u istom mjestu, koja će na poklon dobiti šest ari zemlje, stoku i oruđe neophodno za održavanje skromnog seoskog domaćinstva.

Odredbe ovoga zakona ne isključuju porodičnu penziju koja se daje kao pomoć porodici preminulog brata Heroine. [...]

Član 6. – Pod nadzorom Predsjedništva Vijeća, Vijeće ministara će ministarstvima raspodijeliti novac prikupljen za spomenik, kuću i školu.

„Monitorul...“ str. 3112.

Ekaterina Teodoroiju (pravo ime Toderou) (1894.-1917.), kćerka seljaka, radila kao medicinska sestra 1916. godine. Nijemci su je zarobili u bici kod Podul Jiua, ali je pobjegla i nastavila da se bori u Valea Jiui. Kada je od eksplozije granate ranjena u obje noge, od kralja Ferdinanda I. (1914.-1927.) dobila je orden *Virtutea militara* (Vojnička vrlina) i čin potporučnika. Ponovo je radila u bolnici u Jašiju, da bi se poslije opet vratila u borbenu jedinicu i vodila bataljon u borbi kod Marašeštija gde je u noći između 22. i 23. augusta 1917. godine i poginula.

Šta misliš, zašto se smatralo važnim da se podigne spomenik Ekaterini Teodoroiju? Kakav je ona simbol? Kakva se osjećanja prenose kroz sjećanje na nju, i kome se ona prenose? Šta misliš, da li je veličanje heroja usmjereno na sjećanje samo radi njih samih, ili je glavni cilj u sferi obrazovanja, ili čak politike? Nabroj tri ličnosti koje su najistaknutiji nacionalni simboli u tvojoj zemlji. Koliko je od njih muškaraca, a koliko žena i djece? Po kojim djelima su oni postali slavni?

► Sl. 27. Rumunski plakat povodom 70 godina od osnivanja moderne države (1929.)

Na plakatu je prikazana mapa Velike Rumunije, a po njoj su raštrkane slike istaknutih historijskih ličnosti i političkih vođa. U centru je slika mladog kralja Mihaila I. Druge ličnosti vezane su ili za ideju rumunskog ujedinjenja (Mihail Hrabri, vlaški knez 1593.-1601., koji je na kratko vrijeme ujedinio Vlašku, Moldaviju i Transilvaniju; Aleksandar Joan Kuza, izabran za kneza Moldavije i Vlaške 1859.; Mihail Kogalniceanu, premijer za vrijeme vladavine Kuze), ili pak ideju monarhije (kraljevi Karol I. i Ferdinand I.). Sa strane se vide likovi rimskog cara Trajana i dačanskog kralja Dečebala, simbola plemenitog porijekla Rumuna. Datum odštampao na vrhu plakata, 10. maj, u to vrijeme je bio nacionalni praznik u Rumuniji zato što je na taj dan Karol I. proglašen za kneza Rumunije (1866.), a zatim, na taj dan proglašena je nezavisnost Rumunije (1877.) i proglašeno Rumunsko Kraljevstvo (1881.).

❓ Znaš li za neke slične plakate u tvojoj zemlji? Da li znaš za neke slične vrste propagandnih plakata? Uporedi ovaj plakat sa sl. 16. Kakva je svrha takvih materijala?

► Sl. 28. Hrvatska poštanska marka s likom slavnog košarkaša Dražena Petrovića (1994.)

Poslije uspješne karijere Dražen Petrović tragično je izgubio život u automobilske nesreći 1993. godine. On je vjerovatno jedan od malobrojnih Hrvata koji je prihvaćen kao nacionalni heroj modernog doba.

❓ Zašto se sportske zvijezde ponekad smatraju nacionalnim herojima? Kakvu vrstu heroizma oni predstavljaju? Kakav je odnos tog heroizma i heroizma u ratu i pokretu otpora? Zašto je lik Dražena Petrovića na poštanskoj marki?

III-18. Savremeni historičar o historiji albanskog grba (2000.)

Nacionalni grb: dvoglavi crni orao raširenih krila na crvenom štitu. Napravljen je na osnovu heraldičkog simbola nacionalnog heroja Đerđa Kastriota Skenderbega (1405.-1468.). Prvi put se kao heraldički simbol pojavio na Skenderbegovom pečatu. Na pečatu je dvoglavi orao raširenih krila i šestokraka zvijezda. Otisak pečata pronađen je na dokumentima iz 1459. godine, kada su papa Pikolomini II. i Kongres iz Mantove priznali simbole Skenderbega.

Gjin Varfri, str. 19.

? Zašto historičar tvrdi da je grb njegove nacionalne države star i slavan? Zašto je to danas značajno? Šta ti misliš o ulozi nacionalnih simbola? Zašto se sportske zvijezde ponekad smatraju nacionalnim herojima? Kakvu vrstu heroizma oni predstavljaju? Kakav je odnos tog heroizma i heroizma u ratu i pokretu otpora? Zašto je lik Dražena Petrovića na poštanskoj marki?

III-19. Sjećanje na Husein-kapetana Gradaševića u Bosni

Husein Gradašević je bio živa legenda svoga vremena. I nakon smrti smatran je mučenikom-šehidom bosanskog ponosa. Poznata je izreka među Bošnjacima da *"godinama nakon njegove smrti ni jedan čovjek među našim narodom nije bio u stanju da ne zaplače pri spomenu njegovog imena"*. Takav pozitivan osjećaj nije vladao samo kod bošnjačkog stanovništva, nego i kod kršćana iz Posavine koji su decenijama imali slično mišljenje.

Nakon jugoslavenskih ratova [...] Gradašević je u širim krugovima ponovno smatran najvećim bošnjačkim nacionalnim herojem; on je simbol nacionalnog ponosa i duha.

http://en.wikipedia.org/wiki/Husein_Gradascevic

(pristupljeno 8.8.2007.)

🔑 Husein-kapetan Gradašević (1802.-1834.) bio je vođa borbe za bosansku autonomiju unutar Osmanskog carstva. Sa samo 19 godina, poslije rane smrti brata, on postaje vojni kapetan u regionu Gradačca u sjevernoj Bosni. Pod njegovom upravom stanovništvo Gradačca je uživalo prosperitet i toleranciju. Nezadovoljan reformama Mahmuda II. i osmanskim političkim odlukama koje se odnose na Bosnu, početkom 1831. godine Husein-kapetan Gradašević preuzima vođstvo pobune za autonomiju Bosne. Nakon nekoliko pobjeda, koje su mu omogućile da vlada Bosnom više od godinu dana, 1832. godine je poražen od osmanske vojske i prisiljen na izgnanstvo. Nakon što je *fermanom* od sultana dobio pomilovanja, Husein je prihvatio da ode u Istanbul, ali nije odustao od svojih ideala, te mu nije bilo dozvoljeno da se vrati u Bosnu. Umro je mlad u Istanbulu, sa samo 32 godine.

? Koliko je značajno što Husein-kapetan Gradašević nije bio zaboravljen, ne samo od strane Bošnjaka, nego i kršćana? Zašto? Da li znaš druge političke ili vojne vođe XIX. stoljeća koji su bili primorani živjeti ili umrijeti u progonstvu?

ČETVRTO POGLAVLJE: Sukob nacionalističkih ideologija

Stara metafora predstavlja Balkan kao evropsko „bure baruta“ i sugerira nam da taj region čini skupina sitnih i gramzivih država. Ta predstava je nastala krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, a njenu primjerenost „dokazali“ su balkanski ratovi i atentat u Sarajevu 1914. godine. Naravno, ona je u velikoj mjeri pogrešna. Prvi svjetski rat jeste počeo sukobom Austro-Ugarske i Srbije, ali nisu ljudi s ovoga područja odgovorni za to što se taj sukob pretvorio u masakr globalnih razmjera. Osim toga, zločini počinjeni u jugoistočnoj Evropi nalaze se veoma nisko na ljestvici užasa u XX. stoljeću. Ipak, to ne znači da pojedini oblici nacionalizma u jugoistočnoj Evropi nisu odgovorni za to što su doveli do besmislenih sukoba i stravičnih zločina.

U ovom nastavnom materijalu ne želimo pružiti ilustraciju užasa koji su proizašli iz nacionalnih sukoba u jugoistočnoj Evropi. Mi smo, zapravo, pokušali to da izbjegnemo i pažnju smo usmjerili na argumente i ideologije koji na prvi pogled mogu djelovati legitimno, ali koji su ipak naveli ljude na nasilno postupanje. Vjerujemo da će kritički pristup ovim historijskim svjedočanstvima pomoći mladim ljudima da postanu zreli i odgovorni građani. U ovom poglavlju naš cilj je bio da pokažemo da nacionalni sukobi ne traju vječno. U stvari, historijsko iskustvo jugoistočne Evrope, pa i drugih evropskih regiona, jasno pokazuje da se svaki sukob prije ili kasnije mora završiti, da će mržnju zamijeniti neki pozitivniji stav, da je bolji i sigurniji svijet zaista moguć, i da on upravo nastaje. Stvaranje Evropske unije i odnosi između Francuske i Njemačke tokom posljednjih pet decenija predstavljaju ohrabrujuće primjere. Takav razvoj događaja, međutim, ne ukazuje na to da će nacionalna država postati nevažna ili da će je nestati. Uprkos očekivanjima da će nacionalna država postepeno odumrijeti, sada je očigledno da će ona duže vrijeme biti glavni činilac i evropske i svjetske politike. Za današnje generacije i dalje je važno poistovjećivanje s vlastitom nacijom, a promjene kroz koje prolaze nacionalne države i te kako utiču na naš život. Zato moramo voditi računa o tome da naše nacionalne države budu dobar okvir za izgradnju zajedničke budućnosti.

IVa. Ideologije koje su doprinijele izazivanju sukoba

IV-1. Nacionalne predrasude prema Nijemcima u Hrvatskoj (1866.)

Nikad ne bih volio plavu Njemicu. Jednom, zlom sudbinom, sreo sam jednog takvog njemačkog anđela vječnog mira. Potvrdili smo uzajamnu ljubav, i onda je ta njemačka djevojka počela da mi svira *Les cloches du monastere* – a ja počeh da zijevam. A onda mi je čitala Matesonovu Bergruin. A ja zaspah. I ta plavušanka je uzdisala po pola sata dnevno, i tako sedam dana – a osmog dana je više nije bilo. Ja volim hrvatske đavolice sa kojima se čovjek mora boriti više no s njemačkim Lujzama koje su mlake kao kakve slabo spravljene limunade.

Šenoa, str. 164.

❓ Šta pisac misli o mladim Njemicama? Da li je u pravu? Znaš li za još neke ovakve predrasude? O kome se priča najviše viceva u tvom okruženju? Šta misliš, kakvu ulogu igraju stereotipii predrasude? Imaju li oni neku stvarnu osnovu?

IV-2. Zašto je dr. Riza Nur odbio da se oženi strankinjom (1910.)

Bili smo skupštinski poslanici. U to vrijeme sam dobivao mnogo bračnih ponuda. Jedna od djevojaka bila je vrlo bogata i lijepa. Veoma je bila zainteresirana i mnogo se trudila oko mene. Srce mi se polako okretalo njoj. Bila je Albanka. Samo zbog

toga se nisam njome oženio. Govorio sam: „Mora da bude Turkinja. Do sada u našoj porodici nije bilo tuđe krvi“.

Nur, str. 318.

Kako objašnjavaš stav pisca ovoga teksta? Šta misliš o njegovoj odluci?

IV-3. Neki pogledi na grčku „megale idea“ (ideja velike Grčke) – razgovor profesora Nikolaosa Saripolosa i kralja Đorđa I. (1877.)

[...] Pod vlašću Vaše krune, Visočanstvo, jeste država sa prijestolnicom u Istanbulu, koja vlada Kritom, Tesalijom i Epirom, Trakijom, Makedonijom, Crnim morem sve do predjela blizu Trapezunta, Male Azije i egejskih ostrva, ne isključujući i moju zemlju, Kipar... „Previše ste raširili granice Grčke“, prekide me kralj.

Politis, str. 63.

Nikolaos Saripolos (1817.-1887.), stručnjak za pravo, profesor univerziteta u Atini, u Memoarima opisuje razgovor s kraljem Đorđem I. (1863.-1913.), vođen 1877. godine, kada je objasnio na koje sve teritorije, po njegovom mišljenju, Grčka polaže pravo.

Šta misliš, zašto je kralj prekinuo sagovornika? Šta je pisac želio objasniti kralju?

IV-4. Historičar Aleksandru D. Ksenopol o rumunskom nacionalnom prostoru (1888.)

U poređenju s drugim romanskim nacijama koje čine zapadnu Evropu zasebnim kontinentom, najveća nepovoljnost geografskog položaja nas istočnih Latina jeste to što smo izgubljeno ostrvo u okeanu tuđinskih naroda. Sudbina je htjela da rumunski narod živi sjeverno od Dunava i on je sada na velikoj teritoriji od 300.000 kvadratnih kilometara, teritoriji ništa manjoj od italijanskog kopna, a većoj od polovine Francuske, zatvorenoj trouglom od tri velike rijeke. Te rijeke su Dunav na jugu, Dnjestar kao istočna granica, i velika pritoka Dunava, rijeka

Tisa, kao zapadna. Na gotovo čitavom tom području Rumuni žive u homogenim zajednicama, smatrajući svojim i neke krajeve s one strane granice.

Xenopol, I. str. 43.

Aleksandru D. Ksenopol (1847.-1920.), jedan od najistaknutijih rumunskih naučnika i humanista krajem XIX. stoljeća. Objavio mnoštvo tekstova na različite teme, ali postao poznat i priznat, i u Rumuniji i u čitavoj Evropi, po radovima na temu rumunske historije i teorije historije. Ksenopol je sastavio prvi višetomni pregled historije Rumunije.

Kako je u ovom tekstu predstavljen rumunski identitet i rumunski nacionalni prostor? Šta misliš, da li predstavljanje nacionalnog prostora može imati ideološke i političke ciljeve? Znaš li za slučajeve da je više nacija polagalo pravo na istu teritoriju? Navedi neki primjer.

IV-5. Nacionalne podjele u turskom parlamentu (1908.-1914.)

Napadajući nas, unionisti (Mladoturci) su tvrdili da smo se ujedinili sa neturcima i stranim elementima koji su izdajnici otadžbine. To je bila laž i nešto što nema nikakve veze sa stvarnošću. Tačno je da je u našim opozicionim redovima bilo Turaka, Arapa, Albanaca, Grka i Ermena, ali njih je bilo i među unionistima. U stvari, većina njih su bili unionisti [...] Unioniste je bilo moguće istisnuti na legalan način, uz pomoć dobre organizacije. U to vrijeme Arapi su namjeravali da osnuju vlastitu stranku. Valjalo ih je najprije nekako uvući u našu „Vavilonsku kulu“, pa ih tek onda savladati. To što mi imamo pravu Vavilonsku kulu nije nešto loše -pa i unionisti su isti takvi. U stvari, čitava zemlja je takva i šta se tu može? Naravno da će i parlament biti takav. Arapi gaje veoma opasne nacionalističke ideje. Ukoliko neko napravi presedan na tom planu, posljedice mogu biti veoma ozbiljne. Kao u austrijskoj skupštini. Takve ideje podržavaju i Grci, ako ne otvoreno, onda barem u potaji. [...] Ja sam spreman da umrem za Tursku, ali to krijem kao tajnu. O tome nikom ne govorim. Ukoliko bismo to radili [govorili o turskom nacionalizmu] otvoreno,

onda bi i drugi imali dobar razlog da javno govore takve stvari. A to onda znači podjelu u zemlji i njeno nestajanje.

Otađzbina (*vatan*) se prostire od Skadra do Basre i Jemena. Sastavljena je od 72 i po dijela. Ta situacija je najslabija strana Turske i izvor velike opasnosti. Zato ja drhtim na pomisao o stvaranju nacionalnih partija. U to vrijeme je Husein Cahid, uprkos tome što je Albanac, pisao o „dominantnoj naciji“ koja je protiv Grka u Taninu.

Istina, nije imenom spomenuo Turke, ali kada postoji ustavno uređenje, onda nije dozvoljeno koristiti izraz „dominantna nacija“. Bio sam razgnjevljen suludim stavom tog čovjeka i rekao sam: „On to čini ili namjerno ili zato što mu je ambicija preko očiju nabacila gusti crni veo neznanja. On nije kadar da vidi koliko štetu nanosi državi“. Nije bilo ispravno govoriti o „dominantnoj naciji“ pošto zemlju čini mnogo različitih nacija (mileta). U suprotnom, ne bi moglo biti ustavnog uređenja. Drukčije bi bilo da Turska tim područjima vlada kao kolonijama koje imaju svoje zasebne zakone. Ali, onda ne bi bilo poslanika odatle. Kako bilo, Turska nema takvu moć. [...] Grci su se zaista razjarili. Bili su protiv te dominantne nacije. Te zakonske odredbe su bile kao iskre u buretu baruta. Volio bih da je rekao Turci, a ne dominantna nacija. Ali on to nije rekao, nije mogao to da kaže. [...] Ipak, pokušao sam da okupim opozicione grupacije. Razgovarao sam sa uglednim poslanicima. Arapi nisu željeli da se pridruže zajedničkoj stranci.

Abdalhamid Zoravi bio je njihov vođa. On je bio u dobrim odnosima sa Šukri Asalijem, predstavnikom Damaska. [...] Pripremio sam Arapima: „Ako napravite tu arapsku partiju, mi ćemo napraviti tursku partiju i ujedinit ćemo se s unionistima. A vidjet ćete onda ko će izvući deblji kraj.“ Uplašili su se i prihvatili moj plan. Narodna stranka nije htjela pridružiti se zato što je imala podršku Gumulčinelija. Učinio sam sve što sam mogao i na kraju sam i njih pridobio.

Nur, str. 328.-332.

Kako mi danas možemo razumjeti probleme o kojima se govori u ovom odlomku? Šta misliš, zbog kojih je ideoloških promjena i političkih stavova bio zabrinut pisac ovih redova?

IV-6. Proglasi antikolonijalne borbe kiparskih Grka (1955.)

A. Uz Božju pomoć, s vjerom u našu časnu borbu i uz podršku svih Grka i pomoć Kiprana, krenuli smo u bitku za oslobađanje Kipra od britanskog jarma, uzimajući za svoj ratni poklič isti onaj koji su nam naši preci ostavili u amanet kao svetinju:

POBJEDA ILI SMRT.

Braćo Kiprani!

Iz dubina prošlosti gledaju nas svi oni koji su proslavili grčku historiju time što su sačuvali njenu slobodu: ratnici Maratona i Salamine; trista Leonidinih Lakedemonjana i boraca u junačkom albanskom ratu. Gledaju nas borci iz 1821., isti oni koji su nam pokazali da se tuđinskog jarma možemo oslobiti samo ako stvorimo nacionalnu državu. [...]

Svi Grci nas gledaju i slijede, zabrinuti, ali i ispunjeni nacionalnim ponosom.

Odgovorimo im djelima i pokažimo da smo ih dostojni.

Vrijeme je da svijet vidi kako je međunarodna diplomatija *nepravična i kukavička* na riječima, dok je duh Kiprana krepak. Ako naši ugnjetači odbiju da nam vrate slobodu, mi smo spremni da je osvojimo vlastitim *rukama i vlastitom krvlju*.

Pokažimo svijetu još jednom da današnji Grci neće dozvoliti da im neko stavi jaram.

Naša borba bit će teška, naši ugnjetači su moćni i mnogo ih je. Ali, mi imamo *duh*. Na našoj strani je i pravo. *Zato ćemo pobijediti.*

Svjetske diplomate!

Gledajte šta mi činimo. Sramno je da u XX. stoljeću ljudi moraju prolivati krv za slobodu, taj božanski dar za koji se mi borimo na vašoj strani i za koji ste se vi, barem kako sami tvrdite, borili kada ste se suprotstavili nacizmu i fašizmu.

Grci gdje god da ste, čujte naš poziv: *Naprijed!*
Svi zajedno za slobodu Kipra. [...]

Vođa Digenis

Grivas-Dighenis, str. 34.

Pukovnik, a kasnije general Georgije Grivas (1898.-1974.), izdao je dva proglasa. On se poslije službe u grčkoj vojsci vratio na Kipar da predvodi EOKA i započne gerilsku borbu protiv Britanaca s krajnjim ciljem oslobođenja Kipra od kolonijalne vlasti i ujedinjenja sa Grčkom. Za ishod ove borbe vidi I-39.

B.

1. april

„Ustajte djeco Grčke
i oslobodite zemlju“

Carstvo od 500 miliona podanika napada šačicu ljudi čije je jedino oružje njihova duša, a jedini oslonac njihova vjera, no ovi moćnom Golijatu, koji raspolaže materijalnom silom, uzvraćaju snažnim udarcima. Ova borba za pravdu rađa moralnu snagu i budi najplemenitije ideale, upravljene protiv nepravde i nasilja.

[....]

Ostvarili smo moralnu pobjedu. Carstvo je uzdrmano i poniženo. Kipar, za koji niko nije znao, pa ni diplomate, danas je u centru međunarodnih odnosa, on je mora za Angloamerikance i kancer za Engleze.

IVb. Konkretni sukobi

IV-7. Stjepan Radić, Hoćemo našu hrvatsku domovinu unutar jugoslavenske zajednice (1918.)

Mi s vama (Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom) hoćemo jedinstvenu vanjsku međunarodnu državnu granicu, (...) ali isto tako hoćemo i nadalje zadržati unutrašnju svoju državnu granicu hrvatsku, i to s ovih razloga.

Prvo, mi Hrvati hoćemo svomu seljačkome narodu oživotvoriti potpuno njegovo seljačko pravo prema posebnim našim prilikama i potrebama (...)

Drugo, mi Hrvati hoćemo svoju hrvatsku državu urediti ne samo na seljačkom nego i na slavenskom temelju tako da, naprimjer, njemački jezik zamijenimo češkim i da nastojimo k sebi prenijeti i presaditi sve one češke uredbe i zakone koji su za nas; vi,

Na našoj strani su svi ljudi kojima je sloboda na srcu. [...]

Prošlo je vrijeme predaje. Prošlo je vrijeme života na račun malih i bespomoćnih. Danas će nadvladati pravda i moral. Ne mogu nas poraziti ni zli anglo-američki savez, niti anglo-turska zavjera – taj iznuđeni poduhvat dvoje lukavih oportunističkih.

Papageorgiou, str. 138.-139.

Na koji način vođa kiparskog pokreta opravdava borbu za slobodu? Da li znaš neki drugi anticolonijalni pokret iz sredine XX. stoljeća?

Uporedi ovaj tekst sa I-8 i I-22. Koja je svrha ovoga proglasa? Uzmi list papira i nacrtaj tri kolone. Za svaki tekst odgovori na sljedeća pitanja, uvijek imajući na umu da je proglas prije svega način obraćanja ljudima: Ko ga je napisao? Kome je upućen? Kada i u kojim okolnostima je napisan? Navedi argumente koji su korišteni kao opravdanje borbe za slobodu. Šta primjećuješ? Misiš li da proglas, da bi poslužio svrsi, treba da poštuje određena retorička pravila?

naprotiv, prenašate uredbe i zakone iz tuđega, ako i naprednog svijeta, pa se mi zbog toga nećemo s vama bezuspješno prepirati i biti u svim stvarima vječna manjina.

Treće, mi Hrvati kanimo sav svoj javni život urediti na kršćanskom i na Vilsonovom čovječanskom temelju tako da se ugnemo svakoj mržnji i osveti, a vi ste, braćo Srbi, naprotiv, zbog svojih prevelikih patnja kojima su krivi ne samo naši tuđinski tlačitelji nego i naša braća Bugari, vi ste zbog toga i protiv te bugarske naše braće tako ogorčeni da, eto, nećete ni čuti o tom da i Bugari idu u naše jugoslavensko kolo, a zbog svoga junaštva držite se sad prvim narodom ne samo među Slavenima nego na cijelom svijetu. Mi to junaštvo priznajemo, ali taj vaš ponos bio bi velika smetnja tomu da učimo od svih, a napose od slavenskih naroda.

Radić, str. 211.

Stjepan Radić (1871.-1928.), politički vođa Hrvatske seljačke stranke, vodeći hrvatski političar poslije Prvoga svjetskog rata, ubijen je u Narodnoj skupštini u Beogradu zbog protivljenja dominantnoj srpskoj politici. Ovaj članak napisao je neposredno poslije raspada Austro-Ugarske, na dan ujedinjenja južnoslavenskih zemalja 1918. godine.

Zašto Radić traži da Hrvatska bude samostalna („unutar jugoslavenske zajednice“)? Da li on zagovara nezavisnost po svaku cijenu? Šta misliš o njegovoj ideologiji (seljačka republika, slavizam)? Da li su ove ideologije danas zanimljive?

IV-8. Proglas Srba, Hrvata i Bošnjaka iz Bosne (1943.)

Danas narodi Bosne i Hercegovine preko svog jedinog političkog predstavnika, državnog Antifašističkog vijeća Bosne i Hercegovine, traže da njihova zemlja, koja nije ni srpska, ni hrvatska niti muslimanska, bude slobodna i ujedinjena Bosna i Hercegovina u kojoj će biti zagarantirana puna jednakost i ravnopravnost. Narodi Bosne i Hercegovine žele da zajedno s drugim narodima ravnopravno učestvuju u izgradnji narodne demokratske federativne Jugoslavije.

Čolaković, str. 17.

Kakvo je shvatanje o prirodi države iskazano u ovom tekstu?

IV-9. Deklaracija Prvog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Makedonije (1944.)

Deklaracija Prvog zasjedanja ASNOM-a (Antifašističko sobranje narodnog oslobođenja Makedonije) o osnovnim pravima građana demokratske Makedonije:

1. Svi građani savezne demokratske makedonske države jednaki su pred zakonom, bez obzira na nacionalnost, spol, rasu i vjeru.
  2. Nacionalne manjine imaju pravo na slobodan život svoje nacije.
  3. Svakom građaninu garantira se siguran život i imovina, pravo na posjedovanje imovine i privatnu inicijativu.
  4. Svakom građaninu garantira se sloboda vjeroispovijesti i savjesti.
  5. Svim građanima garantira se sloboda govora, štampe, okupljanja i udruživanja.
  6. Na osnovu općeg, jednakog, neposrednog i ličnog prava glasa svako u demokratskoj Makedoniji ima pravo tajno da glasa.
  7. Svaki građanin i građanka stariji od 18 godina, koji nisu pod sudskom istragom, imaju pravo da budu birani u sva izborna tijela narodne vlasti. Dok traje narodnooslobodilačka borba, a po odluci Vijeća, može se ukinuti princip tajnog i neposrednog glasanja. Mentalno zaostale osobe, kao i osobe optužene da rade protiv interesa narodnooslobodilačke borbe, ne uživaju prava iz 5. i 6. tačke ove Deklaracije.
  8. Svaki sposoban građanin ima dužnost i čast da se, bez obzira na nacionalnost i vjeroispovijest, kao vojnik pridruži narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim jedinicama.
  9. Sve fašističke i profašističke aktivnosti su zabranjene zato što su usmjerene protiv slobode i nezavisnosti naše bratske zajednice jugoslavenskih naroda.
  10. Svakom građaninu garantira se pravo da se žali na odluke organa vlasti na način propisan zakonom.
  11. Svaki građanin ima pravo da se žali i iznosi primjedbe svim organima državne vlasti. Državnovlastulaženaporedaiskorijeninepismenost, da podigne nivo opće kulture i osigura besplatno školovanje.
- U manastiru sveti Prohor Pčinjski, na Ilindan, 2. augusta 1944.

Makedonium, str. 119.-120..

🔑 Deklaracija o osnovnim pravima građana demokratske Makedonije donesena je 2. augusta 1944., na prvom zasjedanju ASNOM-a (Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Makedonije). Ovo vijeće, u kojem su dominirali komunisti, bilo je političko tijelo partizanskog pokreta koji se borio protiv njemačkih i bugarskih snaga u Makedoniji, a na njegovom Prvom zasjedanju postavljeni su temelji autonomne makedonske federalne jedinice u okviru zamišljene jugoslavenske zajednice ravnopravnih naroda. Zasjedanje je stoga bilo od presudne važnosti za stvaranje buduće nezavisne makedonske države. Partizanske vođe su namjerno izabrale 2. august, Ilindan, za dan objave makedonske državnosti, zato što je na taj dan počeo i Ilindenski ustanak 1903. godine. Tako je preko mita o „drugom Ilindenu“ naglašen kontinuitet oružane borbe. Međutim, mnogi od ovih svečano proklamiranih stavova ostali su puko slovo na papiru pošto je Jugoslavija – i Narodna Republika Makedonija unutar nje – na kraju prerasla u državu s totalitarnim komunističkim sistemom.

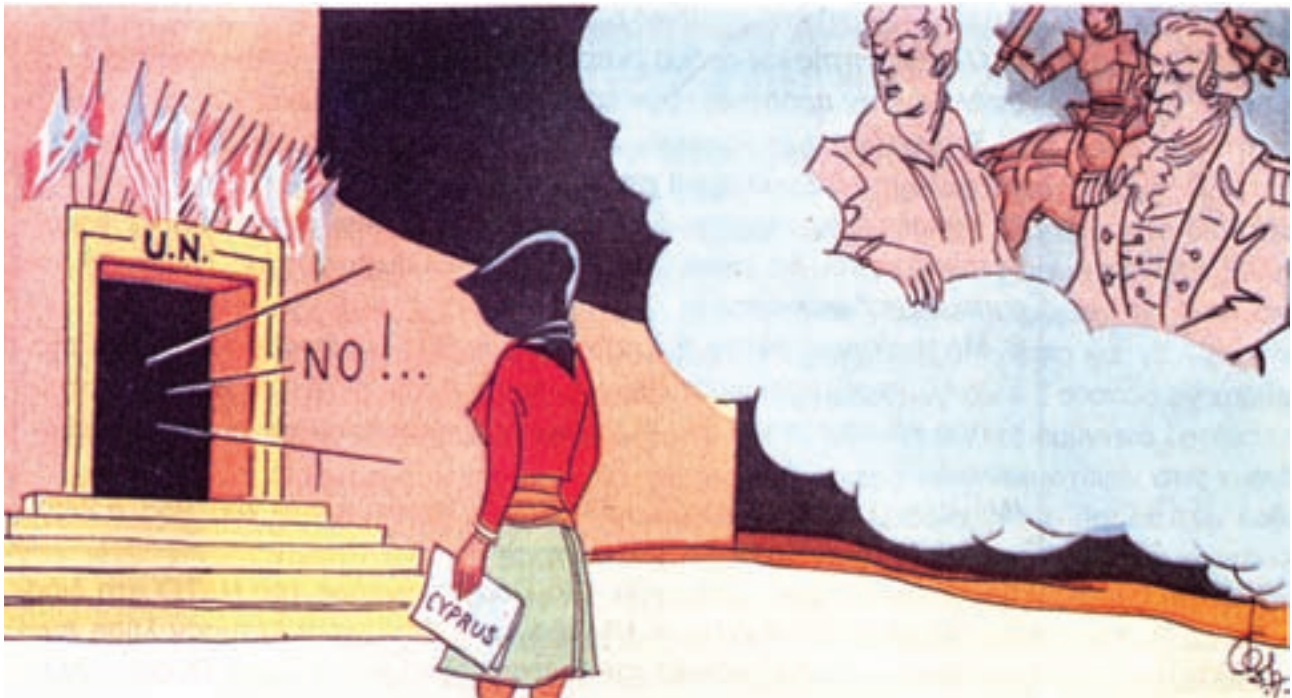
IV-10. Teškoće antikolonijalne borbe na Kipru 1955.-1959., analiza Georgija Grivasa, vođe EOKA (Digenis)

Mnogo moćnih aktera postavljalo je prepreke na moj put. To su: a) Englezi, koji su zastrašivali i kontrolirajući osnovno obrazovanje, stajali na putu napretka naše omladine; b) roditelji, koji su strahovali za živote svoje djece; c) učitelji, koji su se starali o školskoj disciplini i obrazovanju svojih učenika; d) komunisti, koji su željeli da pridobiju mlade za svoju stvar, isključivo u interesu partije; e) neki ljudi iz vlasti koji nisu mogli da shvate kakvu će ulogu odigrati mladi, a posebno školarci, u oslobodilačkoj borbi koja je prerasla u oružani sukob.

Grivas-Dighenis, str. 38.-39.

? Analiziraj sve argumente koje vođa antikolonijalne borbe navodi kao prepreke na putu organizovanja borbe. Kakav stav ima društvo u kojem živiš prema uključivanju mladih u politiku? (Razmisli o svojoj porodici, profesorima, prijateljima, a onda i o društvu u cjelini.) Do kojeg stepena, prema tvome mišljenju, mladi ljudi treba da budu uključeni u politiku? A u oružane sukobe?

► SI. 29. Apel Kipra Ujedinjenim narodima (sredina XX. stoljeća)

Karikatura F. Demetrijadisa u Istoria tis Kyprou, str. 243.

Tekst karikature: Vašington, lord Bajron i Jovanka Orleanka: „Dakle, svi naši naponi su bili uzaludni?“ Tokom antikolonijalne borbe, grčke vlasti, koje su zastupale zajednicu kiparskih Grka, četiri puta obraćale su se Ujedinjenim narodima tražeći pravo Kipra na samoopredjeljenje. Zahtjev za samoopredjeljenje je 1958. godine pretočen u zahtjev za „nezavisnost“.

Zašto su izabrane ove tri ličnosti? Koje nacije one predstavljaju? Na koje sukobe one upućuju?

IV-11. Perspektive ljevičarske partije kiparskih Grka (AKEL)²⁵ (1955.)

S vremena na vrijeme EOKA i Digenis brbljaju o čudnim i uvrnutim stvarima, ako je vjerovati američkom dopisniku koji ga je „intervjuirao“. Dopisnik je sugerirao da su Englezi Digenisa obučili za komandos. U posljednjem proglasu EOKA, koji je prenijela jedna atinska radiostanica, Digenis je rekao da će Kiprani, ako Ujedinjeni narodi odbiju da se pozabave pitanjem Kipra, „dići u zrak cijelo ostrvo, spaljujući i sebe i Britance“. Ovim proglasom su Digenis i oni koji ga podržavaju priznali jednu značajnu činjenicu: pitanje Kipra je u nadležnosti Ujedinjenih naroda. Šta onda znače vatrene riječi i zbrka koje izazivaju u vezi s tim pitanjem? To pitamo zato što oni priznaju da im cilj nije da razbiju nos Englezima. Pošto je kiparsko pitanje u nadležnosti Ujedinjenih naroda, zašto EOKA priznaje da je to što ju je napustila Atina, koju su „podjarmili“ stranci, otvorena i gnusna izdaja?

U Ujedinjenim narodima, kao i prošle godine, Amerikanci su nas napustili i izdali, dok je Sovjetski Savez glasao za nas. Nije li kriminal da mi ostajemo kao školjke priljubljeni za one koji nas izdaju i prodaju nudeći nam vojne baze?

Ako će, kako EOKA priznaje, pitanje Kipra biti riješeno u Ujedinjenim narodima, nije li onda očigledno da ćemo se najbolje odbraniti ako svi Kiprani nastupe zajedno – čemu se, međutim, EOKA protivi?

Sve dosad rečeno pokazuje da je EOKA u najboljem slučaju politički zavedena i da se zbog toga ponaša avanturistički. Vjerujemo da rješenje kiparskog pitanja leži prije svega u jedinstvu i borbi kiparskog naroda i Grčke. To je prva i osnovna stvar, a sve ostalo će iz toga proisteći. Veliki politički udar 2. augusta na Kipru, koji

je bio agresivna demonstracija narodnog jedinstva, dokazao je da su patriote na pravom putu. Pustimo narod da još odlučnije nastavi borbu za ujedinjenje i nacionalna prava. On će pobijediti, uprkos otporima na koje nailazi, uprkos opoziciji i pokušajima podjele, suprotstavljajući se svemu tome.

The New Democrat Newspaper, 7. august 1995., u:

Sp. Papageorgiou, AKEL

EOKA: Ethniki Enosis Kyprion Agoniston (Nacionalna organizacija kiparskih boraca), tajna desničarska organizacija koja je predvodila antikolonijalnu borbu na Kipru od 1955. do 1959. godine. Njen cilj bio je ujedinjenje Kipra s Grčkom, dok se vođstvo kiparskih Turaka opredijelilo za saradnju s Britancima. Tajna organizacija kiparskih Turaka, na čijem su čelu bili turski oficiri – nazvana Volkan, a 1958. godine preimenovana u TMT (Turske odbrambene snage) – također je imala za cilj održanje postojećeg stanja. Desničarska orijentacija EOKA dovela je do sukoba s grkokiparskim ljevičarima, to jest pristalicama AKEL-a, stranke koja je prethodnih decenija pobijedila na mnogim lokalnim izborima -jedinim izborima koje je britanska uprava dozvoljavala.

IV-12. Kiparski Turci protiv EOKA, 1960.

Teroristička borba kiparskih Grka se nastavlja
Petoro mrtvih za deset dana!

Makarios to mora osuditi. Namjere EOKA su sasvim jasne: ljude treba zaplašiti i teror nastaviti svom žestinom. Ko god da stoji iza ovoga, na kraju će se,

25 AKEL: Anorthotiko Komma Ergazomenou Laou (Napredna radnička stranka).

nema sumnje, morati suočiti s posljedicama svojih djela. U prvim mjesecima Republike teroristička organizacija EOKA ponovo je krenula u borbu. S terorizmom je prestala kada su potpisani Ciriški i Londonski sporazum. Akcije boraca EOKA, koji nastoje ujediniti Kipar s Grčkom, najprije su bile usmjerene na ubistva i zastrašivanje, a potom pritvorno na stvaranje enosisa („unije“). Da bi postigla svoje ciljeve, EOKA se upustila u terorističku borbu, istovremeno tvrdeći da su jedinstvo i saradnja kiparskih Grka nužni. Bez izuzetka i bez kolebanja, svaki Grk koji se suprotstavi EOKA, izda njene ciljeve ili ne vjeruje u njene velike ambicije, bit će izrešetan mecima ili, kao što se to već događalo, kidnapovan, mučen i spaljen.

Turska zajednica nikada neće zaboraviti ono što joj je činjeno, kao ni terorističke napade kojima je bila izložena od strane ove organizacije, koja se na taj način borila za ostvarenje svojih velikih ambicija.

Kiparski Turci su stoga potpuno svjesni značaja i stvarnih ciljeva ovih terorističkih akcija.

Kiparski Turci će s gnušanjem odgovoriti na te akcije koje nisu dobar znak za budućnost republike Kipar. Makarios²⁶ mora osuditi te poduhvate terorista koji su odabrali smrt i strah. To je nužno zbog toga što su oni sada zauzeli važne pozicije.

Nacak, ²⁷ br. 73, 7. oktobar 1960.

Ciriškim i Londonskim sporazumom iz 1960. godine stvorena je Republika Kipar kao nezavisna država za koju garantiraju Britanija, Grčka i Turska. Strateški interesi Britanije bili su osigurani time što su na ostrvu ostale dvije vojne baze, dok su Grčka i Turska bile prisutne sa 850 grčkih i 650 turskih vojnika. Kiparski Grci nisu imali jedinstven stav o tim sporazumima, dok su kiparski Turci podržali ustav. Rauf Denkaš izrazio je sumnju da kiparski Grci neće poštovati ustav i da će time ugroziti i pogaziti prava kiparskih Turaka. Grčka i turska zajednica uzajamno su se optuživale za gomilanje nao-

ružanja i stvaranje paravojnih formacija – prije proglašenja nezavisnosti Britanci su presreli brod „Deniz“ koji je prevezio oružje na ostrvo. Decembra 1963. godine teška rasprava o ustavnim pitanjima dovela je do nasilnih sukoba Grka i Turaka. Nakon toga, januara 1964., povučena je linija razdvajanja, takozvana „zelena linija“, koja glavni grad Nikoziju dijeli na dva dijela.

Uporedi tekstove IV-10, IV-11 i IV-12 i pokušaj razumjeti pozicije koje su u njima iznesene. Uzmi u obzir i tekstove I-39 i IV-6.

IV-13. Ciljevi „hrvatskog proljeća“, kako ih se sjeća pisac Vlado Gotovac

Kada neko nevin dospije u zatvor, taj nema šta da očekuje. On samo može da čeka [...]

I ja sam sanjao san o hrvatskoj državnosti; taj san se mora ostvariti da bismo mogli krenuti dalje i početi da dijelimo sudbinu čitavog ostalog svijeta. Za mene je država samo neizbježno zlo. To važi i za hrvatsku državu. Ali taj se san mora ostvariti, i to kao unutrašnje pitanje! Tek tada će minuti ta vjekovna želja [...] i tad ćemo početi da sanjamo jedan drugi san – san protiv države.

Gotovac, str. 129., 159.

Krajem šezdesetih godina na čelu Hrvatske bili su relativno mladi komunistički funkcioneri, Savka Dabčević– Kučar i Mika Tripalo. Oni su željeli veću samostalnost Hrvatske u okviru Jugoslavije i pokušavali su da uvedu više demokratskih sloboda u okvirima postojeće komunističke vladavine. Taj pokret popularno je nazvan „Hrvatsko proljeće“, a ponekad i MASPOK. Imao je mnogo pristalica, naročito među studentima. Okončan je početkom sedamdesetih, kada je Tito s vlasti uklonio Savku Dabčević–Kučar i Miku Tripala, a mnoge njihove pristalice, naročito intelektualce, po-

26 Makarios III. (1913.-1977.), studirao na Kipru, u Atini i Bostonu, potom se 1948. godine vratio na Kipar. Poslije smrti Makariosa II., sa 37 godina postao najmlađi kiparski arhiepiskop (1950.). Britanci su ga prognali na Sejšele 1956.-1957. Izabran je za prvog predsjednika nezavisne Republike Kipar (na izborima održanim 13. decembra 1959.), a 1961. godine mlada Republika je zahvaljujući njemu pristupila Pokretu nesvrstanih. U državnom udaru 15. jula 1974. godine, koji je izvela grčka vojna hunta, Makarios III. svrgnut je s vlasti. Uspio je pobjeći u London. Nakon toga uslijedile su turske invazije 29. jula i 15. augusta i ostrvo je podijeljeno. Makarios se vratio na Kipar decembra 1974., a umro je 3. augusta 1977. godine.

27 Nacak (Sjekira) je bio sedmičnik koji je izlazio od 1959. do 1963. godine. Izdavao ga je Rauf Denkaš, ambiciozni nacionalistički političar koji je karijeru započeo pedesetih godina zalažući se za stvar kiparskih Turaka. Denkaš se suprotstavljao umjerenom političaru Fazilu Kučuku, prvog potpredsjednika Republike Kipar. Izabran 1960. godine za predsjednika Turske privredne komore. Za vrijeme sukoba dve zajednice na Kipru, odlazio je u Tursku (1963.-1964. i 1967.). Predstavljao je turske Kiprane u pregovorima dvije zajednice koji su se od 1968. godine vodili pod pokroviteljstvom UN-a. Postao je vođa kiparskih Turaka i to bio i 2003. godine, kada je doprinio odbacivanju treće verzije Ananovog plana.

slao u zatvor. Jedan od osuđenika bio je i pisac Vlado Gotovac, koji je četiri godine proveo u zatvoru Stara Gradiška.

? Šta je pisac htio kazati tvrdnjom da za nje-ga „država nije ništa drugo do neizbježno zlo“? Šta misliš o paradoksu da je neko osuđen kao neprijatelj države zato što se borio za hrvatsku državu? Da li je stvaranje nacionalne države nužni korak ka potpunom nestajanju države?

IV-14. Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU), 1986.

Zastoj u razvoju društva, ekonomske teškoće, narasle društvene napetosti i otvoreni međunarodni sukobi, izazivaju duboku zabrinutost u našoj zemlji. Teška kriza je zahvatila ne samo politički i privredni sistem već i celokupni javni poredak zemlje. Svakodnevnne su pojave: nerad i nedogovornost na poslu, korupcija i nepotizam, odsustvo pravne sigurnosti, birokratska samovolja, nepoštovanje zakona, rastuće nepoverenje među ljudima i sve bezobzirniji individualni i grupni egoizam.

Raspadanje moralnih vrednosti i ugleda vodećih ustanova društva, nepoverenje u sposobnost onih koji donose odluke praćeni su apatijom i ogorčenjem naroda, otuđenjem čoveka od svih nosilaca i simbola javnog poretka. Objektivno ispitivanje jugoslavenske stvarnosti dopušta mogućnost da se sadašnja kriza završi socijalnim potresima sa nesagledivim posledicama, ne isključujući ni tako katastrofalan ishod kao što je raspad jugoslavenske državne zajednice. Pred onim što se zbiva i što se može dogoditi niko nema pravo da zatvara oči.

[...] U tome duhu je rešenje nacionalnog pitanja formulisao i teorijski razvio Sperans (Kardelj²⁸) u knjizi *Razvoj slovenskega narodnog vrprašanja*, koja je uglavnom poslužila kao idejni obrazac razvoja Jugoslavije ka konfederaciji suverenih republika i pokrajina, što je najzad i ostvareno Ustavom iz 1974. godine.

28 Edvard Kardelj (1910.-1979.) bio je slovenački učitelj koji je prišao komunističkom pokretu i postao jedan od najviših rukovodilaca komunističke Jugoslavije. On je bio glavni ideolog titoizma koji se zalagao za jačanje federalizma.

29 Slovenija i Hrvatska.

30 Kosovo i Vojvodina.

31 Ustavi Jugoslavije i republike Srbije.

32 Broj srpskih žrtava u dva svjetska rata veoma je kontroverzan.

Dve najrazvijenije republike²⁹ koje su ovim Ustavom ostvarile svoje nacionalne programe nastupaju danas kao uporni branioci postojećeg sistema. Zahvaljujući političkom položaju svojih lidera u centrima političke moći, oni su i pre i posle prelomnih šezdesetih godina imale inicijativu u svim pitanjima političkog i privrednog sistema. Po svojoj meri i potrebama one su krojile društveno i ekonomsko uređenje Jugoslavije.

[...] S obzirom na postojeće oblike nacionalne diskriminacije, današnja Jugoslavija se ne može smatrati modernom i demokratskom državom.

[...] U toj svetlosti Jugoslavija se ne prikazuje kao zajednica ravnopravnih građana ili ravnopravnih naroda i narodnosti, nego kao zajednica osam ravnopravnih teritorija.

Ipak, ni ova ravnopravnost ne važi za Srbiju zbog njenog posebnog pravno-političkog položaja, koji odražava težnje da se srpski narod drži pod stalnom kontrolom.

Ideja vodilja takve politike bila je „slaba Srbija, jaka Jugoslavija“, koja je napredovala u uticajno mišljenje: ako bi se Srbima kao najbrojnijoj naciji dozvolio brz ekonomski razvoj, to bi predstavljalo opasnost za ostale nacije. Otuda korišćenje svih mogućnosti da se njenom privrednom razvoju i političkoj konsolidaciji postave što veća ograničenja. Jedno od takvih, veoma akutnih ograničenja jeste sadašnji nedefinirani i pun unutrašnjih konflikata ustavni položaj Srbije.

[...] Odnosi između Srbije i pokrajina³⁰ ne mogu se svesti jedino, a ni pretežno na formalno-pravna tumačenja dva ustava³¹. Reč je prvenstveno o srpskom narodu i njegovoj državi. Nacija koja je posle duge i krvave borbe ponovo došla do svoje države, koja se sama izborila i za građansku demokratiju, i koja je u poslednja dva rata³² izgubila 2,5 miliona sunarodnika, doživela je da joj jedna aparatski sastavljena partijska komisija utvrdi da posle četiri decenije u novoj Jugoslaviji jedino ona nema svoju državu. Gori istorijski poraz u miru ne da se zamisliti.

[...] Bitnu težinu pitanja položaja srpskog naroda daje okolnost da izvan Srbije, a pogotovo izvan uže Srbije,

živi veoma veliki broj Srba, veći od ukupnog broja pripadnika pojedinih drugih naroda. Prema popisu iz 1981. godine van teritorije SR Srbije živi 24 odsto, odnosno 1.958.000 Srba, što je znatno više nego što je u Jugoslaviji Slovenaca, Albanaca, Makedonaca, uzetih pojedinačno, a skoro isto koliko i Muslimana. [...] Uspostavljanje punog nacionalnog i kulturnog integriteta srpskog naroda, nezavisno od toga u kojoj se republici ili pokrajini nalazio, njegovo je istorijsko i demokratsko pravo.

[...] Radi zadovoljenja legitimnih interesa Srbije, neizbežno se nameće revizija tog Ustava. Autonomne pokrajine bi morale postati pravi sastavni delovi Republike Srbije, tako što bi im se dao onaj stepen autonomije koji ne narušava integritet Republike i obezbeđuje ostvarivanje općih interesa šire zajednice. NerešenopitanjedržavnostiSrbijenijejedininedostatak koji bi trebalo otkloniti ustavnim promenama. Jugoslavija je sa Ustavom iz 1974. godine postala veoma labava državna zajednica u kojoj se razmišlja i o drugim alternativama, a ne samo jugoslavenskoj, kao što pokazuju skorašnje izjave slovenačkih javnih poslenika i raniji stavovi makedonskih političara. Ovakva razmišljanja i temeljno izvršena dezintegracija navode na pomisao da Jugoslaviji pretila opasnost od daljeg rastočivanja. Srpski narod ne može spokojno očekivati budućnost u takvoj neizvesnosti.

Zbog toga se mora otvoriti mogućnost svim nacijama u Jugoslaviji da se izjasne o svojim težnjama i namerama.

[...] Bez ravnopravnog učešća srpskog naroda i Srbije u čitavom procesu donošenja i realizacije svih vitalnih odluka Jugoslavija ne može biti snažna; a sam njen opstanak kao demokratske i socijalističke zajednice došao bi u pitanje. Jedna razvojna epoha jugoslavenske zajednice i Srbije očigledno se okončava sa istorijski istrošenom ideologijom, općom stagnacijom i sve izraženijim regresijama u ekonomskoj, političkoj, moralnoj i kulturno-civilizacijskoj sferi. Takvo stanje imperativno nalaže korenite, duboko promišljene, naučno zasnovane i odlučno sprovedene reforme celokupne državne strukture i društvene organizacije jugoslavenske zajednice naroda, a u sferi demokratskog socijalizma i bržeg i plodotvornijeg uključenja u savremenu civilizaciju.[...]

www.haverford.edu/relg/sells/reports/memorandumSANU.htm

Memorandum SANU bio je kritiziran (naročito van Srbije) jer je smatran političkom platformom srpskog nacionalizma i program koji prihvata ideju o stvaranju Velike Srbije, čime je poslužio kao ideološka osnovica za kasniju politiku Slobodana Miloševića i ratove iz 1990-tih.

Pokušaj odrediti zašto tekst tvrdi da je Tito pokušao da ograniči srpski uticaj u Jugoslaviji? Da li je to činio zbog toga što je u međuratnom periodu velikosrpska politika izazivala napetosti? Da li je negodovanje članova SANU bilo opravdano? Procijeni, na osnovu onoga što znaš, da li su takvog mišljenja bili i predstavnici drugih jugoslavenskih republika?

IV-15. Stav Slovenaca o pitanju jezika u komunističkoj Jugoslaviji 1987.

Odnosi u Jugoslaviji bi bez sumnje bili idealni da Slovenci znaju srpskohrvatski, a možda čak i srpski i hrvatski kao posebne jezike, a po mogućstvu i makedonski; da Srbi i Hrvati govore slovenački i makedonski i da Makedonci znaju, pored svog, i još neki jezik. Slovenci se trude to da ostvare u praksi. Naprimjer, slovenačka djeca u osnovnoj školi moraju da uče srpskohrvatski jezik. Srbi i Hrvati, međutim, obično ne uče slovenački u osnovnoj školi. To znači da se mi nesvesno zalažemo za jednostrani pristup pitanju jezičke ravnopravnosti. Slovenački je jezik drugog reda u Jugoslaviji, to je činjenica koju potvrđuje i površno ispitivanje situacije, i o kojoj svjedoče na hiljade šala i viceva. Srbi i Hrvati su svjesni toga da im znanje slovenačkog nije neophodno. U susretu sa Slovencima, vidjeli su kako su oni u većini slučajeva spremni da im se obraćaju na njihovom jeziku. Vjerujem da bi Hrvati i Srbi, kada biste im rekli da treba da nauče slovenački, sebi postavili sasvim logično pitanje: „Zašto da učim slovenački kada to vrijeme mogu iskoristiti za učenje jezika koji će mi biti potrebniji, jezika koji bih mogao da koristim u svakodnevnom životu, i od koga će presudno zavisiti moj boljitak i napredak u životu?“

Mnogi Slovenci, naročito oni koji rade u saveznoj administraciji, doživljavaju znanje srpskohrvatskog kao svoju moralnu obavezu, sve u nadi da će vlastitim primjerom podstaći i druge građane Jugoslavije da nauče slovenački. To je, međutim, pogrešno polazište, i Slovenci bi, kao i drugi, trebalo sebi da postave sljedeće pitanje: „Zašto bih ja učio srpskohrvatski ako to vrijeme mogu iskoristiti da naučim neki korisniji jezik? Zašto Slovenci, umjesto srpskohrvatskog, ne bi učili engleski, njemački ili ruski?“

Odgovor leži u strahu koji prati Slovence već hiljadama godina. Zamislite Slovenca koji se nalazi u inozemstvu u nekoj diplomatskoj ili vojnoj delegaciji. Može se odjednom naći potpuno sam pred skupom predstavnika svoje zemlje koji govore samo srpskohrvatski. On jedino može zaključiti da se zatekao s predstavnicima zemlje u kojoj se govori srpskohrvatski, a ne srpske ili hrvatske nacije. Tako pitanje jezika postaje pitanje patriotizma, pa čak i pitanje izdajstva. [...]

A sada ono najvažnije: kako se uopće možete direktno obratiti nekome ko je predstavnik države ukoliko vas je obuzeo strah? Svako je imao takvo iskustvo. Stojeći pred komandantom, pred nadređenim, pred strogim učiteljem – prije ili kasnije ćete početi da mucate. Slovenci mucaju jugoslavenski jezik. Samo kod kuće, u svojoj porodici i u domaćim institucijama, oni mogu govoriti tečno.

To potvrđuje neoborivi princip po kojem ljudi u složenim državama mogu biti jednaki samo ako znaju dva ili više jezika. Iz toga se može izvući jednostran zaključak koji sam u sebi sadrži protivrječnost, jer rekavši to, mi smo rekli da Jugoslavija nije zemlja jednakih nacija i jezika i da, s obzirom na to kakva je u praksi, ona to i ne može postati.

Problem jezika [...] ne upućuje na to da slovenačko nacionalno pitanje počinje s pitanjem jezika.

Stokes, str. 283.-284.

 Šta misliš o nezadovoljstvu Slovenaca zbog asimetričnih odnosa u saveznoj Jugoslaviji koja je, izvana gledano, bila zasnovana na ravnopravnosti? Da li je bilo nekog praktičnog rješenja za to pitanje?

IV-16. Majska deklaracija Slovenačkog demokratskog saveza (1989.)

Potpisnici ove deklaracije izjavljuju sljedeće:

1. Mi želimo živjeti u suverenoj državi slovenačkog naroda.
  2. Kao suverena država, mi želimo sami određivati u kakvim ćemo odnosima biti s jugoslavenskim i drugim nacijama u reformiranoj Evropi.
- S obzirom na historijske aspiracije Slovenaca da budu politički nezavisni, slovenačka država bit će zasnovana na:
- poštovanju ljudskih prava i sloboda
  - demokratiji koja podrazumijeva i političko višestranačje
  - društvenom poretku koji će garantirati materijalno i duhovno blagostanje u skladu sa stvarnim uvjetima i ljudskim potencijalima građana Slovenije.

Repe, str. 198.

Prva opoziciona partija, Slovenska demokratska zveza (Slovenački demokratski savez), izdala je 8. maja 1989. godine Majsku deklaraciju. Ujedinjen s drugim opozicionim partijama u „Demos“, Savez je pobijedio na izborima 1990. godine. Majsku deklaraciju potpisao je veliki broj drugih opozicionih partija i grupa.

Analiziraj tekst.

IV-17. Fudbal i nacionalizam – sjećanje jednog hrvatskog navijača o putovanju na utakmicu Partizan – Dinamo (1989.)

Priča se da su nam pripremili tople sendviče u Beogradu. Nisu se trebali truditi. Atmosfera je sve toplija, kako je nestajao viski i konjak tako je raslo i raspoloženje. Vagon je bio izložen akustičkom teroru:

‘Iz Zagreba grupa cijela, i krv nam je plavo-bijela!’, a nisu izostale ni nacionalno obojene pjesme, ipak se putuje u Beograd, a u ovo uzavrelo vrijeme prisustvo

dva prilično tolerantna milicionera nije razlog da se ne otpjeva song, donedavno još nezamisliv za javnu upotrebu: „Oj Dinamo poginut ću za te, kao Stjepan Radić za Hrvate!“. U zraku se osjeća nacionalni naboj, sve se vrti oko Dinama, Zagreba, Hrvatske, pa kad upitate 22. godišnjeg studenta ekonomije iz dobro situirane obitelji zašto putuje u Beograd kad je to danas opasno, i kad im je rečeno da ostanu kod kuće, budući ekonomist će reći: „Putujemo jer volimo jedini pravi zagrebački klub, jer nam to pričinja zadovoljstvo, a uz to – uživamo tući Cigane“. Ako ih pitate da li im je to jedini sadržaj koji ih čini zadovoljnim, Bruno će se nasmijati i reći da ne zna broja zanemarenih djevojaka zbog Dinama. [...]

Blizu smo stadiona, čuje se huk tribina, preko vrhova Partizanovog kolosa blješti dominantna kupola svetosavskog hrama. I Jug je već pun grobara, undertakersa i kako se sve ne zovu, nakrcan transparentima, u emocionalnom bunilu. Za goste iz Zagreba očišćen je jedan separe bez mogućnosti dodira.

A Partizanov jug grmi: „Partizan, Partizan, to je pravi tim, Slobodan Milošević ponosi se njim!“ Ali, uvrede ne lete u količinama na koje smo navikli posljednjih godina.

www.badblueboys.hr

Identitet se često izražava kroz podršku nekom sportskom klubu. U društvima u kojima nije dozvoljeno javno iskazivanje nacionalnih osjećanja, kakvo je bilo i komunistička Jugoslavija, navijanje za neki fudbalski klub bilo je način da se izrazi vlastiti nacionalni identitet. Od četiri najveća fudbalska kluba u Jugoslaviji, dva su bila iz Hrvatske, a dva iz Srbije. „*Bad Blue Boys*“ su navijači zagrebačkog Dinama, „torcida“ navijači splitskog Hajduka, „delije“ navijači beogradske Crvene zvezde, a „grobari“ beogradskog Partizana. Kako je raspad Jugoslavije bivao sve izvjesniji, tako su tuče fudbalskih navijača postajale sve žešće, što je kulminiralo na utakmici Dinamo – Crvena zvezda u Zagrebu 1990. godine.

Šta misliš, zašto je fudbal postao tako značajan za izražavanje nacionalnog identiteta? Zašto navijači spominju Stjepana Radića i Slobodana Miloševića? Opiši nacionalne sukobe na nedavnim fudbalskim takmičenjima. Šta misliš, može li podrška fudbalskom klubu biti izraz i nekog drugog, a ne samo nacionalnog identiteta, recimo nekog lokalnog identiteta koji je, kao i nacionalni, nepomirljiv s drugim lokalnim identitetom? Možeš li naći neke primjere za to u tvojoj zemlji?

IV-18. Spisateljica Dubravka Ugrešić osuđuje podjele i ratove devedesetih

Jesam li se ikada zapitala koliko sam proizvod dugogodišnjeg finog ručnog rada sistema u kojem sam živjela, a koliko vlastiti? I nisam li u ovom trenutku NITKO, samo brojka bez identiteta, nisam li anonimno ljudsko meso u rukama gospodara rata? Jer oni, gospodari rata u moje ime, ne pitajući me, odlučuju u kojoj ću zemlji živjeti, kojim ću jezikom pisati, kojoj ću kulturi pripadati, odlučuju hoće li pokloniti ili oduzeti život mojim bližnjima, mojim prijateljima, hoće li srušiti moje gradove, odlučuju o nazivu moje ulice, brišu moju prošlost, određuju moju sadašnjost [...].

Ugrešić, str. 121.

Dubravka Ugrešić, rođena 1949., poznati romanopisac, napustila je Hrvatsku 1993. godine zbog neslaganja s odnosom prema ratu i nacionalnom jedinstvu koje je prevladavalo u javnosti.

Koje osjećanje izražava spisateljica? Kako su političke promjene uticale na život običnih ljudi? Da li političari razmišljaju o tome kako će njihove odluke uticati na živote ljudi? Da li se u tom kontekstu politička propaganda može posmatrati kao način da političari uvjere obične ljude u ispravnost svoje politike?

IV-19. Odnos hrvatskog i srpskog jezika – mišljenje hrvatskog lingviste Stjepana Babića (2003.)

Kad sada uzmemo u promatranje hrvatski i srpski književni jezik, tada je lako utvrditi da među njima postoje razlike. To nitko ne niječe, niti može zaniijekati, samo se mnogi ne slažu o značajkama tih razlika. Mogli bismo o njima poprilično teoretizirati, no za ovu je priliku bolje da budemo sasvim konkretni. Uzmimo jedan očit primjer.

Ako pomičemo birač na radiju, čujemo različite jezike i znamo koji je koji ako ga poznamo.

Tako razlikujemo talijanski, francuski, španjolski, ruski... Jednako tako razlikujemo kad govori na hrvatskome, a kad na srpskome. Kad na postaji A čujemo ovakav početak: (...) „Danas je 30. kolovoza. Meteorolozi najavljuju lijepo i vedro vrijeme“, znamo da je to hrvatski, a kad na postaji B čujemo: „(...) Danas je 30. avgust. Meteorolozi najavljuju lepo i vedro vreme“, znamo da je to srpski.

www.fokus-tjednik.hr

Tokom XIX. stoljeća „nacionalni“ književni jezici nastali su od dijalekata koji se koriste na različitim područjima. U Hrvatskoj su lingvisti XIX. stoljeća od tri glavna dijalekta – štokavskog, kajkavskog i čakavskog – izabrali štokavski za osnovu zajedničkog književnog jezika. Taj dijalekat najbliži je srpskom jeziku i zapravo je osnova i srpskog književnog jezika. Za vrijeme komunističke Jugoslavije (1945.-1991.) jezik kojim su govorili Srbi i Hrvati nazivan je srpsko-hrvatski (odnosno hrvatskosrpski) i često su se mogle čuti tvrdnje da je u pitanju jedan jezik za koji se koriste samo različita pisma. Tokom raspada Jugoslavije i stvaranja novih nacionalnih država, u prvi je plan izbila ideja da su hrvatski i srpski dva potpuno različita jezika, a bilo je i onih koji su i bosanski identificirali kao zaseban jezik.

Šta lingvist Babić misli o jezičkom sporu Srba i Hrvata? Pažljivo pogledaj dva citata koja on navodi. Šta misliš o razlikama između te dvije rečenice? Da li su one dovoljne da bi se tvrdilo kako je riječ o dva različita jezika?

IV-20. Reakcija na prikazivanje srpskog filma s hrvatskim titlovima (1999.)

„Vežite se, polećemo“, kaže lik s filmskog platna, a ispod piše: „Vežite se, polijećemo“. Baš tako. Onda se na platnu pojavi latinični natpis „Beograd, jesen 1991.“, a ispod njega nam latinični titl objašnjava: „Beograd, jesen 1991.“ ... U kinu ludilo. Smijeh, suze radosnice i oduševljeno pljeskanje po koljenima, a još nije prošla ni prva minuta filma. Nema zбора, ovo je valjda najluđe filmsko ostvarenje u povijesti filma, usporedivo možda tek s ostvarenjima filmova iz američke nijeme komedije. Naravno, ovo su „Rane i titlovi“, prvi srpski film u službenoj i suverenoj hrvatskoj filmskoj distribuciji..., a sve ostalo već je legenda.

Šta na osnovu ovoga možeš zaključiti o srpsko-hrvatskom jezičkom sporu? Zašto je to važno za nacionalni identitet? Da li je pitanje jezika stvar isključivo lingvista, ili se time mogu baviti i oni koji nisu stručnjaci? Zašto dolazi do smiješnih situacija u sporovima o razlikama i sličnostima srpskog i hrvatskog jezika?

IV-21. Raspolučeni identitet jedne mlade žene

Ne volim gubitnike. Autsajdere. Ljude koji se moraju smiješiti. I biti pristojni. Ja ne volim ni Srbe u Hrvatskoj. Oni kada kažu: „Babić“, uvijek dodaju: „Iz Korčule“, A nisu iz Korčule. Nego iz Dalmatinske zagore. Iz vukojebine u kojoj je Babić nešto drugo. OK. I tamo ima Babića Hrvata.

Ali Babić Hrvat nikad ne objašnjava. I ne dodaje „iz Korčule“. [...]

A opet, neki ljudi su Srbi i osjećaju se kao Srbi. Misle da je to normalno, biti Srbin. Ono. Mama Srpkinja, djed leži na srpskom groblju u Benkovcu i nešto mu piše ćirilicom na kamenu, u visokoj travi, imaju svoje slave, popovi su im dlakavi i smiju se ženiti... A kad se mali Srbin rodi daju mu ime Alimpije ili Sava ili Tanasije. I taj mali Srbin i Srpkinja Lepasava znaju od malena da su to. Sve im je jasno. Oni mogu ponekad reći da su sa „Korčule“ ali znaju da nisu. Kužite? Ali ja. Moj slučaj. To je frka. Ja n i s a m Srpkinja. A moram dodati „Korčulu“. Ja n i s a m Srpkinja! Ja bih sada,

ovaj čas, najradije ustala i zaurlala u mrak:
„Nisam Srpkinjaaaaa!“

Rudan, str. 14.-15..

Ovo je odlomak iz romana Uho, grlo, nož Vedrane Rudan (rođene 1949. godine), spisateljice, novinarkе i agenta za trgovinu nekretninama. Glavni junak romana je Tonka Babić, čija je majka Hrvatica a otac Srbin.

Opiši kakve probleme s identitetom ima Tonka Babić. Kakva su njena nacionalna osjećanja? Kako objašnjavaš njenu ideju da „Babić Hrvat“ ne mora davati nikakva dalja objašnjenja o svome porijeklu, dok „Babić Srbin“ to mora uraditi? Da li si čuo za slične situacije raspolućenog nacionalnog identiteta u svojoj zemlji?

IVc. Prevazilaženje nacionalizma

IV-22. Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (1995.)

Republika Bosna i Hercegovina, Republika Hrvatska i Savezna Republika Jugoslavija („Strane“),

priznajući potrebu za sveobuhvatnim sporazumom radi okončanja tragičnog sukoba u regiji,

želeći da pridonesu tom cilju i pomognu trajni mir i stabilnost,

potvrđujući prihvatanje Dogovorenih temeljnih načela od 8. septembra 1995., Daljih dogovorenih temeljnih načela od 26. septembra 1995. i sporazuma o prekidu vatre od 14. septembra i 5. oktobra 1995.,

primajući na znanje sporazum od 29. augusta 1995. kojim je delegacija Savezne Republike Jugoslavije ovlaštena da u ime Republike Srpske potpiše dijelove mirovnog plana koji se odnose na nju, uz obavezu strogog i dosljednog provođenja postignutog sporazuma, sporazumjele su se o sljedećem:

Član I.

Strane će regulirati svoje odnose u skladu s

načelima izloženim u Povelji Ujedinjenih nacija, kao i s Helsinškim završnim dokumentom i drugim dokumentima Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju. One će potpuno poštovati međusobnu suverenu jednakost, sporove će rješavati mirnim putem, i suzdržat će se od akcije, prijetnjom ili upotrebom sile ili na drugi način, protiv teritorijalne cjelovitosti ili političke nezavisnosti Bosne i Hercegovine ili bilo koje druge države.

Član II.

Strane pozdravljaju i podržavaju postignute dogovore o vojnim aspektima mirovnog rješenja i aspektima regionalne stabilizacije, kako je izloženo u Sporazumima u Aneksu 1-A i Aneksu 1-B. Strane će u potpunosti poštovati i podržavati ispunjenje obaveza preuzetih u Aneksu 1-A, i u cjelini će se pridržavati svojih obaveza izloženih u Aneksu 1-B.

Član III.

Strane pozdravljaju i podržavaju postignute dogovore o razgraničenju dvaju entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, kako je izloženo u Sporazumu u Aneksu 2. Strane će u cijelosti poštovati i pomagati ispunjenje obaveza preuzetih u njemu.

Član IV.

Strane pozdravljaju i podržavaju program izbora za Bosnu i Hercegovinu izložen u Aneksu 3. Strane će u cijelosti poštovati i pomagati ispunjenje tog programa.

Član V.

Strane pozdravljaju i podržavaju postignute dogovore o Ustavu Bosne i Hercegovine, izložene u Aneksu 4. Strane će u cjelini poštovati i pomagati ispunjenje obaveza preuzetih u njemu.

Član VI.

Strane pozdravljaju i podržavaju postignute dogovore o osnivanju arbitrarnog suda, Komisije za ljudska prava, Komisije za izbjeglice i prognanike, Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, kao i javnih preduzeća Bosne i Hercegovine, izložene u Aneksima 5-9. Strane će u cijelosti poštovati i pomagati ispunjenje obaveza preuzetih u njima.

Član VII.

Priznajući da su za postizanje trajnog mira od ključnog značaja poštovanje ljudskih prava i zaštita izbjeglica i prognanika, Strane su saglasne s odredbama o ljudskim pravima izloženim u

Poglavlju

Jedan Sporazuma u Aneksu 6, kao i odredbama o izbjeglicama i prognanicima, izloženim u Poglavlju Jedan Sporazuma u Aneksu 7, i u cijelosti će ih poštovati.

Član VIII.

Strane pozdravljaju i podržavaju postignute dogovore o provođenju ovoga mirovnog plana, uključujući posebno civilne (nevojne) aspekte, izložene u Aneksu 10 ovoga Sporazuma, te na međunarodne policijske snage, kako je izloženo u Aneksu 11 Sporazuma. Strane će u potpunosti poštovati i pomagati ispunjenje u njima preuzetih obaveza.

Član IX.

Strane će u potpunosti sarađivati sa svim entitetima koji su uključeni u provođenje ovoga mirovnog plana, kako je izloženo u Aneksima ovoga Sporazuma, ili koje je ovlastilo Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda, u skladu sa obavezama svih Strana da sarađuju u istrazi i gonjenju u vezi sa ratnim zločinima i drugim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava.

Član X.

Savezna Republika Jugoslavija i Republika Bosna i Hercegovina priznaju jedna drugu kao suverene nezavisne države u okvirima međunarodnih granica. Dalji aspekti njihovoga uzajamnog priznanja bit će predmet naknadnih pregovora.

Član XI.

Ovaj Sporazum stupa na snagu kada se potpiše. Sačinjeno u Parizu, 14. decembra 1995. na bosanskom, hrvatskom, engleskom i srpskom jeziku, s time da je svaki tekst jednako vjerodostojan.

www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=379

O mirovnom sporazumu kojim će se okončati rat u Bosni i Hercegovini 1992.-1995. pregovaralo se u Daytonu, ali je sam sporazum potpisan u Parizu, gdje su bili i predstavnici specijalnog pregovarača Evropske unije, kao i predstavnici Francuske, Njemačke, Rusije, Velike Britanije i Sjedinjenih Država. Većina konkretnih odredbi sporazuma detaljno je izložena u 12 aneksa.

IV-23. Sporazum Mađarske i Rumunije o razumijevanju, saradnji i dobrosusjedskim odnosima (1996.)

Član 1.

Republike Mađarska i Rumunija (nadalje: Ugovorne strane) zasnovat će svoje odnose na povjerenju, saradnji i uzajamnom poštovanju.

[...]

Član 3.

(1) Ugovorne strane potvrđuju da će se u svojim budućim odnosima uzdržavati od upotrebe, i prijetnje upotrebe sile kojom bi ugrozile teritorijalni integritet ili političku nezavisnost druge Ugovorne strane, kao i od svakog postupka koji nije u skladu s ciljevima Ujedinjenih naroda i Helsinške povelje. Također će se uzdržavati od podržavanja takvih postupaka i neće dozvoliti trećoj strani da koristi njihovu teritoriju za provođenje sličnih akcija protiv druge Ugovorne strane.

(2) Ugovorne strane će svaki spor koji se među njima javi razriješiti međusobno i isključivo mirnim sredstvima.

Član 4.

Ugovorne strane potvrđuju da će u skladu s principima i normama međunarodnog prava i principima Helsinške povelje poštovati nepovredivost zajedničke granice i teritorijalni integritet druge Ugovorne strane. One dalje potvrđuju da nemaju nikakvih teritorijalnih pretenzija jedna prema drugoj i da u budućnosti neće imati takvih pretenzija.

Član 5.

Ugovorne strane će, imajući u vidu ispunjavanje ciljeva ovoga Ugovora, stvoriti odgovarajući okvir za saradnju na svim poljima od zajedničkog interesa.

[...]

Član 7.

Ugovorne strane proširit će svoje odnose i saradnju u međunarodnim organizacijama, uključujući i regionalne i subregionalne organizacije. One će podržavati napore druge strane usmjerene na integraciju u Evropsku uniju, NATO i zapadnoevropsku zajednicu.

[...]

Član 14.

Ugovorne strane doprinijet će stvaranju klime tolerancije i razumijevanja među svojim građanima različitog etničkog i vjerskog porijekla, to jest pripadnika različitih kultura i jezika. One osuđuju ksenofobiju i svaki oblik iskazivanja rasne, etničke ili vjerske mržnje, kao i diskriminaciju i predrasude, i upotrijebit će djelotvorne mjere kako bi tome stale na put.

Član 15.

(1) a) U određivanju prava i dužnosti pripadnika nacionalnih manjina koje žive na njihovima teritorijama, Ugovorne strane primijenit će Okvirnu konvenciju Vijeća Evrope o zaštiti nacionalnih manjina, u slučaju da su odredbe te Konvencije povoljnije za manjine u poređenju s odredbama domaćih zakona.

b) Ne zadirući u važenje prethodne odredbe, Ugovorne strane će s ciljem zaštite i razvoja etničkog, kulturnog, jezičkog i vjerskog identiteta mađarske manjine u Rumuniji, i rumunske manjine u Mađarskoj, odredbe koje definiraju prava pripadnika tih manjina u dokumentima Ujedinjenih naroda, Evropske organizacije za sigurnost i saradnju i Vijeća Evrope, nabrojanih u aneksu ovoga Sporazuma, provoditi kao pravno obavezujuće.

[....]

Član 19.

(1) Ugovorne strane podržat će i olakšati direktan kontakt svojih građana.

(2) Ugovorne strane proširit će svoje konzularne odnose i pojednostaviti procedure prelaska preko granice i carinske kontrole, otvorit će nove granične prijelaze i proširiti već postojeće u najvećoj mogućoj mjeri kako bi se olakšao protok ljudi i robe. U tu svrhu bit će zaključeni odgovarajući sporazumi.

www.htmh.hu/dokumentumok/asz-ro-e.htm

Navedi glavne odredbe ovoga sporazuma o pitanjima sigurnosti i „visoke politike“. Da li se te odredbe tiču života običnih ljudi? Šta misliš o potonjim odredbama? Da li su one opravdane?

IV-24. Ohridski okvirni sporazum koji je okončao oružani sukob u Makedoniji (2001.)*Okvirni sporazum*

13.8.2001.

Sljedeće tačke čini okvirni sporazum s kojim će se osigurati budućnost demokracije u Makedoniji i omogućiti razvoj bliskijih i više integriranih odnosa između Republike Makedonije i euroatlanskog saveza. Sporazum ima za cilj promociju mirnog i skladnog razvoja civilnog društva, uvažavajući etnički identitet i interese svih makedonskih građana.

Osnovna načela

Potpuno i bezuslovno se odbacuje upotreba nasilja u ostvarivanju političkih ciljeva. Samo mirna politička rješenja mogu osigurati stabilnu i demokratsku budućnost za Makedoniju.

Makedonski suverenitet i teritorijalni integritet nepovredivi su i moraju se očuvati. Ne postoji teritorijalno rješenje za etnička pitanja.

Multietnički karakter makedonskog društva se mora sačuvati i naći izraz u javnom životu.

Moderna demokratska država na svom prirodnom putu razvoja i sazrijevanja mora neprestano jamčiti da njen Ustav u potpunosti zadovoljava potrebe svojih građana i da bude u skladu sa najvišim međunarodnim standardima, koji se i sami neprekidno razvijaju.

Razvoj lokalne samouprave je neophodan da bi se ohrabrilu učešće građana u demokratskom životu, i za promociju poštovanja identiteta zajednica.

Izvor: http://faq.macedonia.org/politics/framework_agreement.pdf

Međunarodnim posredovanjem Okvirni sporazum je okončao oružani sukob u Makedoniji. Potpisan od strane makedonskog predsjednika i vođa vodećih političkih partija, sporazum je predvidio uvođenje serije ustavnih dopuna i konkretne zakonodavne promjene s ciljem da se sačuvaju prava Albanaca i drugih manjina. Kao rezultat Okvirnog sporazuma, zemlja je krenula naprijed postajući građanskom državom, ističući na taj način svoju multietničku i multikulturalnu prirodu.

IV-25. Izjašnjavanje Rumuna i Mađara o međusobnim odnosima u područjima s mješovitim stanovništvom (2001.)

	Postoji konflikt	Postoji saradnja	Pitanje smatra nevažnim ili ne daje nikakav odgovor
Rumuni (ukupno)	3%	20%	77%
Rumuni u Transilvaniji	5%	46%	49%
Mađari	6%	70%	24%

www.intercultural.ro/cart/interculturalitate_detaliu_capitol2-1.html#mirceakivu/

❓ Kakvi se zaključci mogu izvesti iz podataka do kojih se došlo u ovom istraživanju javnog mnjenja? Šta misliš o činjenici da ljudi koji žive u etnički mješovitim dijelovima Transilvanije u većem procentu nego stanovnici drugih područja ocjenjuju da su odnosi Rumuna i Mađara dobri?

IV-26. Sport kao način da se prevaziđe nacionalizam. Kiparski Grci navijaju za lokalni tim kiparskih Turaka (2003.)

Još nešto treba reći o Afaniji.³³ U tom mjestu postoji fudbalski klub koji se takmiči u Prvoj ligi Sjever, i trenutno se nalazi nisko na tabeli tako da mu prijete opasnost da naredne godine završi u Drugoj ligi. Kroz nekoliko dana igra se važna utakmica, na kojoj će pasti odluka da li on ostaje u Prvoj ligi. Grci iz Afanije, koji su izbjeglice već 28 godina, odlučili su da u velikim grupama krenu i zajedno sa sadašnjim stanovnicima Afanije navijaju u toj važnoj utakmici. Oni su čak objavili oglas u lokalnim grčkim novinama pozivajući sve bivše stanovnike Afanije da im se pridruže...

Report, 46, str. 27

❓ O kakvoj vrsti solidarnosti je ovdje riječ? Uporedi ovaj tekst sa IV-16. Šta zapažaš?

► Sl. 30. Linija razdvajanja („zelena linija“) u Nikoziji (2003.)

33 Afanija je selo koje su kiparski Grci napustili 1974. godine; danas u njemu žive isključivo Turci.

IV-27. Dva mišljenja o brisanju „zelene linije“ koja dijeli grčki od turskog dijela Kipra (23. april 2003.)

A. Mišljenje Nikosa Anastasijua, postavljeno na internetu

Poslije jučerašnjeg dana više ništa neće biti isto. Preko dvije hiljade kiparskih Turaka i više od hiljadu kiparskih Grka prešlo je s jedne na drugu stranu, a mnogo političara je samo posmatralo, nesposobno da u svojim uskim „univerzumima“ shvati veličinu tog događaja. Prvi put od 1974. godine, isti oni koji su postavili barikade sada ih uklanjaju. Grci i Turci prelazili su s jedne na drugu stranu i išli kuda im je volja, posjećivali su gradove i sela, pronalazili svoje stare i drage davno izgubljene prijatelje, a da ih pritom policija nije pratila i ispitivala. Svuda su dočekivani s radošću, dobrodošlicom, osmijesima i suzama radosnicama. Da, svuda! Građani zaista idu naprijed, oni su ispred političara. Ovo, naravno, nije trajno političko rješenje koje nam je potrebno, ali ipak jeste moćan katalizator procesa koji vodi rješenju.

Report, 46, str. 25.

B. Turski učitelj iz Famaguste opisuje posjetu porodici kiparskih Grka (2003.)

Danas nam je došlo nekoliko gostiju „s one strane“. Oni, izgleda, kao i mnogi (kiparski) Turci i Grci, žele iskoristiti priliku i posjetiti mjesta gdje su rođeni i mjesta gdje su proveli dio života. Željeli bi osjetiti radost života na cjelovitom ostrvu i podijeliti osjećanja koja još žive u njihovim srcima. Nisu došli pred našu kuću, ali su automobil zaustavili odmah iza ugla, kao da žele da se raspitaju za ulicu koja već odavno nosi novi naziv. Žitelji ovoga kraja odmah su

prepoznali staro ime. Mocartova ulica. Žena i ja smo se slučajno našli na kapiji.

[...] Gospođa Eleni, čije smo ime tek naknadno saznali, rekla je: „Moja baka je živjela ukućici koja je bila ovdje. Željela sam samo da dođem i vidim tu kućicu. Još uvijek pamtim kako me je baka ovdje dovodila da se igram ispod drveća. Ovdje su bile dvije palme“

[...] Vrijeme je neumoljivo, i pošto niko nije brinuo o kućici, ona je potpuno propala.

Ali palma je još uvijek tu. [...]

Pozvali smo ih da uđu. [...] Pošto smo Kiprani, bilo nam je potrebno tek nekoliko minuta da se zblizimo. A onda je Eleni počela da nam priča svoju priču. [...] „Slušala sam vijesti na radiju.

Uklonit će barikade. Jako sam poželjela da dođem i vidim bakinu kućicu. Ostala mi je u tako lijepom sjećanju. Tražila sam od doktora bolovanje da bih mogla doći“ [...]

A on, Nikolas, objasnio nam je: „Gledao sam kako ste demonstrirali. Još uvijek mi u ušima odzvanja ono što su ljudi tada uzvikivali: ‘Irini’, ‘Mir za sve Kiprane’, ‘Kipar je dom i Turaka i Grka!’“ A onda je nastavio:

„Više nisam mogao da se suzdržim i zaplakao sam. Plakao sam za sve nas. Plakao sam i proklinjao one koji su Kiprane razdvojili jedne od drugih. Mi to nismo zaslužili.“

Njegove posljednje riječi će zauvijek u mom srcu plamtjeti kao vatra.

Report, 46, str. 25.

Koji se stavovi običnih ljudi o politici i političarima vide u ovom tekstu? Prokomentirajte Nikolasovu tvrdnju: „Mi ovo nismo zaslužili.“ Da li obični ljudi mogu imati neku ulogu u prevladavanju nacionalizma? Kako? Znaš li još neku podijeljenu državu ili podijeljeni grad u Evropi dvadesetog stoljeća?

Zaključno pitanje:

Ako je obrazovanje u prošlosti doprinosilo jačanju nacionalizma, šta misliš, šta bi u budućnosti moglo doprinijeti smanjivanju međunacionalnih napetosti?

Bibliografija

- ACIME = Arhiva concursului ISTORIA MEA – EUSTORY [Arhiv takmičenja u historijskom istraživanju MOJA HISTORIJA – EISTORY]
- Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832.*, Sarajevo 1996.
- Atatürk'un Soylev ve Demecleri [Sabrani govori Ataturka], Istanbul 1945.-1952.
- Jim Bennett, Robert Brain, Simon Schaffer, Heinz Otto Sibum, Richard Staley, 1900: The New
- Age. A Guide to the Exhibition [Novo doba. Izložbeni katalog] Cambridge, 1994.
- Dimitrie Bolintineanu, *Opere alese* [Izabrana djela], București 1961.
- Hristo Botev, *Complete Works* [Sabrana djela], Sofia, 1986.
- Mahmud Esad Bozkurt, *Atatürk İhtilali* [Ataturkova revolucija], Istanbul 1967.
- Razi Brahimi, *Kënga Popullore e Rilindjes Kombëtare* [Narodne pjesme nacionalnog buđenja], Shtëpia Botuese "Naim Frasheri", Tiranë, 1979.
- H.N. Brailsford, *Macedonia. Its Races and their Future* [Makedonija. Njene rase i njihova budućnost], New York 1971.
- [C. I. Brătianu], *Missiunea Căilor Ferate Române. Studii politice, economice, sociale și tehnice*, Paris 1870.
- Cemal Paşa Hatıralar [Memoari Džemal paše], Istanbul 1959.
- Ion Codru-Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, București [1956].
- Rodoljub Čolaković, *AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini (1942.-1943.)*, Beograd 1974.
- Constitut, *iile române. Texte, note, prezentare comparativă* (ed. Mona-Lisa Puchianu, Corneliu Lungu, Gheorghe Iancu, Ioan Muraru), București 1993.
- *Hristomatia po istoria na Bŭlgaria. Bŭlgarsko Vŭzraždane. Vtorata i tretata četvŭrt na 19 vek* [Hrestomatija bugarske historije. Bugarski preporod, druga i treća četvrtina 19. stoljeća], Sofia 1996.
- *Crnogorski zakonici. Pravni izvori i politički akti od značaja za istoriju državnosti Crne Gore* (ed. dr. Branko Pavićević, dr. Radoslav Raspopović), Podgorica 1998.
- Dinko Davidov, *Stematografija. Izobraženije oružij iliričeskih. Izrezal u bakru Hristofor Žefarović i Toma Mesmer*, Novi Sad 1972.
- *Държавен вестник* [Državne novine].
- K. Th. Dimaras, *Κοραΐς και η εποχή του* [Korais i njegovo vrijeme], Athens 1953.
- Ljubodrag Dimić, *Istorija srpske državnosti. Knjiga III. Srbija u Jugoslaviji*, Novi Sad 2001.
- *Dokumenti za bŭlgarskata istoria* [Dokumenti o bugarskoj historiji], Sofia 1931., t. 1.
- Edith M. Durham, *Albania and the Albanians, Selected articles and letters, 1903.-1944.* [Albanija i Albanci, odabrani tekstovi i pisma 1903.-1944.], Centre for Albanian Studies, London, 2001.
- Sir Henry Eliot, *Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences* [Neke revolucije i druga diplomatska iskustva], London 1922.
- G. Exarchos, *Ρήγας Βελεστινλής. Ανέκδοτα έγγραφα Νέα στοιχεία*, . [Riga Velestinac. Neobjavljeni dokumenti. Nova svjedočanstva], Athens, Kastaniotis, 1998.

- Bernd J. Fischer, *Albanian Nationalism in the Twentieth Century* [Albanski nacionalizam u dvadesetom stoljeću], in Peter F. Sugar (ed.), *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century* [Istočnoevropski nacionalizam u dvadesetom stoljeću], Washington 1995.
- Dionyssi Fotopoulos, *Athenian Fashions at the turn of the 19th century* [*Moda u Atini krajem 19. stoljeća*], Athens 1999.
- Ziya Gökalp, *Turkculugun Esaslari* [Principi turkizma], Ankara [1923.].
- Vlado Gotovac, *Zvezdana kuga*, Zagreb 1995.
- Στρατηγού Γεωργίου Γρίβα-Διγενή, *Απομνημονεύματα Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959* [General Grivas Digenis, *Sjećanja na borbu ΕΟΚΑ 1955-1959*], Athens 1961.
- Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, vol.I-II, Zagreb 1990.
- Ferid Hudhri, *Albania and Albanians in world art* [Albanija i Albanci u svjetskoj umjetnosti], transl. by Zef Simoni and Pavli Qesku, Athens 1990.
- Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές [Teme moderne i savremene historije, obrađene na osnovu primarnih izvora], Athens 2003.
- IEE, [Historija grčkog naroda], vol. 12.
- D. Ionescu, *Albina*. *Revisty populary*, I, no.35, May 31, 1898.
- George Ionescu-Gion, *Studiul istoriei naționale în școalele noastre* [Proučavanje nacionalne historije u našim školama], București 1889.
- Ιστορία της Κύπρου Μεσαιωνική-Νεότερη (1192-1974) [Srednjovjekovna i moderna historija Kipra], Nicosia, Ministry of Education and Culture, 2001.
- Konstantin Jirecek, *Бугарски дневник* [Bugarski dnevnik], vol.1 (1879.-1881.), Sofia 1995.
- Miodrag Jovičić (ed.), *Ustavi Kneževine i Kraljevine Srbije*, Beograd 1988.
- Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Sarajevo 1953.
- Dragan Jurak, kolumna *Film & Video* u "Feral Tribune", No 707, April 5, 1999.
- E. Kapsomenos, *Διονύσιος Σολωμός*. Ανθολόγιο θεμάτων της Σολωμικής Ποίησης [Dionisios Solomos. Antologija tema u Solomonovoj poeziji], Athens 1998; English translation: Prof. Nina Gatzoulis, *A Portrait of Dionysios Solomos and Two of His Poems*, <http://www.helleniccomserve.com/solomos.html>.
- Vuk Stefanović Karadžić, *Prepiska IV (1829.-1832.)*, Beograd, 1988.
- Lyuben Karavelov, *Любен Каравелов. Събрани съчинения (Sabrana dela)*, vol.7, Sofia, 1985.
- Dimitrios Katartzis, "Συμβουλή στους νέους πως να ωφελιούνται και να μη βλάπτονται απτά βιβλία τα φράγκικα και τα τούρκικα, και ποια 'ναι η καθ'αυτό τους σπουδή" [Savjet mladim ljudima kako da izvuku korist iz francuskih knjiga, a da se sačuvaju od njihovoga štetnog uticaja, i o tome šta bi trebalo da bude glavni predmet njihovih studija], Τα ευρισκόμενα, (ed. C.Th. Dimaras), Athens 1970.
- Καθημερινή – Επτά ημέρες [Kathimerini – Epta Imeres], 30/12/01, Αφ. Αποχαιρετώντας τη δραχμή [Posebno izdanje: zbogom drahmi], p. 4.
- Paschalis M. Kitromilides, *Ίωσηπος Μοισόδαξ*. Οι συντεταγμένες της βαλκανικής σκέψης τον 18^ο αιώνα [Josip Mesiodaks. Balkanske koordinate u 18. stoljeću], Athens 2004.
- Ahmed Kondo, *Jeronim de Rada. Flamuri i Arbrit* (Jeronim de Rada. Albanska zastava), Tiranë 1967.
- Faik Konitza, *Vepra të Zgjedhura* [Odabrana djela], Tirana, "Naim Frasheri", 1993.

- Faik Konitza, *Izbor iz prepiske 1896.-1942.*, London 2000.
- *Konstitucija na Bŭlgarskoto knjažestvo* [Ustav bugarske kneževine], Sofia 1879.
- Konstantin Konstantinov [Put kroz stoljeća], Sofia 1997.
- Christina Koulouri, *Ιστορία και γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914)*. Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολόγιο κειμένων. Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων [Historija i geografija u grčkim školama (1834.-1914). Sadržaj i ideološke implikacije. Antologija tekstova. Bibliografija udžbenika], Athens 1988.
- Emilij Laszowsky, *Stari i novi Zagreb*, Zagreb 1994.
- Bernard Lewis, *The emergence of modern Turkey*, [Nastanak moderne Turske] Oxford 1968.
- Radoš Ljušić, *Knjiga o načertaniju*, Beograd 1993.
- Radoš Ljušić, *Istorija srpske državnosti. Kniga II. Srbija i Crna Gora – novovekovne srpske države*, Novi Sad 2001.
- Lina Louvi, *Περιγέλωτος Βασιλείον, Οι σατυρικές εφημερίδες και το εθνικό ζήτημα, (1875-1886)* [*Perigelotos Vasilion; Satiričke novine i nacionalno pitanje (1875.-1886.)*], Athens, Hestia, 2002.
- Corneliu Mihai Lungu (coord.), *De la Pronunciament la Memorandum 1868-1892. Mișcarea memorandistă, expresie a luptei naționale a românilor* [Od Objave do Memoranduma. Memorandistički pokret, izraz nacionalne borbe Rumuna], București 1993.
- Titu Maiorescu, *Opere [Djela]* (ed. Georgeta Rădulescu-Dulgheru, Domnica Filimon), București 1978.
- Makedonium, *Antologija na makedonskata nacionalno-politichka misla* [*Makedonium*, antologija makedonske nacionalno-političke misli], Skopje, 2003.
- Sp. Markezinis, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος* [Politička istorija moderne Grčke], Vol. B, Athens 1966.
- P. Matalas, *Έθνος και ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας οχέσης. Από το "Ελλαδικό" στο Βουλγαρικό σχίσμα* [Nacija i pravoslavlje. Avanture jednog odnosa. Od „grčke“ do bugarske šizme], Herakleion 2002.
- Memoari prote Mateje Nenadovića, Beograd 1867.
- "Monitorul Oficial", 19 iulie 1921.
- Bogdan Murgescu (coord.), *Istoria României în texte* [Rumunska historija u tekstovima], București 2001
- Hysni Myzyri, *Shkollat e Para Kombëtare Shqipe* [Prve albanske nacionalne škole], Tirana 1978.
- *Nacak*, novine, 73, October 7th 1960.
- Rýza Nur, *Hayat ve Hat'rat'm I* [Moj život i sjećanja I], Istanbul 1992.
- Odbrani tekstovi za istorijata na makedonskiot narod, II del [Odabrani tekstovi o historiji makedonskog naroda], part II, Skopje 1976.
- Konstantinos Oikonomos, *Επίκρισις εις την περί Νεοελληνικής Εκκλησίας σύντομον απάντησιν του σοφού διδασκάλου Κ. Νεόφυτου Βάμβα* [Komentar kratkog odgovora obrazovanog učitelja gospodina Neofitusa Vamvasa o modernoj grčkoj crkvi], Athens 1839.
- K.Ozturk, *Atatürk*, Istanbul, n.d.
- Paisiy Hilendarski, *Slavonic-Bulgarian History* [Slovensko-bugarska historija], V. Turnovo 1992.
- Spyros Papageorgiou (ed.), *Αρχείον των παρανόμων εγγράφων του Κυπριακού Αγώνος 1955-1959* [Arhivi tajne borbe Kiprana], Nicosia 1984.
- Spyros Papageorgiou, *AKEL: Το άλλο ΚΚΕ* [AKEL, druga grčka komunistička partija], Athens 1984.
- Παρθενών [Parthenon] časopis, decembar 1871.
- Nikola Pašić, *Sloga Srbo-Hrvata*, Beograd 1995.
- Branko Petranović, Momčilo Zečević (eds.),

Jugoslavija 1918-1988. Zbirka dokumenata. Drugo izmenjeno izdanje, Beograd, 1988.

- A. Politis, Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880 [Romantične godine. Ideologije i mentaliteti u Grčkoj, 1830.-1880.], Athens 1993.
- Aurel C. Popovici, Stat și Nat, iune. Statele-Unite ale Austriei Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constitutive, naționale din Austro-Ungaria [Država i nacija. Ujedinjene države velike Austrije. Političke studije s ciljem da se riješi nacionalni problem i konstitucionalna kriza u Austro-Ugarskoj], (ed. Petre Pandrea and Constantin Schifirnet), București 1997.
- David Prodan, Supplex Libellus Valachorum or The Political Struggle of the Romanians ili politička borba Rumuna u Transilvaniji tokom 18. stoljeća, Bucharest, 1971. Janko Prunk, Slovenski narodni vzpon [Uzlet slovenačkog naroda], Ljubljana 1992.
- M. Psalidopoulos (ed.), Κείμενα για την ελληνική βιομηχανία τον 19° αιώνα. Φυσική εξελιξη ή προστασία [Dokumenti o grčkoj industriji u 19. stoljeću. Prirodni razvoj ili državna briga?], Athens 1994.
- Gjorgji Pulevski, Izbrani tekstovi, Skopje 1985.
- Stjepan Radić, *Izabrani politički spisi*, Opatija, 1995.
- Božo Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (I. del: Opozicija in oblast)* [Izvori o demokratizaciji i nezavisnosti Slovenije (Prvi dio, Opozicija i vlast)], Ljubljana 2002.
- "Report. Friends of Cyprus", issue no. 46, autumn 2003.
- Ρήγα Βελεστινλή Απαντα τα σωζόμενα [Sabrana djela Rige od Fere], vol. V (ed. Paschalis M. Kitromilides), Athens 2000.
- România în chipuri și vederi [Romania in images and postcards], București, 1926.
- Vedrana Rudan, *Uho, grlo, nož*, Zagreb 2002.
- August Šenoa, *Zagrebulje*, Zagreb 1980.
- Σημαίες ελευθερίας. Συλλογή του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου [Zastave slobode. Kolekcija nacionalnog historijskog muzeja], uvodni tekst I.K. Mazarakis-Ainian, Athens 1996.
- Slovenska kronika 19. stoletja (Slovenačka hronika 19. veka 1861-1883), Nova revija, Ljubljana 2003.
- Srpska čitanka za niže gimnazije i realke (Stojan Novaković), Beograd 1870.
- Hristo Stambolski, *Avtobiografija, dnevnici, spomeni* [Hristo Stambolski Autobiografija. Dnevnici. Memoari], Sofia 1927, t. 2.
- Gale Stokes (ed.), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary history of Eastern Europe since 1945*, second edition, New York 1996.
- Dubravka Ugrešić, *Američki fikcionar*, Zagreb/Beograd 2002.
- E. Vakalopoulos, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επανάστασέως* [Odabrani osnovni izvori o grčkoj revoluciji], Thessaloniki, Vanias, 1990.
- Pashko Vasa, *The truth on Albania and the Albanians, historical and critical essays*, [Istina o Albaniji i Albancima, historijski i kritički eseji] London 1999.
- Evgenios Voulgaris, *Στοχασμοί εις τους παρόντας κρίσιμους καιρύς του Οθωμανικού Κράτους* [Razmišljanje o trenutnoj krizi u turskoj državi], Kerkyra 1851.
- Wayne S. Vucinich, *The Ottoman Empire: Its record and legacy*, [Tursko carstvo: historija i zavještanje] New Jersey 1965.
- Martin Wein, *Dodjoh, vidjeh, zapisah*, Zagreb 1966.
- D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană* [Historija Rumuna od Trajanove Dakije], 4. izdanje (eds. V. Mihăescu-Bîrliha, Al. Zub), București 1985.

- Šarl Irljar, Putopis po Bosni 1875.-1876., Sarajevo 1981.
- Za Hrvatsku, Zagreb 1992.
- Gjin Varfri, Heraldika Shqiptare [Albanian Heraldry], Tirana 2000.

Karte

- Karta 1: Dennis P. Hupchick, Harold E. Cox, The Palgrave Concise Historical Atlas of the Balkans, New York, 2001, map 25. [The Palgrave, Mali historijski atlas Balkana]
- Karta 2: Ibid., map 28.
- Karta 3: Ibid., map 35.
- Karta 4: Patrick K. O'Brien (ed.), Phillip's Atlas of World History, London: George Philip, 1999, p. 220.
- [Phillip's atlas svjetske historije]

Ocijenite ovu knjigu!

Vaše mišljenje kao čitaoca ove knjige veoma nam je važno, i kao ocjena našeg rada i za planiranje naših budućih poduhvata. Centar za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi (CDRSEE) je zajedno s brojnim kolegama i saradnicima uložio ogroman trud, vrijeme i dragocjene dokumente u projekat „Nastava moderne historije jugoistočne Evrope“, a rezultat je ova knjiga koju držite u rukama. Da bismo provjerili uspješnost našeg metoda, korisnost ovoga poduhvata i vrijednost naše investicije, voljeli bismo da date svoju ocjenu projekta.

Molimo za vaše iskreno mišljenje za šta će vam biti potrebno izvjesno vrijeme i trud.

Poslije čitanja ove knjige, ili čak njenog korištenja u razredu, molimo vas da odete na našu webstranicu, nađete “History Workbooks section” i popunite obrazac za ocjenjivanje.

Formular za evaluaciju možete naći na: www.cdsee.org./jhp/index.html

---

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

341.218:323.1] (497) (075.3)

NACIJE i države u jugoistočnoj Evropi :

historijska čitanka 2 / urednica izdanja
Mirela-Luminita Murgescu, urednica cjelokupnog
projekta Christina Koulouri, urednik serije na
bosanskom jeziku Enes Milak ; [prijevod: Dženisa
Bužimkić, Lejla Nuhodžić]. – Sarajevo :
Centar za demokratiju i pomirenje u
jugoistočnoj Evropi = Thessaloniki , 2007. ; - 128
str. : ilustr. ; 27 cm.

Prijevod djela: Nations and States in Southeast Europe. –
Bibliografija: str. 121-125

ISBN 978-9958-9304-4-7

COBISS.BH-ID 16052742

Ova knjiga pomoćno je nastavno sredstvo u nastavi historije.
